T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İMAM BİRGİVİ'NİN "RİSALE Fİ BEYANİ RUSUMİ'L-MESAHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

HABİB SALİH EMRE
2501131058

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. KERİM BULADI

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı	:	HABİB SALİH EMRE	**Numarası**	:	2501131058
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı	:	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ	**Danışmanı**	:	PROF. DR. KERİM BULADI
Tez Savunma Tarihi	:	19.12.2019	**Saati**	:	09:00
Tez Başlığı	:	"İMAM BİRGİVİ'NİN RİSALE Fİ BEYANİ RUSUMİ'L-MESAHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ"			

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin **36. Maddesi** uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** ~~OYBİRLİĞİ~~ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KERİM BULADI		Kabul
2- PROF. DR. ERDOĞAN BAŞ		Red
3- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUHAMMED İSA YÜKSEK		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜYESİ ABDULLAH TIRABZON		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KILIÇ		

Versiyon: 1.0.0.2-61559050-302.14.06

ÖZ

İMAM BİRGİVİ'NİN "RİSALE Fİ BEYANİ RUSUMİ'L-MESAHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİNİN TAHKİK VE TAHLİLİ

HABİB SALİH EMRE

İmam Birgivî'nin resmu'l-mushafa dair kaleme aldığı *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte* adlı risalesini konu edindiğimiz tezimiz bir giriş, üç bölüm ve tahkikli metinden oluşmaktadır. Girişte, tezin amacı, muhtevası, literatür taraması, metodu ve kaynakları hakkında bilgi verildi. Birinci bölümde, İmam Birgivî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerinden bahsedildi. İkinci bölümde resmu'l-mushaf ilmi, Kur'ân-ı Kerîm'in mushaflaşma süreci, mushaf kıraat ilişkisi ve yedi harf meselesi ele alınarak anlatılmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde, söz konusu risalenin tahlili kapsamında eserin adı, müellife isnadı gibi konulardan bahsedilerek eserin muhtevası ve elimizdeki nüshaları hakkında bilgi verilmeye çalışıldı. Son olarak tahkikli metninde uygulanan metoda işaret edildi. Son bölümde ise eserin tahkik/edisyon kurallarına uygun rahat okunup anlaşılabilir bir metni ortaya konmaya çalışıldı

Anahtar Kelimeler: İmam Birgivî, Mushaf, Resmu'l-mushaf, Yedi harf, Kıraat.

ABSTRACT

THE CRİTİCAL EDİTİON AND ANALYSİS OF IMAM BİRGİVİ'S WORK NAMED RİSÂLE FÎ BEYÂNİ RUSÛMİ'L-MESÂHİFİ'L-OSMÂNİYYETİ'S-SİTTE

HABİB SALİH EMRE

Our thesis, which is on the subject of Imam Birgivi's *Risâle fî Beyâni Rusûmi'l-Mesâhifi'l-Osmâniyyeti's-Sitte* on rasm al-mushaf, consists of three main chapters except introduction and criticized text. In the introduction, information is given about the purpose of the thesis, content, literature review, method and sources. In the first chapter, the period of Imam Birgivî, his life, his scientific personality and his works are mentioned. In the second chapter, the knowledge of rasm al-mushaf, the process of canonization of the Qur'an, the relationship of mushaf-qira'at and the issue of seven letters (al-ahruf as-sab'a) are explained. In the third chapter, topics such as the name of the work and attribute to the writer have been mentioned within the scope of the treatise and about the contents of the work and the existing copies of the work are informed. Finally, the method applied in the inquired text is pointed out. In the last chapter, the text is edited according to the inquired rules.

Keywords: Imam Birgivî, Mushaf (the Quran), Rasm al-mushaf, Seven letters (al-ahruf as-sab'a), Qıra'ât.

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerim Allah Teâlânın insanlığa gönderdiği son ilahi mesajdır. Bu ilahi mesaj ilk muhataplara ulaştığından bu yana her türlü tahrifattan korunmuştur. Nitekim Kur'ân'ın gerek ilk muhataplara aktarımı gerekse sonraki muhataplara ulaştırılması noktasında muhafaza görevini Allah (c.c.) bizzat kendi uhdesine almış ve bu ulvi görevi salih kulları eliyle tahakkuk ettirmiştir. Asr-ı saâdet'te Rasulullah (s.a.v) kendisine inen vahyi hem sahabeye ezberletmek suretiyle sadırlarda hem de vahiy katiplerine yazdırmak suretiyle satırlarda muhafaza etmiştir. Rasulullah (s.a.v)'in dar-ı bekaya irtihalinden sonra özellikle Yemame savaşında birçok hafız sahabenin şehit olması sadırlarda olan Kur'ân'ın muhafazası ile ilgili birtakım endişelere yol açmış Hz. Ebubekir (r.a.)'in hilafeti döneminde Hz. Ömer (r.a.)'in teklifi ile Rasulullah (s.a.v)'in yazdırdığı ancak vahiy katiplerinin elinde dağınık halde bulunan yazma nüshalar bir araya getirilmiştir. İlerleyen dönemlerde Kur'ân'ın okunuş keyfiyetiyle ilgili ortaya çıkan ihtilaflar İslam ümmeti içerisinde nifaka sebebiyet verecek seviyeye ulaşınca Hz. Osman (r.a.) bu ihtilafları asgari düzeye düşürecek bir mushaf tertip etmek üzere Zeyd b. Sabit (r.a.) başkanlığında bir komisyon tesis etmiştir. Bu komisyon Hz. Ebubekir (r.a.) döneminde bir araya getirilen mushafı göz önünde bulundurmak ve yazımda Kureyş lehçesini esas almak suretiyle İslam beldelerine gönderilmek üzere altı farklı nüsha halinde yeni bir mushaf vücuda getirmişlerdir. Bu nüshalar sahabe neslinden günümüze icma ile İslam ümmetinin kabulüne şayan olmuş ve Kur'ân eğitimi bu nüshalardan çoğaltılan mushaflar üzerinden icra edilmiştir. Hz. Osman'ın (r.a.) yeniden bir araya getirtip istinsah ettirdiği bu nüshaların yazım biçimine *Resm-i Osmanî* adı verilmektedir.

İslami ilimler içerisinde Kur'ân'ın mevsukiyeti ve sahih kıraati ile ilgili kaleme alınan eserler resm-i Osmanî literatürü üzerinden günümüze ulaşmıştır. Bu literatürün kıymetli örneklerinden birisi de Hicrî IX. asırda Anadolu coğrafyasında dünyaya gelen ve kaleme aldığı eserlerle yaşadığı döneme damgasını vuran Birgili Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte* adlı eseridir. Bu tez çalışmasında maalesef günümüz akademisince bilinmeyen bu kıymetli eseri tahkikli neşrini yaparak gün yüzüne çıkartıp araştırmacıların istifadesine sunmayı hedeflemekteyiz.

Yüksek lisans eğitimim esnasında gerek ders gerek tez döneminde elimden tutan, bu aşamaya gelmemde büyük emeği olan danışman hocam muhterem Prof. Dr. Kerim BULADI'ya ve gerek tez konusunun tespiti aşamasında gerekse tezin ilerleyen süreci içerisinde her daim yanımda olan ve ufuk açıcı fikirleri ile bana yol gösteren kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed İsa YÜKSEK'e teşekkürü bir borç bilirim.

Habib Salih EMRE

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **iii**
ABSTRACT ..... **iv**
ÖNSÖZ ..... **iv**
RESİMLER LİSTESİ ..... **x**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xi**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

RESMU'L-MUSHAF

A. KUR'ÂN'I KERÎM'İN MUSHAFLAŞMA SÜRECİ 12
1. Rasulullah (s.a.v) Zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in Kayıt Altına Alınması 12
a. Kur'ân-ı Kerîm'in Kayıt Altına Alınması 13
b. Kayıt Altına Alınan Kur'ân-ı Kerîm'in Kontrolden Geçirilmesi 15
2. Hz. Ebû Bekir (r.a) Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesi 17
a. Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesini Gerektiren Sebepler 18
b. Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesinin Keyfiyeti 19
3. Hz. Osman (r.a) Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsah Edilmesi 20
a. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsah Edilmesini Gerektiren Sebepler 21
b. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsah Edilmesinin Keyfiyeti 22
c. Hz. Osman (r.a)' ın İslam Beldelerine Mushafları Dağıtması 24
B. MUSHAF KIRAAT İLİŞKİSİ 25
1. Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Harf Üzere İnmiş Olması 25
a) Yedi Harf ile Alakalı Varid Olan Bazı Hadisler 25
b. Yedi Harf ile Alakalı Temel Görüşler 28
c. Yedi Harf Hadisleri Hakkında Değerlendirme 29
2. Mushaf-Kıraat İlişkisi 30
C. RESMU'L-MUSHAF İLMİ 31
D. RESM-İ OSMANÎ'NİN YAZIM ÖZELLİKLERİ 32
1. Kelimeden Haziflerde Bulunulması 33
2. Kelimeye İlavede Bulunulması 34
3. Bir Harfin Yerine Başka Harf Kullanılması 34
4. Bazı Kelimelerin Bitişik Ve Ayrı Yazılmaları 34
5. Hemzenin Yazılışı 34
6. İki Farklı Kıraati Olup Mushafa Sadece Bir Kıraatin Yazılması 35
E. RESM-İ OSMANİ'NİN BAĞLAYICILIĞI 36

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM BİRGİVÎ'NİN

"RİSÂLE FÎ BEYANİ RUSUMİ HATTİ MESÂHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİN MUHTEVASI 37

A. ESERİN TANITIMI 37

.1 Eserin Adı 37

2. Eserin İmam Birgivî'ye Aidiyeti 37

3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar 38

4. Eserin Muhtevası 38

5. Eserin Tahkikinde Takip Ettiğimiz Metod 40

B. ESERİN TAHKİKİNDE BAŞVURULAN YAZMA NÜSHALAR VE ÖZELLİKLERİ 40

1. Eserin Tahkikinde Başvurulan Yazma Nüshaların Özellikleri 40

a. Birinci Nüsha 41

b. İkinci Nüsha 42

c. Üçüncü Nüsha 44

d. Dördüncü Nüsha 45

6) Beşinci Nüsha 47

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM BİRGİVÎ'NİN "RİSÂLE FÎ BEYANİ RUSUMİ HATTİ MESÂHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİN TAHLİLİ

A. İMAM BİRGİVÎ'YE GÖRE RESM-İ OSMANÎ'NİN YAZIM ÖZELLİKLERİ 49

1. İmam Birgivî'ye Göre Haziflerde Bulunululan Kelimeler 49

a. Elif (ا) Harfinin Hazfedildiği Yerler: 49

b. Yâ (ى) Harfinin Hazfedildiği Yerler: 52

c. Vâv (و) Harfinin Hazfedildiği Yerler: 54

d. Lâm (ل) Harfinin Hazfedildiği Yerler: 55

e. Nun (ن) Harfinin Hazfedildiği Yerler: 55

2. İmam Birgivî'ye Göre İlavede Bulunulan Kelimeler 56

a. Elif (ا) Harfinin İlâve Edildiği Yerler: 56

b. Yâ (ى) Harfinin İlâve Edildiği Yerler: 57

c. Vâv (و) Harfinin İlâve Edildiği Yerler: 57

3. Bir Harfin Yerine Başka Harf Yazılması 58

a. Elif (ا) harfinin Vâv (و) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler: 58

b. Elif (ا) Harfinin Yâ (ى) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler: 58

c. Müenneslik Hâ (ه)'sının Tâ (ت) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler: 59

4. İmam Birgivî'ye Göre Bazı Kelimelerin Bitişik ve Ayrı Yazılmaları 60

5. İmam Birgivî'ye Göre Hemzenin Yazılışı 61

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAHKİKLİ METİN

SONUÇ.....176

BİBLİYOGRAFYA 178

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Laleli Kütüphanesi 250 Demirbaş Numaralı Yazma -1 41
Resim 2: Laleli Kütüphanesi 250 Demirbaş Numaralı Yazma -2 42
Resim 3: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 299 Demirbaş Numaralı Nüsha -1 43
Resim 4: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 299 Demirbaş Numaralı Nüsha -2 43
Resim 5: Saliha Hatun Kütüphanesi 2 Demirbaş Numaralı Nüsha -1..... 44
Resim 6: Saliha Hatun Kütüphanesi 2 Demirbaş Numaralı Nüsha -2..... 45
Resim 7: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 390 Demirbaş Numaralı Nüsha -1 46
Resim 8: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 390 Demirbaş Numaralı Nüsha -2 46
Resim 9: Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi 4857 Demirbaş Numaralı Nüsha -1..... 47
Resim 11: Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi 4857 Demirbaş Numaralı Nüsha -2..... 48

KISALTMALAR LİSTESİ

a. mlf.	: aynı müellif
a.s	: Aleyhisselâm
b.	: bin/ibn
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
Haz.	: hazırlayan
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİF	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: ölüm tarihi
r.a	: Radıyallahu anh/anhâ
s.	: sayfa
s.a.v	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
yay.	: yayınlar
ts.	: tarihsiz

GİRİŞ

A. TEZİN AMACI

Son ilâhî kitap olan Kurân-ı Kerîm bizzat Allah Teâlâ tarafından muhafaza altına alınmıştır. Bu, Kurân-ı Kerîm'in hem lafzının hem de manasının korunması demektir. Bu ilâhî muhafazanın bir tezahürü olarak Kurân-ı Kerîm hem ezberlenerek hem de yazılarak kayıt altına alınmıştır.

Kurân-ı Kerîm'in yazıya geçirilerek kayıt altına alınmasının ilk aşaması, inen Kur'ân ayetlerini Rasulullah (s.a.v)'in vahiy katiplerine imla ettirmesi ile gerçekleşmiştir. Daha sonra Hz. Ebu Bekir (r.a) tarafından Rasulullah (s.a.v)'in yazdırdığı evrakın iki kapak arasında cemedilerek Kurân-ı Kerîm'in mushaf haline getirilmesi ve Hz. Osman (r.a) zamanında bu mushafın istinsah ettirilmesi aşamaları gelir.

Hz. Osman (r.a) mushafı istinsah ettirdikten sonra diğer mevcut bütün mushafların imha edilmesini ve bundan sonra yazılacak mushafların bu mushaflara uygun olarak yazılmalarını emretmişti. Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in kıyamete kadar ilk indiği ve Rasulullah (s.a.v)'in yazdırdığı hali ile kalması temin edilmiş oldu.

Resmu'l-mushaf ilmi Hz. Osman (r.a)'ın istinsah ettirdiği bu mushaflardaki kelimelerin yazım keyfiyeti ile ilgilenen bir ilim dalıdır. Kurân-ı Kerîm'in muhafaza edilmesi, lafızlarının her türlü tebdil ve tağyirden korunması bakımından ehemmiyetini ve güncelliğini her zaman korumuştur.

İmam Birgivî Osmanlının en parlak döneminde yaşamış gerek hayatta iken gerek vefatından sonra ilmiyle, şahsıyeti ile, kaleme aldığı eserlerle iz bırakan ender alimlerden biridir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, Arapça gibi ilimlerde birçok eser vermiş olup bu eserlerinin birçoğu Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları arasında yerini almıştır.

İmam Birgivî'nin eserlerinden bir tanesi de *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte* adlı risalesidir. Risalenin resmu'l-mushaf ilmiyle alakalı bir eser olması bu ilmin ehemmiyeti ve aynı zamanda İmam Birgivî gibi bir alimin kaleme alınması böyle bir çalışmayı daha da cazip bir hale getirmiştir.

Biz de bu çalışmamızla İmam Birgivî'ye ait söz konusu eseri tahkik / edisyon kritik kurallarına uygun bir şekilde basıma hazır hâle getirerek ilim dünyasının istifadesine sunmayı amaçladık.

B. TEZİN MUHTEVA VE METODU

Bu amacı gerçekleştirmek için çalışmammızı "tahkikli metin" kısmı hariç üç bölüme ayırdık.

Birinci bölümde İmam Birgivî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermeye çalıştık. Bu esnada İmam Birgivî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmi şahsıyeti, vefatı ve eserleri gibi başlıklar kullandık. İmam Birgivî'nin hayatı ve eserleri hakkında müstakil, geniş çaplı birçok eserin bulunması sebebi ile bu bölümde genel bir malumat vermekle yetindik.

İkinci bölümde ise tez konumuzla alakası itibariyle resmu'l-mushaf ilmine dair genel bir malumat vermeye çalıştık. Bu meyanda konunun daha iyi anlaşılabilmesi için Kurân-ı Kerîm'in Rasulullah (s.a.v) zamanında yazılması, Hz. Ebu Bekir (r.a) zamanında cem edilmesi ve Hz. Osman (r.a) döneminde istinsah ettirilmesi göz önünde bulundurularak mushaflaşma sürecini genel olarak inceledik. Yedi harf meselesine değinerek mushaf-kıraat ilişkisinden ve resm-i Osmani'nin yazım özelliklerinden bahsetmeye çalıştık.

Üçüncü bölümde çalışmamızın konusu olan risalenin ismi, İmam Birgivî'ye aidiyeti, bu eser üzerine yapılan çalışmalar ve bu risalenin muhtevası hakkında değerlendirmelerde bulunduk. Son olarak da tahkikte uyguladığımız metodu ele alıp eserin tahkikinde esas beş nüshasını anlatmaya gayret ettik.

Dördüncü bölüm çalışmamızın tahkik kısmından oluşmaktadır. Bu bölümde eserin tahkik kurallarına uygun, istifade edilebilir bir metnini ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda yeri geldikçe metne noktalama işaretleri koyduk, gerekli yerleri paragraflara ayırdık, ayetlerden iktibas edilen kelimeleri karışmaması için çiçekli parantez içerisine aldık**.** Ayrıca rahat okunabilmesi için metnin neredeyse tamamını harekelemeye çalıştık. Bu bölümde kaynak olarak tahkikini yaptığımız eserin beş yazma nüshasını kullandık. Bu nüshaları أ, ب, ج, د, ر rumuzları ile belirttik.

C. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Matbaanın icadı ile birlikte, ilmî eserlerin bir seferde yüzlerce nüshasının basılması ve kısa sürede ilim dünyasında kolayca neşru neva bulması sağlanmış oldu. Günümüzde her ne kadar matbu eserler azımsanamayacak kadar çok olsa da kütüphanelerde ilim ehlinin kendilerini keşfetmesini bekleyen eserler bir o kadar daha çoktur.

İmam Birgivî, hem hayatında hem de vefatından sonra yazdığı eserler okunulan, okutulan çok yönlü bir alimdir. Onun eserlerinin birçoğu medreselerde ders kitabı olacak kadar yaygın hale gelmiş, matbaa ile birlikte basılarak çoğaltılmış, elden ele dolaşır bir hal almıştır.

İmam Birgivî'ye ait *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte* adlı eser ise müellifin diğer eserleri gibi yaygınlık bulmamakla birlikte günümüz ilim camiası tarafından pek bilinmemektedir. İmam Birgivî'nin birçok eserinin kütüphanelerde onlarca nüshası bulunurken bu risalesine ait sadece beş nüsha bulabildik.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde bu risale ile alakalı sadece 2012 yılında Medine el-Câmiatu'l-İslamiyye'de Salih b. Ahmed el-Amarî tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılan tahkik çalışmasından başka bir çalışma yapıldığını tespit edemedik. Bu çalışmaya da ulaşabilmemiz mümkün olmamıştır.

D. TEZİN KAYNAKLARI

Birinci bölümü hazırlarken Osmanlı ulemasını inceleyen eserlerle birlikte İmam Birgivî'nin hayat ve eserlerine dair yazılan müstakil eserleri kaynak olarak kullandık.

İkinci bölüm "Resmu'l-Mushaf" başlığını taşıdığı için ulûmu'l-Kur'ân kitapları ve resmu'l-mushafa dair kaleme alınan bazı müstakil eserlerden istifade edilerek oluşturuldu.

Üçüncü bölüm tahkikini yaptığımız risalenin tahlilinden oluştuğu için bu bölümde daha çok bu risalenin kendisinden istfâde ettik.

Dördüncü bölüm tahkikli metinden oluşmaktadır. O yüzden bu bölümde asıl kaynağımız tahkik etmeye çalıştığımız risalenin kendisidir. Bununla beraber resmu'l-

mushaf ilminin nakle dayalı bir ilim olması sebebi ile bu ilimde kaynak eser olarak kabul edilen bazı eserlerden de ayrıca istifâde ettik.

E. İMAM BİRGİVÎ (Ö. 981/1573) VE HAYATI

Bu bölümde tez çalışmamızın konusu olan risalenin müellifi İmam Birgvî'nin hayatını ele almaya çalışacağız. Müellif hakkında kaynaklarda yeterli malumatın bulunması ve hakkında müstakil eserlerin kaleme alınması sebebi ile burada müellifin hayatına kısaca değineceğiz.[1]

1. İmam Birgivî'nin Yaşadığı Dönem

İmam Birgivî'nin yaşadığı dönem Osmanlı devletinin en parlak dönemi kabul edilen Kanunî Sultan Süleyman (926-974/1520-1566) dönemine ve II. Selim (974-982/1566-1574) dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Osmanlı devletinin toprakları doğuda Basra körfezine, batıda Viyana'ya, kuzeyde Kırım'a ve güneyde Sudan'a kadar uzanmıştır. Kanunî dönemi II. Selim döneminin aksine batı ve doğuda fetihlerin yoğun olduğu bir dönem olmakla birlikte her iki dönem de ilme, alime, sanatkara, mimara ve edibe kıymet verilen, toplumunun ilim ve kültür açısından gelişmesine katkı sağlanan dönemler olmuştur. Bu iki dönemde başta İstanbul olmak üzere ülkenin dört bir tarafına vakıf, cami, imarethane, medrese ve külliyeler

[1] Birgivî'nin hayatı ve eserleri hakkında bk. Ali b. Bâlî, **el-Ikdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-rûm**, Beyrut: Dâru'lkitâbi'l-arabî, 1975, s. 436; Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâik**, s. 179; İbrahim Peçevî, **Târîh-i Peçevî**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283h. I, 467; Hafız Hüseyin Ayvansârâyî, **Mecmûa-i Tevârîh**, İstanbul: İÜEF Yay. 1985, s. 16; Muallim Naci, **Esâmî**, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308h. s. 83; Şemseddin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306h. c. II, 1284; Mehmed Süreyya, **Sicilli Osmânî** yahud **Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, İstanbul, Sebil Yay. 1997, c. IV, s. 143; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, İstanbul: Meral Yay. 1972, c. I, s. 284; Mehmet Ali Aynî, **Türk Ahlakçıları**, İstanbul: Marifet Basımevi, 1939, s. 105; Zirikli, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed, **el-A'lâm**, Beyrut: Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, 2002, c. VI, s. 61; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Meşâhirî**, Karesi, 1342h. c. I, s. 8; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifîn**, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, c. IX, s. 123; Hasan Aksoy, "Birgivî Mehmed Efendi", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergah Yay. 1977, I, 447; Kasım Kufralı, "Birgivî", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1979, II, 634; Emrullah Yüksel, "Birgivî", İstanbul: DİA, İstanbul: 1992, c. VI, s. 191; Esat İleri, **Rahmetli İmamı Birgivi**, İzmir, Hür Efe Yay. 1954; H. İhsan Barutçu, **İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri**, İzmir, Yeni Asya Yay. ts; Ahmet Turan Arslan, **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1992; Emrullah Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, Ankara, TDV Yay. 2011; Huriye Martı, **Birgivi Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası**, Ankara: TDV Yay. 2011; a.mlf, **Osmanlıda Bir Daru'l-hadis Şeyhi Birgivî Mehmed Efendi**, İstanbul, Dârulhadis Yay. 2008.

yaptırılmış, hem müslüman hem de ğayr-i müslim ahalinin dertleri önemsenerek gerekli tedbirler alınmıştır.[2]

2. İmam Birgivî'nin Hayatı

İmam Birgivî kendi ifadesi ile 10 Cemâziye'l-evvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu[3]. Adı Mehmed, Babasının ismi Pîr Ali Efendi, dedesinin ismi de İskender Efendi'dir. Annesinin adı ise Meryem'dir.[4]

Hayatının en önemli devrelerini İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Birgi kasabasında müderris olarak geçirmesi sebebi ile Birgilî veya Birgivî olarak meşhur olmuştur.[5]

Birçok kıymetli eser telif eden Birgili Mehmet Efendi tahsil hayatını İstanbul'da tamamladıktan sonra Birgi'ye yerleşmiş, burada uzun bir tedrisat hayatından sonra 981/1573 yılında gerçekleştirdiği İstanbul seyahatinde veba hastalığına yakalanarak 52 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi bugün İzmir'in Ödemiş İlçe sınırları içerisinde kalan Birgi Mahallesine medfundur.[6]

3. İlmi Kimlik ve Şahsiyeti

Birgili Mehmet Efendi, ilk tahsiline Balıkesir'de Kur'ân-ı Kerim hıfzını bitirerek, Arapça ve mantık ilimleri okuduğu alim ve fâzıl bir şahıs olan babası Pîr Ali Efendi'den başlamıştır. Babası Ali Efendi'nin hem ilim hem de tekke ehlinden olması İmam Birgivî'nin kişiliği üzerinde etkili olmuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek Semaniye Medreselerinde[13] okumak üzere gelir.[14]

İmam Birgivî'nin ders aldığı hocalarından bazıları şu kimselerdir:

- Küçük Şemseddin Efendi olarak maruf, Şemseddin Ahmed Efendi (ö. 957/1550).

- Ahîzâde olarak bilinen Karamânî Mehmed Efendi (ö. 974/1563).

---

[2] Kanuni Sultan Süleyman ve II. Selim dönemleri ile ilgili tafsilat için bkz. Feridun Emecen, "Süleyman I" İstanbul, *DİA*, XXXVIII, 333-337; Emecen, Feridun, "Selim II" İstanbul: DİA, XXXVI, 414-418.
[3] Birgivî, Mehmed b. Pir Ali, *Vasıyetnâme,* Sad. Ahmet Ersin Yücel, İstanbul: Bedir Yay. ts, s. 62.
[4] Birgivî, *Vasıyetnâme,* s. 67.
[5] Kâtip Çelebi (ö.1067/1657), **Mîzânü'l-Hak fi İhtiyâri'l-Ehak**, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2016, s. 124.
[6] Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 284.
[13] Sahn-ı semân medreseleri olarak da bilinen Semâniye medreseleri, Fatih Camii külliyesinde Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan yüksek dereceli bir medresedir. Teferruatlı bilgi için bkz. Fahri Unan, "Sahn-ı Semân" İstanbul: DİA, c. XXXV, s. 532.
[14] Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik fî Tekmileti'ş-Şekâik**, c. I, s. 631; Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 262-263.

- Karaman Akşehirli Abdullah Efendi (ö. 979/1571).
- Kızıl Molla lakaplı, Amasyalı AbdurrahmanEfendi (ö. 983/1575).[15]

Tahsilini bitirdikten sonra müderris unvanına kavuşan ve hocası Abdurrahman Efendi'ye mülâzımlık[16] eden İmam Birgivî daha sonra hocası Abdurrahman Efendi'nin teşvikiyle Edirne'de kassâm-ı askerî[17] olarak devlet memurluğu yaptı. Bazı sebeplerden dolayı kassâmlık görevinden istifa eden Birgili Mehmet Efendi Sultan II. Selim'in hocası olan Atâullah Efendi (ö. 979/1571)'nin teklifi ile doğduğu şehre geri dönmüş ve orada Atâullah Efendi'nin yaptırdığı medresenin (Dâru'l-hadîs) başına geçmiştir. İmam Birgivî ömrünün sonuna kadar bu medresede görev yapmış, hayatını tedris, telif, vaaz ve irşat ile geçirmiştir. İmam Birgivî'nin ilminden istifade etmek arzusuyla birçok ilim talebesi Birgi'ye gelerek ondan icazet almıştır.[18]

İmam Birgivî'nin en meşhur talebeleri şu kimselerdir:

- Akşehirli Abdunnasîr Efendi (ö. 990/1572)
- Ulamışlı Muslihiddîn Efendi (ö. 1000/1592).
- Ğazi Emir (ö. 1022/1613).
- İmam Birgvî'nin oğlu Fazlullah Efendi (ö. 1032/1622).
- Kadızâde Mehmet Efendi (ö. 1045/1635-36).[19]

Birgivî Mehmed Efendi'nin biyografisinden bahseden bütün kaynaklar, onun Osmanlı döneminde yetişmiş mümtaz bir âlim olmasının yanında dinî ve ahlâkî bakımından da mükemmel bir insan olduğunu nakleder.[20] İmam Birgivî, şöhreti yalnızca ulema arasında kalmayıp halka kadar yayılmış olan bir alimdir.[21] Mehmed Ali Aynî (ö. 1364/1945) eserinde İmam Birgivî'den "kâmil insan" diye bahsederken hakkında "Ahlakçılarımız içinde Birgivî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dini bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve

[15] Ali b. Bâlî, **el-Ikdü'l-Manzûm fî Zikri Efâdıli'r-Rûm**, s. 438.
[16] Mülâzemet: Staj anlamında kullanılan bir tabirdir. Osmanlı'da medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için mesleki tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan istifade için sıra beklemelerini ifade eder. Teferruatlı bilgi için bk. Mehmet İpşirli, "Mülâzemet" İstanbul: DİA, XXXI, 537.
[17] Kassâm-ı askerîlik: Yeniçeri Ocağı mensuplarından vefat eden birisinin, ardında bıraktığı malları şeriata uygun biçimde varislerine paylaştırılması ile meşgul olan memura verilen isimdir. Teferruatlı bilgi için bk. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul: MEB, 1983, II, 210; Sait Öztürk, "Kassâm" İstanbul: DİA, XXIV, 529.
[18] Bursalı, **Osmanlı Müellifleri**, c.I, s. 284.
[19] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 45.
[20] Yüksel, "Birgivî" DİA, c. VI, s. 192.
[21] Kufralı, "Birgivî" *MEB İslam Ansiklopedisi,* c. II, s. 634.

meşrebi de o nisbette pâk, nezih ve metin idi" ifadesini serdetmiştir.[22] Ömer Nasûhi Bilmen (ö.1391/1971) de İmam Birgivî hakkında "Birgilî merhum, ilim ile takvayı cem etmiş, zahiren ve bâtınen mükemmel bir hâle gelmiş, metîn, vakar ve temkin ile muttasıf bir fâzıldır" demektedir.[23]

Bazı kaynaklarda ise İmam Birgivî'den "Sarf ve nahivde âlim, sünnetin ihyâcısı,[24] sûfî, vâiz, fakih, müfessir, muhaddis ve ferâiz âlimi"[25] diye söz edilmektedir.

4. Vefatı

Ömrünün son senelerini Birgi'de tedris, telif, vaaz ve irşad faaliyetleri ile geçiren İmam Birgivî İstanbul'a yaptığı bir seyahat esnasında veba hastalığına yakalanmış ve 24 Cemaziyelevvel 981 Pazartesi günü dönüş yolunda 52 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Birgi'ye getirilerek bugün kabrinin bulunduğu yere defnedilmiştir.[26]

İmam Birgivî vefat ettiği vakit geride kalanlara cenazesi ile alakalı şu vasiyette bulunmuştur:

> Üzerime yapı yapmasınlar, çadır kurmasınlar ve başımda beklemesinler. Başımın ucuna duâya vesile olsun diye belli, bir büyücek taş diksinler. Kabrim yıkılacak olursa üzerime toprak döküp, yeniden hörgüç gibi yaparak tamir etsinler. Yüksekliği bir karış olsun. Mezarımı açarak içinden tamir etmesinler. Ehlime ve evlatlarıma vasıyyetim budur ki, üzerime sağu (ağıt) sağmasınlar, ifratla medhetmesinler. Öldüğüm günde, yedisinde, kırkında ve yılında yemek pişirip ziyafet yapmasınlar. Ruhum için çok sadaka versinler. Allah'ü Tealâ kabul etsin. Akçeye kâdir olmazlarsa ekmekten, pirinçten, yağdan ve tuzdan ve soğandan neye kâdir olurlarsa azdan çoktan fakirlere Allah için verip, sevabını bu fakire dilleriyle bağışlasınlar. Ve duâlarında ansınlar. Hemen unutup gitmesinler.[27]

[22] Aynî, **Türk Ahlakçıları**, s. 105.
[23] Ömer Nasuhi Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul, Bilmen Yay. 1974, c. II, s. 650.
[24] Zirikli**, el-A'lâm**, c. VI, 61.
[25] Kehhâle, **Mu'cemü'l-müellifin**, c. IX, s. 123.
[26] Şemseddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, c. 2, s. 1285.
[27] Birgivî, Vasiyetnâme, s. 69-70.

5. Eserleri

İmam Birgivî bir kısmı medreselerde ders kitabı olarak okutulan tefsir, hadis, fıkıh, akaid, dil bilimleri gibi farklı dallarda birçok eser vermiştir. Onun eserlerini ait oldukları ilim dallarına göre şöyle tasnif edebiliriz:

a. Kurân-ı Kerim İlimlerine Dair Eserleri

- *Tefsîru sûreti'l-Bakara*: Tefisire dair bir mukaddime ile başlayıp Fatiha suresi ve Bakara suresinin 99. ayetine kadar olan kısmı ihtiva eden tamamlanmamış bir tefsir çalışmasıdır.[28]
- *ed-Dürrü'l-yetîm fi't-tecvîd*: Hicri 974'te tecvid ilmine dair kaleme aldığı bir eserdir.[29]
- *Ahsenü'l-kasas*: Baş tarafında Kur'ân okumanın faziletine dair ayet ve hadislerin bulunduğu Yusuf suresi tefsiridir.[30]
- *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte*: Hz Osman (r.a)'ın istinsah ettirip altı islam merkezine gönderdiği mushafların yazım keyfiyeti ile alakalı bir risaledir.[31] Bu risale çalışmamızın konusu olduğu için hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

b. Hadis İlimlerine Dair Eserleri

- *Risâle fî usûli'l-hadîs*: İmam Birgivî'nin medresede ders verirken öğrencilere kolaylık olması için hadis usulüne dair yazdığı bir eseridir.[32]
- *Şerhu'l-ehâdisi'l-erbaʿîn*: İmam Birgivî'nin kendisinin derleyip şerh ettiği kırk hadis çalışmasıdır. Sadece 7 hadisin şerhine muvaffak olabilmiş geri kalan hadisler Muhammed Akkirmânî (ö. 1174/1761) tarafından şerh edilmiştir.[33]

[28] Bilmen, **Büyük Tefsir Tarihi,** c. II, s. 451; Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 47.
[29] Kâtib Çelebi, **Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak,** c. I, s. 737; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 101.
[30] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 47; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 101.
[31] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 48; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 102.
[32] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 48; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 106.
[33] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 102-105.

- *Kitâbü'l-Îmân ve'l-istihsân*: İmam Birgivî'nin iman ve ibadetle alakalı mevzulara dair cem ettiği bir hadis mecmuasıdır. Kitabu'l-iman bölümü doktora tezi olarak tahkik edilmiştir.[34]

c. İtikad, Fıkıh ve İbadetlere Dair Eserleri

- *Vasiyetnâme (Risâle-i Birgivî)*: İtikadî ve amelî bazı hususlar üzerinde durulan, toplumun hemen her kesimine hitaben yazılmış, ilmihal sayılabilecek Türkçe bir eserdir.[35]
- *Şerhu Amentü*: İman esaslarının kısa bir şerhidir.[36]
- *el-Kavlu'l-vasît beyne'l-ifrât ve't-tefrît*: Dini meseleler hakkında ifrat ve tefritten kaçınmak gerektiğini anlatan bir risaledir.[37]
- *es-Seyfü's-sârim fî ʿademi cevâzi vakfi'l-menkul ve'd-derâhim*: Ebusu'ûd Efendi (ö. 982/1574)'nin para ve menkul vakfının sahih olduğuna dair yazdığı risalesine cevaptır.[38]
- *İkâzü'n-nâʾimîn ve ifhâmü'l-kâsırîn*: uhrevi karşılığı olan ibadetlerden ücret talebinin caiz olmadığına dair bir risaledir.[39]
- *İnkâzü'l-hâlikîn*: Kur'ân-ı Kerîm'in para karşılığı okunmasına karşı çıkmak maksadı ile yazdığı bir eserdir.[40]
- *Hâşiyetü İnkâzi'l-hâlikîn*: İmam Birgivî'nin *İnkâzü'l-hâlikîn* adlı eserine yapılan itirazlara cevaben yazdığı, aynı konuyu daha geniş ele aldığı risalesidir.[41]
- *Ahvâlü etfâli'l-müslimîn*: İmam Birgivî'nin, oğlunun vefatı üzere Müslümanların ölen çocuklarının ahiretteki ahvali hakkında yazdığı eseridir.[42]

---

[34] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 50; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 106-110; Mesut Çakır, **İmam Birgivî'nin Kitâbu'l-Îmân Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2018.
[35] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts, c. I, 850; Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 52-53; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 80-82.
[36] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 83.
[37] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 90.
[38] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn,** c.II, s.1017; Peçevî**, Târîh-i Peçevî**, c. I, s. 53; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 100.
[39] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 46; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 99.
[40] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 97.
[41] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 98.
[42] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 92.

- *Muʿaddilü's-salât*: Namazda ta'dili erkâna riayet etmenin gerekliliğinden bahseden bir eserdir.[43]
- *Şerhu şurûti's-salât*: Namazın şartlarını anlatan bir eserdir.[44]
- *Risâle fî sücûdi's-sehv*: Sehv secdesi ile ilgili bazı meseleleri ihtiva eden bir risaledir.[45]
- *Zuhru'l-müteehhilîn ve'n-nisâʾ fî taʿrîfi'l-ethâr ve'd-dimâʾ*Ç Kadınların özel halleri ile alakalı bir eserdir.[46]
- *Ta'likât ale'l-inâye*: Hanefî fıkhının el-Hidâye isimli kitabına Bâbertî'nin (ö. 786/1384) yazdığı el-İnâye adlı şerhine İmam Birgivî tarafından yapılan talikattır.[47]

d. Ahlak ve Tasavvufa Dair Eserleri

- *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*: İmam Birgivî'nin en meşhur eserlerinden biridir. İnsanların itikaden ve ahlaken Hz. Rasulullah (s.a.v)'in sünnetine uygun bir hal üzere olabilmeleri için her bir ferdin edinmesi ve kaçınması gereken hususları açıklayan bir kitaptır.[48]
- *Cilâʾü'l-kulûb*: İmam Birgivî'nin Hocası Ataullah Efendi'nin isteği üzerine yazdığı bir nevi vaaz kitabıdır.[49]
- *Risâle fi'z-zikri'l-cehrî*: Zikrin gizli yapılması gerektiğiyle alakalı bir eserdir.[50]
- *Mihakku'l-mutasavvifîn*: İmam Birgivî bu eserinde selef-i salihînin ve evliyâ'nın bulundukları yolu anlatmaktadır.[51]
- *Tafdîlu'l-Gâniyyi'ş-şâkir ale'l-fakîri's-sâbir*: Bu risale şükreden zenginin sabreden fakirden daha üstün olduğu hakkındadır.[52]

[43] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 88.
[44] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 46.
[45] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 90.
[46] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 100.
[47] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 95.
[48] Kâtib Çelebi, **Keşfü'z-zünûn,** c. II, s. 1111; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 110-122.
[49] Birgivî, **Cilâu'l-kulûb**, İstanbul: ts, s. 3; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 94.
[50] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 122.
[51] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 47; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 123.
[52] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 94.

e. Dil İlimlerine Dair Eserleri

- *el-ʿAvâmil*: Medreselerde hâlâ daha okutulmaya devam eden Arapça muhtasar nahiv kitabıdır.[53]
- *İzhârü'l-esrâr*: İmam Birgivî'nin yine medreselerde okutulagelen, *avamil*e göre daha mufassal kaleme aldığı nahiv kitabıdır.[54]
- *İmʿânü'l-enzâr*: *Maksud* isimli sarf kitabının şerhidir.[55]
- *Kifâyetü'l-mübtedî*: Birgivî'nin sarf ilmine dair yazdığı eserlerden birisidir.[56]
- *İmtihânü'l-ezkiyâʾ*: Kadı Beyzâvî (ö. 691/1291)'nin *Lübbü'l-elbâb fî ilmi'l-îrâb* isimli eserinin şerhidir.[57]

[53] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 152-156.
[54] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 165-168.
[55] Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 55; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 140.
[56] Arslan, **İmam Birgivî**, s. 142-147.
[57] İmam Birgivî'nin hayatı ve eserleri olarak bir çok defa çalışılmış, müstakil eserler olarak basılmıştır; bkz: Esat İleri, **Rahmetli İmamı Birgivi**, İzmir, Hür Efe Yay. 1954; H. İhsan Barutçu, **İmam-ı Birgivî Hazretlerinin Hayatı ve Görüşleri**, İzmir, Yeni Asya Yay. ts; Ahmet Turan Arslan, **İmam Birgivi Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1992; Emrullah Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, Ankara, TDV Yay. 2011; Huriye Martı, **Birgivi Mehmed Efendi Hayatı, Eserleri ve Fikir Dünyası,** Ankara, TDV Yay. 2011; a.mlf, **Osmanlıda Bir Daru'l-hadis Şeyhi Birgivî Mehmed Efendi**, İstanbul, Dârulhadis Yay. 2008.

BİRİNCİ BÖLÜM

RESMU'L-MUSHAF

Resm'ul-mushaf; hicrî ilk asırdan günümüze kadar hakkında hem müstakil eserler yazılan hem de ulûmu'l-Kur'ân'a dair yazılan kitaplarda bir ana başlık altında ele alınan önemli bir ilim dalıdır. Tezimize tahkik ve tahlîlini yapmak sureti ile konu olan, İmam Birgivî'ye ait "*Risâletün fî Beyani Rusûmi Hatti Mesâhifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte*" adlı risale de bu ilme dair kaleme alınan müstakil eserlerden sadece bir tanesidir. Bu bölümde mevzubahis risalenin konusu olması hasebi ile Resm'ul-Mushaf ilmine dair genel bir malumat vermeye çalışacağız.

A. KUR'ÂN'I KERÎM'İN MUSHAFLAŞMA SÜRECİ

Bir ilmin tarihinden yeteri kadar haberdar olmak, o ilmin muhtevasının, konu ve amacının daha iyi anlaşılabilmesine katkı sunacaktır. Biz de resmu'l-mushaf ilmini ele aldığımız bu bölümde önce Kur'ân-ı Kerîm'in mushaflaşma sürecinden genel olarak bahsetmeye çalışacağız. Bu süreci üç aşamada inceleyeceğiz:

a) Rasulullah (s.a.v) Zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in Kayıt Altına Alınması
b) Hz. Ebû Bekir (r.a) Döneminde Cem Edilmesi
c) Hz. Osman (r.a) Döneminde İstinsah Edilmesi

1. Rasulullah (s.a.v) Zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in Kayıt Altına Alınması

Allah Teâlâ, ilâhî vahiy silsilesinin son halkası olan Kur'ân-ı Kerîm'i önceki kitapların aksine, kıyamete kadar devam edecek bir dinin kitabı olması hasebi ile kendi muhafazası altına almıştır. "*Kur'ânı biz indirdik, biz. Onun koruyucuları da, şüphesiz ki biziz.*"[68] âyetini bu ilâhî teminatın delili olarak serdedebiliriz.

Bu muhafazanın Rasulullah (s.a.v)'in hayatında Kur'ân-ı Kerîm'in kayıt altına alınması ve bununla beraber ilâhi kontrolden geçirilmesi sureti ile iki şekilde gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

[68] Hicr 15/9.

a. Kur'ân-ı Kerîm'in Kayıt Altına Alınması

Rasulullah (s.a.v) hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm hem ezberlenmek hem yazılmak sureti ile kaydedilmiştir. Bu iki faaliyetin kısaca açıklaması şöyledir:

(1) Kur'ân-ı Kerîm'in Ezberlenerek Kaydedilmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk hâfızı hiç şüphesiz Rasulullah (s.a.v.)'dir. Allah Teâlâ, bu kitabı insanlara dura dura okuması için peyderpey[69] Rasulullah (s.a.v.)'in sadrına indirip orada muhafaza edeceğini vadetmiştir. "*Ve muhakkak ki bu (Kur'ân) âlemlerin Rabbinin indirmesidir. Onu Rûhu'l-emin (Cebrail) uyarıcılardan olasın diye senin kalbine indirdi*."[70] "*Onu hemen okumak için dilini hareket ettirme. Kuşkusuz onu toplamak ve okutmak bize aittir. Biz onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et*."[71] âyetleri bu hususa işaret etmektedir.

İbn Abbas (r.a) Kıyame suresi 16-19 âyetlerini hakkında şöyle demiştir:

-"Rasûlullah (s.a.v), indirilen âyetler(in zabtı yüzün)den güçlük çeker ve bundan dolayı çok kereler dudaklarını kımıldatırdı. Bunun üzerine Allah Teâlâ O'na: *"Onu acele (kavrayıp ezber) etmen için (Cibrîl vahyi iyice bitirmeden) dilini onunla depretme. Onu (göğsünde) toplamak, onu (dilinde akıtıp) okutmak şüphesiz bize âittir. Öyleyse biz onu okuduğumuz vakit, sen onun kırâatine uy. Sonra onu açıklamak da hakikat bize âittir"* âyetlerini indirdi."[72]

Rasûlullah (s.a.v)'in Kur'ân-ı Kerîm'i tebliğ etmekle vazifeli olması[73] ve Allah Teâlâ'nın, Rasulullah (s.a.v) hakkında "*Onlara (Ashabına) Allah'ın ayetlerini okuyan ve onlara Kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber*"[74] olarak bahsetmesi, bizlere vahyin ilk muhatabı olan sahabe neslinin -onların genel kabule göre okuma yazma bilmeyen bir topluluk oldukları hakikati de göz önünde bulundurulduğunda- Kur'ân-ı Kerîm'i bizzat Rasulullah (s.a.v)'den almak sureti ile öğrendiklerini göstermektedir. Onlar, Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleme noktasında birbirleri ile yarışmakta, onu okumak için rahatlarını ve geceleri uykularını terk etmekte idiler. Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlerken

[69] İsra, 16/106.
[70] Şuara, 26/192-195.
[71] Kıyame, 75/16-19.
[72] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Mustafa Dib el-Buğa, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 1993, *"Kitabu* Bedi'l-vahy", 1.
[73] Maide, 5/67.
[74] Al-i İmran, 3/164.

de yazılı sahifeleri değil bizzat Rasulullah (s.a.v)'den dinlediklerini esas almaktaydılar.[75]

Sahabenin Kur'ân-ı Kerîm'i sağlam bir şekilde ezberleyip muhafaza etmesini sağlayan ve kolaylaştıran birçok saik vardır. Bunların başlıcalarını şöyle sıralayabiliriz:

-Uzun bir kasideyi dahi bir kez dinlemek neticesinde hemen ezberleyecek kadar kuvvetli ve eşsiz hafızalarının bulunması.

- Kur'ân-ı Kerîm'in parça parça inmesi.

-Namazda Kur'ân-ı Kerîm'den bir bölümün okunmasının gerekliliği ve kendi başına namaz kılan kimsenin namazı ne kadar uzun tutarsa faziletinin o kadar çok olması.

- Kur'ân-ı Kerîm ile amel etmenin gerekliliği.

- Rasulullah (s.a.v)'in Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın faziletine dair hadisleri.[76]

- Rasulullah (s.a.v)'in sahabeye Kur'ân-ı Kerîm'i öğretme noktasında devamlı bir çaba içerisinde olması.[77]

Sahabeden Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bilenlerin sayısı kısa sürede sayılamayacak kadar artmıştır. Sadece Bi'ri Meûne ve Yemâme hadiselerinde toplamda en az yüz kırk[78] Kur'ân hafızının şehid edilmiş olması, bizlere aslında bu sayının kayıt altına alınamayacak kadar çok olduğunu göstermekte yeterli olacaktır.[79] Netice olarak Kur'ân-ı Kerîm, başta Rasulullah (s.a.v) olmak üzere, onun ilk muhatapları olan sahabe tarafından ezberlenerek hafızalarda kayıt altına alınmıştır.

(2) Kur'ân-ı Kerîm'in Yazılarak Kaydedilmesi

Rasulullah (s.a.v) Kur'ân-ı Kerîm'in zapt ve muhafazası noktasında aşırı bir gayret ve titizlik sahibiydi.[80] Kendisine Kur'ân-ı Kerîm'den her vahiy geidiğinde,

---

[75] Adnan Zarzur, **Medhal ila Tefsiri'l-Kur'ân ve Ulumihi**, Dimeşk, Daru'l-Kalem, 1995, s. 108; Muhammed Ebu Şehbe, **el-Medhal li'Diraseti'l-Kur'ân**, Riyad, Daru'l-Liva, 1987, s. 263.

[76] Nitekim sahabenin ekseriyetinin okuma yazma bilmemesi onları bu fazileti elde etmek için Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlemeye sevketmiştir.

[77] Nureddin Itır, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dimeşk, Matbaatus'sabah,1996, s. 162; Konu ile alakalı daha geniş malumat için bkz: Muḥammed Abdul'aẓîm ez-Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân fî-Ulumi'l-Ḳur'ân**, thk. Bedi' es-Seyyid el-Lahham, Dâru Kuteybe, 2001, c. I, s. 352-376.

[78] Bu sayı, Bi'ri Meûne hadisesinde 70 ve Yemâme vakasında 70 hafızın şehid edildiği rivayetlerine göre verilmiştir. Yemâme hadisesinde şehid edilen kurrâ'nın sayısını 500 kadar olduğunu ifade eden alimler de olmuştur. bkz. ez-Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 298.

[79] Rasulullah (s.a.v) hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm'i ezberleyen sahabenin sayısı hakkındaki rivayetlerin değerlendirilmesi hakkında bkz. ez-Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 298-302.

[80] Itr, **Ulumu'l-Kur'âni'l-Ker'im,** s. 167.

vahiy katiplerini çağırarak onlara deri parçası, hurma dalı, düz bir taş, düz bir kemik parçası gibi bulabildikleri o günkü yazım vasıtalarının durumuna göre inen ayetleri imlâ ettirdiği görülmektedir.[81] Böylece Kur'ân-ı Kerîm'in tamamı sayıları meşhur görüşe göre yirmi beş olan, lakin detaylı bir inceleme sonucu kırk dört[82] olduğu tespit edilen vahiy katiplerine Rasulullah (s.a.v) tarafından imlâ ettirilerek yazıya aktarılmıştır. Bununla birlikte Rasulullah (s.a.v) 'Benden Kur'ân'dan başkasını yazmayın, kim benden Kur'ân'dan başkasını yazarsa onu imha etsin.'[83] buyurarak vahiy katiplerinin bütün dikkatini Kur'ân-ı Kerîm'i yazmaya vermelerini ve bu hususta onların da titiz davranmalarını istemiştir.[84]

Bu durum, Kur'ân-ı Kerîm'in ilk defa yazıya geçmesi faaliyetidir. Sonrasında ise Rasulullah (s.a.v)'in Kurân ile düşman beldesine yolculuğa çıkılmasını yasaklaması[85], Amr b. Hazm'a gönderdiği mektupta 'Kur'ân-ı Kerîm'e abdestli kimseden başkası dokunmasın'[86] buyurması, Hz. Ömer (r.a)'ın üzerinde Tâhâ suresinden ayetlerin yazılı olduğu bir sahifeden okunan Kur'ân âyetlerini işitmesi sebebiyle Müslüman olması[87] gibi birçok rivayet ışığında bu yazılı nüshaların çoğaltılarak, Kur'ân-ı Kerîm'in sahabe arasında yazılı olarak da yaygın bir hal aldığı söylenebilir.

Bütün bunlar Kur'ân-ı Kerîm Rasulullah (s.a.v) zamanında hem ezberlenmek, hem de yazılmak sureti ile sağlam bir şekilde kayıt altına alındığını göstermektedir.

b. Kayıt Altına Alınan Kur'ân-ı Kerîm'in Kontrolden Geçirilmesi

İlahi teminatın tezahürü olarak Kur'an-ı Kerim, Rasulullah (s.a.v) hayatta iken ezberlenerek ve yazılarak zapt edildiği gibi her sene Cebrail (a.s) ile birlikte karşılıklı okunmak sureti ile bir nevi kontrolden geçirilmiştir. Bu hadiseye 'Arza' ismi verilmektedir.

---

[81] Celâleddîn Abdurrahmân es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dimeşk, thk. Mustafa Dib el-Buğa, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 2002, c. I, s. 185-186.
[82] Tafsilat için bkz: Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hudeyde el-Ensarî, **el-Misbahu'l-Mudî fî Küttâbi'n-Nebiyyi'l-Ümmî**, Beyrut, Alemu'l-Kütüb, 1985, s. 28.
[83] Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûri, **el-Câmiü's-Sahih,** İstanbul, Daru't-Tabaati'l-Amira, 1329, "ez-Zühd ve'r-Rakâik", 72.
[84] Itr, **Ulumu'l-Kur'âni'l-Ker'im**, s. 167.
[85] Buhari, "el-Cihad ve's-Siyer", 127.
[86] Malik b. Enes**, el-Muvatta**, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Kahire, Daru'l-Hadis, 2001, "el-Kurân", 1.
[87] Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyerî, **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Saka, Dimeşk, Daru İbn Kesir, 2003, s.168-169.

(1) Arza Hadisesi

عرض kelimesi sözlükte ortaya çıktı, karşılaştı, karşılaştırdı, karşılık verdi gibi bir çok manaya gelmektedir.[88] Rasulullah (s.a.v)'in Ramazan aylarında Cebrâil (a.s) ile Rasulullah (s.a.v)'in Kur'an-ı Kerîm'i karşılıklı okuması hadisesi, rivayetlerde genellikle bu kelime ile ifade edildiği için bu hadiseye 'arza'(العرضة) denmektedir.

İbn Abbas (r.a) bu hadiseyi şöyle anlatmaktadır:

- 'Allah Resûlü (s.a.v) insanların en cömerdi idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan ayında Cebrail ile buluştuğu zamandı. Cebrail Ramazan ayının her gecesinde Rasulullah (s.a.v)'le buluşarak onunla Kur'an-ı Kerîm'i müzâkere ederdi. Gerçekten Rasulullah (s.a.v) esen rüzgârdan daha cömertti.'[89]

İmam Şa'bi (ö.104/702)'ye göre Cebrail (a.s) sene içerisinde inen ayetleri Ramazan ayında Rasulullah (s.a.v)'e arz etmekte idi.[90] Konu ile alakalı diğer rivayetler de göz önünde bulundurulduğunda bu hadisenin Rasulullah (s.a.v) ile Cebrail (a.s) arasında Kur'an-ı Kerîm'i sırayla birbirlerine karşılıklı olarak okumaları sureti ile gerçekleştiği görülmektedir.[91]

Kirmani (ö.104/702) bu hadisenin hikmetlerinden biri olarak Allah Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerîm'i muhafaza etme noktasındaki sözünün gerçekleşmesi olduğunu zikretmiştir.[92] Ayrıca bu arzalarda sahabeden bazı kimselerin de bulunduğu, okunan Kur'an-ı Kerîm'i ellerindeki sahifelerinden takip ettikleri, yanlışlar varsa Cebrail (a.s) gözetiminde bunları düzelttikleri bilinmektedir.[93]

---

[88] Bu kelimenin tafsilatı için bkz;,Muhammed b. Hüseyn Düreyd İbn Düreyd el-Basrî, **Kitabu Cemharati'l-Luğa**, thk. Remzi Münîr Ba'lebekî, Beyrut, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987. s. 747; Ebû Mansur Muhammed Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbu'l-Luğa**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Kahire, Mektebetü Hancî, 1976. c. I, s. 454; İsmail b. Abbâd, **el-Muhît fi'l-lüğa**, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsin, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1994, c. I, s. 305; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, **es-Sıhah: Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye**, thk: Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, 1979, c. III, s. 1082; Mecdü'd-Dîn Muhammed b. Yakub el-Fîruzâbâdî**, el-Kamûsu'l-Muhît** , Dimeşk, Müessetü'r-Risale, 2009, s. 645.

[89] Buhari, "Bedu'l-Vahy", 1.

[90]Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim Ebu Şâme, **el-Mürşidü'l-Veciz,** haz. Tayyar Altıkulaç, Beyrut, Dâru Sadır, 1975, s.21-22.

[91] Diğer rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1982, 2:362-363, 7:282; Buharî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 7.

[92] Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut, Daru'l-Fikr, ts, c. I, s. 75-76.

[93] Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, Beyan Yayınları, 1993, c. II, s. 698.

(2) Son Arza

Ramazan aylarında gerçekleşen arza hadisesinin en önemlisi Rasulullah (s.a.v)'in vefatından hemen öncesindeki Ramazan ayında gerçekleşen arzadır. Arza-i ahîra (son arza) olarak isimlendirilen bu hadise Kur'an-ı Kerîm'in artık son şeklini alması açısından önem arz etmektedir.

Her sene bir defa gerçekleşen arza hadisesi Rasulullah (s.a.v)'in vefat ettiği yılın Ramazan'ında iki defa gerçekleşmiştir. Nitekim Hz. Fatma (r.a)'dan gelen rivayette Rasulullah (s.a.v): "Cebrail her sene benimle Kur'ân'ı bir kere mukabele ederdi; bu sene ise iki defa mukabele etti, ecelimin yaklaştığını zannediyorum."[94] demiştir.

Semure (r.a) ise Kur'an-ı Kerîm'in Rasulullah (s.a.v)'e birçok defa arz edildiğini, vefat ettiği sene ise bu hadisenin iki defa gerçekleştiğini, Kur'an-ı Kerîm'in bu son arzaya göre düzenlendiğini ve sahabeden birçok kimsenin kıraatinin son arzaya göre olduğunu nakletmiştir.[95]

İmam Sa'lebî (ö. 427/1035) de Rasulullah (s.a.v) 'in vefat ettiği sene arza hadisesinin iki defa gerçekleştiğini belirttikten sonra, nesh edilen ve değişikliğe uğrayan ayetlerin son olarak bu arzada belirlendiğini söylemiştir.[96]

Bu son Ramazan ayında arza hadisesinin iki defa gerçekleşmesi, Kur'an-ı Kerîm'in Rasulullah (s.a.v) ve Cebrail (a.s) arasında karşılıklı olarak toplam dört defa okunduğu manasına gelmektedir.[97] Bu arzada sahabeden bir topluluk hazır bulunmuşlardır. Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Mesud ve Abdullah b. Ömer bu sahabeden bazılarıdır.[98]

2. Hz. Ebû Bekir (r.a) Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesi

Rasulullah (s.a.v) hayatta iken Kur'ân-ı Kerîm, her ne kadar yazıya aktarılmış ve sahabe arasında yazılı olarak yayılmış olsa da, baştan sona ayet ve sure tertibine göre iki kapak arasında derli toplu bir şekilde bir araya getirilmiş değildi. Kur'ân-ı

---

[94] Buhari, "Fedâilu'l-Kur'ân", 7.
[95] Ebû Abdillah Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts, c. II, s. 230.
[96] Ebu Şâme, **el-Mürşidü'l-Veciz**, s. 22.
[97] Muhammed Zâhid el-Kevserî, **Makâlâtu'l-Kevserî**, el-Mektebetü'l-Ezheriyyeti li't-Turâs, Kahire, ts, s. 89.
[98] Bu konuda bkz. Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut, Darü'l-Marife, ts, c. I, s. 237.

Kerîm'i bu manada ilk defa bir araya getirip cem eden Hz. Ebû Bekir (r.a) olmuştur.[99] Hâris el-Muhasibî'nin şu ifadeleri Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın bu amelinin mahiyetini şöyle açıklamaktadır:

-" Kur'ân-ı Kerîm'in yazılması yeni bir şey değildi. Çünkü Rasulullah (s.a.v) Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmasını emretmişti. Lakin deri, kemik ve hurma dallarına yazılmış, dağınık bir halde bulunuyordu. Hz. Ebû Bekir (r.a) sadece Kur'ân-ı Kerîm'in derli toplu olarak bir yerden başka bir yere cem edilmesini emretmişti. Bu iş, Rasulullah (s.a.v)'in evinde bulunan, üzerinde Kur'ân-ı Kerîm'in yazılı olduğu dağınık haldeki evrakın (içinden) herhangi bir şey zayi olmaksızın birisi tarafından (derlenip) toparlanması ve bir iple birbirine bağlanması mesabesindedir."[100]

a. Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesini Gerektiren Sebepler

Rasulullah (s.a.v) vefat ettiğinde Hz. Ebû Bekir (r.a) hilâfet makamına geçmiştir. Onun bu makamda karşılaştığı ilk hadiseler bazı Arap kabilelerinin İslam'dan dönmeleri olmuştur. Kimi kabileler zekatı reddederken kimi kabileler içerisinde Müseylemetü'l-Kezzab gibi peygamberlik iddiasında bulunanlar dahi çıkmıştır. Ridde olayları olarak bilinen bu hadiseler karşısında Hz. Ebu Bekir (r.a) Arap yarımadası tamamıyla İslam'ı kabul edinceye kadar kararlı bir duruş sergilemiş ve ciddi mücadeleler vermiştir.[101]

Bu savaşlardan bir tanesi de Yemâme vakasıdır. Bu hadisede sahabeden yetmiş Kur'ân hafızı şehit olmuş, bunun üzerine Hz. Ömer (r.a) geriye kalan hafızların başka hadiseler sebebi ile ölmesi ve Kur'ân-ı Kerîm'in onlarla birlikte yok olması endişesi ile Hz. Ebû Bekir (r.a)'a Kur'ân-ı Kerîm'i cem etmesini teklif etmiştir.[102]

Zeyd b. Sâbit (r.a) bu hadiseyi şöyle anlatmıştır: "Hz. Ebû Bekir Yemâme'de Kur'an hafızlarının öldürülmesinin ardından haber yollayıp beni çağırttı. Yanına vardığım zaman, Hz. Ömer'in orada bulunduğunu fark ettim. Hz. Ebû Bekir dedi ki: Ömer bana gelip 'Yemâme savaşında Kur'an hafızlarından önemli bir kısmı şehit oldu. Ben diğer savaşlarda da, hafızların ağır zayiat vermesinden ve Kur'an'ın birçok

---

[99] Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni, **Kitâbü'l-Mesâhif,** thk. Muhibbüddin Abdüssübhan Vâiz, Beyrut, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2002, c. I, s. 153.
[100] Zerkeşî**, el-Burhân**, c. I, s. 238; Suyutî, **İtkân**, c. I, s.185.
[101] Riddet savaşları hakkındaki rivayetler için bkz. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mısır, Daru'l-Meârif, 1967, c. III, s. 249-342.
[102] Buhari, "Fezâilu'l-Kur'ân", 3.

kısmının kaybolmasından endişe ediyorum. Bu yüzden Kur'an'ın toplanmasını emretmen gerektiğini düşünüyorum' dedi. Ona 'Rasulullah (s.a.v)'in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparız?' diye itiraz ettim. Ömer, 'Allah'a andolsun ki, bu hayırlı bir iştir.' dedi. Israrla benden böyle bir şey yapmamı istedi. Nihayet Allah Teâlâ gönlümü bu işe açtı. Ben de Ömer gibi düşünmeye başladım."[103]

Yani Hz. Ebû Bekir (r.a)'ı Kur'ân-ı Kerîm'i cem etmeye sevk eden en önemli sebep Yemâme vakasında birçok hafızın şehit edilmesi üzerine hafızların azalması ile birlikte Kur'ân-ı Kerîm'in ortadan kalkacağı endişesi olmuştur.

b. Kur'ân-ı Kerîm'in Cem Edilmesinin Keyfiyeti

Hz. Ebû Bekir (r.a) Hz. Ömer (r.a)'ın teklif ve ısrarı neticesinde Kur'ân-ı Kerîm'i cem etmeyi kabul edip bu vazifeyi Zeyd b.Sabit (r.a)'e verdi. O da bu işi, Yemâme vakasından Hz. Ebû Bekir (r.a)'in vefatına kadar geçen zaman içerisinde yani yaklaşık bir senede büyük bir titizlikle tamamladı.[104] Bu mushaf vefat edinceye kadar Hz. Ebû Bekir (r.a)'e, sonrasında Hz. Ömer (r.a)'e ve onun vefatı ile de kızı Hafsa (r.a)'ya teslim edilmiştir.[105] Bu durumu Zeyd b.Sabit (r.a) şöyle ifade etmektedir:

"Ebû Bekir (r.a) bana 'Sen genç ve akıllı birisin. Bu güne kadar senin bir eksikliğini gören ve seni bir konuda itham eden olmadı. Rasulullah (s.a.v) için vahyi yazıyordun. O halde, Kur'ân'ı araştırıp topla!' dedi. Allah'a and olsun ki, beni dağlardan birini taşımakla sorumlu tutsaydı bu, bana emrettiği Kur'ân'ı toplama görevinden daha ağır olmazdı. Ebû Bekir (r.a)'e 'Allah Resulünün yapmadığı bir şeyi sizler nasıl yaparsınız?' diyerek itiraz ettim. O da 'Allah'a and olsun ki, bu hayırlı bir iştir' dedi. Ebû Bekir (r.a) beni ikna etmek için ısrarlarını sürdürdü. Nihayet, Allah Teâlâ Ebû Bekir ve Ömer'in gönlüne yatanı, benim de gönlüme yatırdı. Sonunda Kur'an'ı bir araya getirmek için o güne kadar hurma dallarında, yassı taşlar üzerinde ve hafızların ezberlerinde bulunanları toplamaya başladım. *"Andolsun size kendinizden* öy/e *bir Peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır gelir"* ayetinden itibaren Tevbe suresinin sonuna kadar olan (iki ayetlik) kısmı sadece Ebû Huzeyme el-Ensârî'nin yanında buldum. Onun dışında başka birinde bulamadım. Toplayıp yazdığım ve bir araya getirdiğim sahifeleri Halife Ebû Bekir'e teslim ettim. Bunlar,

[103] Buhari, "Fezâilu'l-Kur'ân", 3.
[104] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s.171.
[105] Buhari, "Fedailu'l-Kur'ân", 3.

vefat edinceye kadar Ebû Bekir'in yanında kaldı. Sonra Ömer halife olunca o teslim aldı ve hayatı boyunca onda kaldı. Daha sonra bu mushaf, Ömer'in kızı Hafsa'ya geçti."[106]

Mushaf isminin ilk defa kullanımı da bu cem faaliyetinin akabinde olmuştur. Zira Kur'ân-ı Kerîm iki kapak arasında baştan sona tertipli ve eksiksiz bir şekilde ilk defa bir araya getirilmişti. Hz. Ebû Bekir (r.a) bir araya getirilen bu iki kapak arasındaki Kur'ân sahifelerinin tamamına ne ad verileceği hususunda istişare etmiş ve sahifeler mecmuası anlamına gelen 'mushaf' isminin verilmesine karar verilmiştir.[107]

Zerkeşi'nin ifadesi ile Zeyd b. Sabit (r.a)'in Kur'ân-ı Kerîm'i bu şekilde cem etmesi gelişigüzel bir tercih değildir. Bu cem ile ortaya koyulacak mushafın herkesin bilgisi dahilinde olması, elinde Kur'ân-ı Kerîm'den yazılı bir parça bulunan her hangi bir kimsenin bu faaliyetin dışında kalmaması ve hiçbir kimsenin ne bu mushaf hakkında ne de onun sahabeden pek çok kimsenin iştiraki ile bir araya getirildiği hakkında şüphe etmemesi amaçlanmıştır. Bu cem yapılırken Kur'ân nüshaları, sahabenin elinde ve ezberinde bulunan nüshalarla karşılaştırılmıştır.[108]

Neticede maksat hasıl olmuş, sahabenin tamamı bu mushaf üzerinde ittifak etmiş ve Hz. Ebû Bekir (r.a)'i bu yaptığı işten ötürü övmüşlerdir.[109] Hz. Ali (r.a) şu ifadesini zikretmek bu meyanda yeterli olacaktır:

-"Mushaflar hususunda en büyük ecir sahibi Ebû Bekir'dir. Allah'ın rahmeti Ebû Bekir'in üzerine olsun. O, Allah'ın kitabını cem eden ilk kimsedir." [110]

3. Hz. Osman (r.a) Döneminde Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsah Edilmesi

Olgun bir siyasetin meziyetlerinden bir tanesi, olacak hadiseleri önceden tahmin edip ona göre tedbir almayı gerektirecek ileri görüşlülüktür. Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Kur'ân-ı Kerîm'i cem ettirmesi böyle bir faaliyet olduğu gibi, Hz. Osman (r.a)'ın hilafeti esnasında Kur'ân-ı Kerîm'in çoğaltılıp farklı beldelere gönderilmesi ve diğer mushafların toplanarak imha edilmesi de böyle bir faaliyettir. [111]

---

[106] Buhari, "Fedailu'l-Kur'ân", 3.
[107] Nizâmuddîn el- Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî en-Nîsâbûrî, **Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996, c. I, s. 29.
[108] Zerkeşi, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an,** c.I, s.238-239.
[109] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, 171-172.
[110] Konu ile ilgili rivayetler için bkz. İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 153.
[111] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 172.

a. Kur’ân-ı Kerîm’in İstinsah Edilmesini Gerektiren Sebepler

Kur’ân-ı Kerîm’in günümüze kadar olduğu gibi bize ulaşmasında önemli bir yeri olan istinsah faaliyeti, tabiî olarak bu işi gerektirecek bir arka plana sahiptir. Burada Hz. Osman (r.a)’ı bu işe sevk eden sâikleri beyan etmesi açısından şu rivayetleri zikretmek uygun olacaktır:

- Enes b. Mâlik'in rivayet ettiğine göre; “Huzeyfe b. Yemân Hz. Osman'ın huzuruna çıktı. Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethi sırasında Iraklılarla birlikte Şamlılarla tartışmıştı. İki tarafın kıraatler konusunda ihtilafa düşmesi Huzeyfe'yi endişelendirmişti. Bu yüzden Hz. Osman'a 'Ey Müminlerin Emiri! Yahudi ve Hıristiyanların ihtilafı gibi, Kitap hakkında ihtilafa düşmeden önce ümmet için tedbir al!' dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hafsa'ya haber gönderdi ve 'Mushafı bize gönder, onu çoğaltıp tekrar sana iade edelim.' dedi. Hafsa, mushafı Hz. Osman'a gönderdi. O da, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-As ve Abdurrahman b. Haris b. Hişâm'a Kur'an nüshalarının çoğaltılmasını emretti. Hz. Osman Komisyonun üç KureyşIi üyesine şöyle tenbih etti: Siz, Zeyd b. Sâbît ile herhangi bir ayetin yazımı konusunda ayrılığa düşerseniz, onu Kureyş lehçesiyle yazın! Çünkü Kur'an onların diliyle indi. Üyeler de bu talimatı yerine getirdi. Sonunda mushafı çoğalttılar. Hz. Osman da, ana mushafı Hafsa'ya geri verdi. Daha sonra çoğalttıkları mushaflardan her tarafa birer tane gönderdi. Bunun dışında sahifelerde yazılı bulunan veya mushaf şeklinde yazılmış olan Kur'an’ların yakılmasını emretti."[112]

Bir diğer rivayet ise şöyledir:

- Hz. Osman (r.a.)’ın hilafeti sırasında Kur’an muallimlerinin biri, bir hocanın kıraatini, diğeri de bir başkasının kıraatini öğretiyordu. Bu yüzden öğrenciler kendi aralarında ihtilafa düşüyorlar ve konuyu hocalarına taşıyorlardı. Hatta biri diğerini kıraati sebebi ile küfürle dahi itham edebiliyordu. Hz. Osman (r.a) bu durumdan haberdar olunca bir hutbe okuyarak: “Siz benim yanımda dahi Kur’ân hakkında ihtilafa düşüyor ve yanlış okuyorsunuz; benden uzakta bulunan beldelerin ahalisi daha çok ihtilafa düşecek ve daha çok yanlış okuyacaktır. Ey Muhammed (s.a.v)’in ashabı! Bir araya gelin ve insanlar için bir imam (mushaf) yazın.” dedi. [113]

[112] Buhârî, “Fezâilu’l-Kur’ân”, 3; İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 204.
[113] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 204

Özetle Hz. Osman (r.a) bu işi insanları bizzat Rasulullah (s.a.v)'den nakledildiği bilinip sabit olan kıraat üzerinde toplamak ve diğer okuyuşları geçersiz kılıp, kaldırmak maksadı ile yapmıştır.[114]

b. Kur'ân-ı Kerîm'in İstinsah Edilmesinin Keyfiyeti

Yukarıda zikredilen rivayetten de anlaşılacağı üzere Hz Osman (r.a) öncelikle Hz. Ebû Bekir (r.a) tarafından cem edilmiş olan Hz. Hafsa (r.a)'nın elindeki mushaf'ı istemiş ve bu mushaf dikkate alınarak Kur'ân-ı Kerîm'i çoğaltma vazifesini Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Zübeyr, Saîd b. el-As ve Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'a tevdi etmiştir. Başka rivayetler ışığında bu vazifeyi bu dört sahabenin önderliğinde toplam on iki kişinin yürüttüğü görülmektedir.[115] Bu işlem bittiğinde de Hz. Ebû Bekir (r.a)'ın mushafı Hz. Hafsa (r.a)'ya iade edilmiş ve mevcut diğer bütün mushafların yakılarak imha edilmesi emredilmiştir.[116]

Hz. Ebû Bekir (r.a)'in Kur'ân-ı Kerîm'i cem etme ve Hz. Osman (r.a)'in de Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah etme vazifesini Zeyd b. Sâbit (r.a)'e verdiğini görmekteyiz. Bunun sebebini Ebû Abdirrahman es-Sülemî (ö. 73/692)'nin şu sözü açıklamaktadır:

-"Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, muhacir ve ensarın kıraati aynı kıraatti. Onlar umumun kıraatini okuyorlardı ve bu kıraat Rasulullah (s.a.v)'in vefat ettiği sene Cebrâil (a.s)'a iki defa arzettiği kıraatti. Zeyd son arzada bulunmuş ve ölünceye kadar insanlara bu kıraati okutmuştur. Bu sebepten Hz. Ebû Bekir Kur'an-ı Kerîm'in cem edilmesinde ona itimat etmiş, Hz. Osman mushafın yazılması vazifesini ona vermiştir."[117]

mushafın çoğaltılması esnasında riayet edilen başlıca hususları şöyle zikredebiliriz:

1-) Bir kelimenin nasıl yazılacağı hakkında ihtilafa düşüldüğü vakit Kureyş lehçesi üzerine yazılması.[118] Hz. Osman (r.a)'ın vazife verdiği kimselere "Siz, Zeyd b. Sâbît ile herhangi bir ayetin yazımı konusunda ayrılığa düşerseniz, onu Kureyş lehçesiyle yazın! Çünkü Kur'an onların diliyle indi." demiştir.[119]

---

[114] Zerkeşi, **Burhan**, c. I, s. 235-236.
[115] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 214.
[116] Buhârî, "Fezâilu'l-Kur'ân", 3.
[117] Zerkeşî**, el-Burhân**, c. I, s. 237.
[118] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 175.
[119] Buhârî, "Fedâilu'l-Kur'ân", 3.

2-) Eğer bir kelime Rasulullah (s.a.v)'den nakledildiği sabit olan bütün kıraat vecihlerini kuşatacak şekilde yazılamıyorsa o kıraat vecihlerinin bir kısmı bir mushafa, diğer vecihleri başka bir mushafa yazılması. "ووصى" "وأوصى" kıraatlerinin ayrı mushaflara yazılması gibi.[120]

3-) Mushafın Kur'an olmayan her şeyden arındırılması. Hatta öyle ki tabiin arasında "Mushafları (Kur'an olmayan herşeyden) arındırın" manasında "جردوا المصاحف" sözü yaygın bir hal aldı.[121] Nitekim birçok kimsenin kendilerine ait mushaflara tefsîrî izah kabilinden bazı notlar düştüğü ve bunu ayırt edemeyen kimseler tarafından bu notların Kur'an'dan zannedilmesi durumu söz konusu idi. Bu uygulama ile meydana gelen ihtilaflardan kaçınılmış oldu.

4-) Yazının son derece sağlam ve güvenilir olmasına dikkat etmek. On iki kişilik heyet içerisinde bulunan Kesir b. Eflah: "Bir kelime hakkında ihtilaf ettiklerinde onu en sona bırakıyorlardı." demiş, ondan bu sözü nakleden İbn Sirin de " Zannederim son defa gözden geçirirken (daha dikkatli) yazmak için böyle yapıyorlardı." diyerek bu sözü kanaatince izah etmiştir.[122] Bu ifade onların bu işte ne kadar titiz davrandıklarını göstermektedir.

Hz. Osman (r.a) bu icraatı ile şu iki ana gayeyi gerçekleştirmiştir:

1-) Kur'ân-ı Kerîm'in metnini ondan olmayan herhangi bir şeyden muhafaza etmek.

2-) Kur'ân-ı Kerîm'in Rasulullah (s.a.v)'den nakli sabit olan farklı kıraat vecihlerine itimadı temin etmek. Çünkü bu kıraat vecihleri bilinen, yaygın okuyuş farklılıkları olup bunlar hakkında bir ihtilaf söz konusu değildi. Mevzu bahis ihtilaflar, bu kıraat vecihlerinin dışında vuku bulmuş ihtilaflardır. Hz. Osman (r.a) diğer mushafların yakılması hususunda kendisine karşı çıkan Haricilere "Ben sizin (Kur'an hakkında) ihtilafa düşmenizi engelledim."[123] demiştir.

[120] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 175.
[121] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 175.
[122] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 213.
[123] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 176.

Sahabenin tamamı Hz. Osman (r.a)'ın bu fiilini güzel karşılamışlar ve onu bu sebeple övmüşlerdir. Hatta Abdullah b. Mesud (r.a) dahi bu işe başta biraz karşı olsa da sonra bu durumdan razı olmuştur. Hz. Ali (r.a)'ın şu ifadesi bu hususta zikredilmeye değer:

-" Ey İnsanlar! Allahtan korkun ve Osman hakkında haddi aşmaktan ve onun mushafları yaktırması hakkında ileri geri konuşmaktan sakının. Allah'a yemin olsun ki O, mushaflar hakkında yaptığı bu fiili (kendi başına değil) ancak bizden bir topluluk namına yapmıştır."[124]

Hz. Ali (r.a)'ın diğer bir sözü de şöyledir:

-"Eğer Osman'a düşen vazife bana düşse idi onun mushaflara yaptığını ben de yapardım."[125]

c. Hz. Osman (r.a)' ın İslam Beldelerine Mushafları Dağıtması

Hz. Osman (r.a) çoğalttığı mushafları, bir tanesini kendi yanında tutmak suretiyle farklı İslam beldelerine göndermiştir. Mushafların gönderildikleri beldelerin sayısı hakkındaki rivayetlerin ve alimlerin bu hususstaki görüşlerinin farklılık arz ettiği görülmektedir. Nitekim kimi rivayetlerde sayı ve yer ismi verilmeksizin 'Her ufka gönderdi.'[126] gibi genel ifadeler kullanılmıştır. İbn Ebî Davud, Mushafların sayısının dört ve bir tanesinin Medine'de bırakılmak üzere Mekke, Şam, Yemen, Bahreyn, Basra ve Kufe'ye gönderilmek suretiyle yedi olduğuna dair iki farklı rivayete yer vermiştir.[127] İbn Cezeri ise bu yedi Mushafa ilaveten Hz. Osman (r.a)'ın elinde tuttuğu bir Mushaf olduğunu söylemiş, dolayısı ile Mushafların sayısının sekiz olduğunu ifade etmiştir.[128]

İmam Suyutî ve İbn Hacer bu sayıyı beş olarak ifade etmiş, Zürkâni ise onların, bu sayıyı Hz. Osman (r.a)'ın kendisine ayırdığı mushafı hesaba katmaksızın verdiğini söylemiş ve mushafların sayısı hakkında muteber görüşün altı olduğunu ifade etmiştir.[129]

---

[124] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 206.
[125] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c.I, s.177
[126] Buhari, Fedailu'l-Kur'ân,9; İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c.I, s.196
[127] İbn Ebî Dâvud, **Kitâbü'l-Mesâhif**, c. I, s. 238-239.
[128] Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed İbn Cezeri, **en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, c. I, s.7.
[129] Zurḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 476-477.

İmam Birgivi'ye göre de bu sayı altı olsa gerek ki, bu risalesini altı mushafı dikkate alarak yazmıştır. Ona göre bu mushaflar Mekke, Şam, Kufe, Basra ve Medine'ye gönderilen mushaflar ile Hz. Osman (r.a)'ın kendisine ayırdığı 'imam mushaf' diye adlandırılan mushaflardır.[130]

Hz. Osman (r.a) gönderdiği bu Mushafları yazıldığı şekle uygun olarak okuyup okutacak birer de vazifeli tayin etmiştir. Mushafların gönderildiği belde ve her mushafı okutmakla vazifeli kimseleri şöyle listeleyebiliriz:

1-) Medine – Zeyd b. Sabit (r.a)

2-) Mekke – Abdullah b. Saib (r.a)

3-) Şam – Muğire b. Şube (r.a)

4-) Kufe – Ebû Abdurrahman Es'-Sülemi (r.a)

5-) Basra – Amir b. Abdu'l-Kays (r.a)[131]

B. MUSHAF KIRAAT İLİŞKİSİ

Mushaf-kıraat münasebetini daha iyi anlayabilmemiz için öncelikle 'yedi harf' meselesine değinmek isabetli olacaktır:

1. Kur'ân-ı Kerîm'in Yedi Harf Üzere İnmiş Olması

a) Yedi Harf ile Alakalı Varid Olan Bazı Hadisler

Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere indiği hakkında varid olan hadisler tevatür derecesine ulaşacak şekilde kuvvetlidir. Nitekim hadisleri rivayet eden sahabe sayısını İmam Taberî on iki[132], İmam Cezerî on dokuz[133], İmam Suyutî yirmi bir[134] ve İmam Kettânî[135] yirmi dört olarak tespit etmiştir. Biz de bu hadislerden bazılarını zikredeceğiz:

1) Ömer b. Hattâb (r.a) şöyle söylemiştir:

---

[130] Muhammed b. PÎr Ali el-Birgivî, **Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte**, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Lâleli Koleksiyonu no: 250, vr: 1b.
[131] Zurḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 477; Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 176.
[132] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Camiu'l-beyan fi Tevili'l-Kur'an,** Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, c. I, s. 20.
[133] İbn Cezerî, **en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr**, c .I, s. 21.
[134] Suyûtî, **İtkan,** c. I, s. 100.
[135] Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris Kettânî, **Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisi'l-mütevatir**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s.186.

“Rasulullah (s.a.v) hayatta iken, Hişâm b. Hakîm’in Furkan sûresini okuduğunu işittim. Hişâm bu sureyi Rasulullah (s.a.v)’ın bana okutmadığı bir şekilde okuyordu. Az kalsın namazda üzerine atılacaktım, fakat selam verinceye kadar sabrettim. Selam verince yakasından tuttum ve:

-Bu sureyi sana bu şekilde kim okuttu? diye sordum. Hişâm:

-Resûlullah (s.a.v) okuttu, dedi.

-Yalan söyledin; çünkü Rasûlullah bana bu sureyi, senin okuduğundan başka bir şekilde okuttu, dedim. Ve yakasından tutarak Peygamberin yanına götürdüm.

-Ya Rasûlallah! Şunun, Furkan suresini bana okuttuğunuzdan farklı bir şekilde okuduğunu işittim, dedim. Peygamber bana:

-Hişâm’ın yakasını bırak, buyurdu. Ona da:

-Ey Hişam, oku! diye emretti. O da kendisinden duyduğum gibi okudu.

Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) :

-Böyle nazil oldu, buyurdu. Sonra bana:

-Ey Ömer, oku! diye emretti. Ben de onun bana okuttuğu gibi okudum.

-Böylece nazil oldu; şüphesiz ki Kur’ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun, buyurdu.”[136]

2) Übey b. Ka’b (r.a) şöyle demiştir:

Rasûlullah (s.a.v.) bana bir sureyi okuttu. Bir defasında ben mescitte oturuyordum. Bir kimsenin benim okuduğumdan başka türlü okuduğunu işittim.

Ona:

-Sana bu sureyi kim okuttu? dedim.

-Rasulullah (s.a.v), diye cevap verdi.

-Benden ayrılma; Rasulullah’a (s.a.v) gideceğiz dedim ve onu Rasulullah’a (s.a.v) götürdüm:

[136] Buharî, “Fedâilü’l-Kur’ân”, 5; “Tevhid”, 53; “Mürteddûn”, 9; “Husûmât” 4; Müslim, “Salâtü’l-Müsâfirîn”, 270.

-Ya Rasulallah! Bu adam bana öğrettiğin sureyi başka türlü okuyor dedim. Peygamber (s.a.v.):

-Ey Übey oku! buyurdu. Ben de okudum. Rasulullah, "Güzel okudun" dedi. Sonra o adama:

-Oku! dedi. O da benden farklı okudu. Ona da:

-Güzel okudun, buyurdu ve devam etti:

-Ey Übey! Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir; hepsi şâfidir, kâfidir."[137]

3) Yine Übey b. Ka'b (r.a)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

"Peygamber (s.a.v) Gifaroğulları göleti yanında iken, Cibrîl (a.s.) kendisine geldi ve:

-Allah sana Kur'ân'ı ümmetine bir harf üzere okutmanı emrediyor, dedi. Bunun üzerine o:

-Allah'tan mağfiret dilerim ümmetimin buna gücü yetmez, buyurdu. Sonra Cibrîl ikinci defa geldi ve:

-Allah sana Kur'ân'ı ümmetine iki harf üzere okutmanı emrediyor, dedi. Rasulullah yine:

-Allah'tan af ve mağfiret dilerim, ümmetimin buna gücü yetmez, buyurdu. Sonra Cibrîl üçüncü defa geldi ve:

-Allah sana Kur'ân'ı ümmetine üç harf üzere okutmanı emrediyor, dedi. Hz. Peygamber yine aynı şekilde karşılık verince Cibrîl dördüncü kez geldi ve:

-Allah sana Kur'ân'ı ümmetine yedi harf üzere okutmanı emrediyor; hangi harf üzere okurlarsa doğru okumuş olurlar, dedi."[138]

4) "Cebrâil bana Kur'ân'ı bir harf üzere okuttu. Arttırması için müracaat ettim. Aynı müracaatı yapmaya devam ettikçe o da her seferinde arttırıyordu. Nihayet yedi harfe ulaştı."[139]

---

[137] Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb en-Nesâî, **Sünenü'n-Nesâî**, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988, "İftitah", 38.
[138] Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 274.
[139] Buharî, "Bedü'l-Vahy", 6; "Fedâilü'l-Kur'ân", 5; Müslim, "Salatü'l-Müsafirin", 272.

5) “Resulullah Cebrâil ile buluştu ve ona:

- Ey Cebrâil! Ben ümmi bir ümmete gönderildim. Bunlar arasında kocamış kadın, ihtiyar erkek, oğlan ve kız çocuklar, hiç kitap okumamış kimseler vardır, dedi. Cebrâil:

-Ey Muhammed! Muhakkak ki Kur’an yedi harf üzere indirilmiştir, diye cevap verdi.”[140]

b. Yedi Harf ile Alakalı Temel Görüşler

Kur’ân-ı Kerîm’in yedi harf üzere indiği hususunda bir ihtilaf olmasa da yedi harfin ne demek olduğu hususunda birçok görüş serdedilmiştir. Nitekim yedi harfle alakalı İmam Suyutî otuz beş farklı görüş zikrederken[141] bu sayının altmışa kadar çıktığını görmekteyiz.[142] Bu görüşlerin başlıcalarını şöyle zikredebiliriz:

1) Yedi harfin ne olduğu bilinemez, bu konu müteşabihâttandır. Bu görüş Ebu Cafer Muhammed b. Sa’dân’a (ö. 231/845) nispet edilir. Bu görüşe göre, hadislerin manası müşkildir. Dolayısıyla, kastolunan manayı tespite imkân yoktur.[143]
2) Yedi harf; Kur’ân-ı Kerîm’in kıraatında bulunan yedi farklı fasih Arap lehçesidir. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam, (ö. 224/838) Ebu Hatim es-Sicistânî, (ö. 255/869) Ahmed b. Yahya b. Sa’leb, (ö. 291/903) Ebu Mansur el-Ezherî, (ö. 370/980) Ebu Bekr b. Tayyib Bakıllânî (ö. 403/1012) gibi isimler bu görüşün savunanlar arasında zikredilmektedir.[144]
3) Yedi harf; bir kelimenin aynı manaya gelen yedi farklı müteradifi ile okunabilmesidir. Bu görüşü de Abdullah b. Vehb, (ö. 197/812) Süyan b. Uyeyne, (ö. 198/813) Taberî (ö. 310/922) ve Tahavî (ö. 321/933) gibi âlimlerin bu tercih ettiği zikredilir.[145]

---

[140] Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi et-Tirmizi, **Sünenü’t-Tirmizi**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1937, “Kırâat”, 11.
[141] Suyûtî, **İtkan**, c. I, s. 100-115.
[142] Abdurrahman Çetin, **Kur’ân-ı Kerim’in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar-Oryantalistlerin Görüşleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010, s. 111.
[143] Ebu Şâme, **Mürşid,** s. 88; Zerkeşî, **Burhan,** c. I, s. 213.
[144] Bkz. Ebu Şâme, **Mürşid,** s. 88; Zerkeşî, **Burhan,** c. I, s. 217.
[145] Bkz. Taberî, **Câmi,** c. I, s. 25; Zerkeşî, **Burhan,** c. I, s. 220.

4) Yedi harf yedi vecih demektedir. Ebu Hatim es-Sicistanî, (ö. 255/869) İbn Kuteybe, (ö. 276/889) Bâkıllâni, (ö.403/1013) Mekki b. Ebu Talib, (ö. 437/1045) Ebu Amr ed-Dânî, (ö. 444/1053) Ebu'-Fazl er-Râzî, (ö. 454/1062) İbn Cezerî gibi alimlerin bu görüşte olduğu ifade edilir.[146] Bu yedi vecih hakkında bir ittfak olmamakla birlikte İmam İbn Cezeri bu yedi vechi; birincisi harekelerdeki yazıda ve manada değişiklik olmayan farklılıklar, ikincisi harekelerdeki yazıda değişiklik olmadan sadece manayı değiştiren farklılıklar, üçüncüsü harflerdeki yazıda değil de manada değişikliğe sebep olan ihtilaflar, dördüncüsü harflerdeki manada değil de lafızda değişikliğe sebep olan ihtilaflar, beşincisi harflerdeki hem yazıda hem de manada değişikliğe sebep olan ihtilaflar, altıncısı takdim-tehir farklılıkları, yedincisi ziyadelik ve noksanlık hususundaki farklılıklar olarak açıklamıştır.[147]
5) Yedi harf kesretten kinâyedir. Yani çokluk ifade eder.[148] Bu görüş Kâdı İyâd'a (ö. 544/1149) isnad edilmiş olup, Kâsımî (ö. 1914), Râfiî (ö. 1937), İzmirli İsmail Hakkı (ö. 1946) gibi alimler tarafından da benimsenen görüştür.[149]

c. Yedi Harf Hadisleri Hakkında Değerlendirme

Yukarıda zikrettiğimiz hadisler ışığında şunlar söylenebilir:

-Gerek Hz. Ömer (r.a) ile Hişâm b. Hakîm (r.a) ve gerek Übey b. Kab (r.a) ile ismi zikredilmeyen kişi arasında aynı surenin farklı şekillerde okunmuş olması, Rasulullah (s.a.v)'in de her bir farklı okuyuşu 'Böylece nazil oldu' buyurarak tasdik etmesi ve bu farklı okuyuşların sebebini 'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan

[146] Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an,** thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, Dârü't-Türas, 1973, s.36-38; Ebu Muhammed b. Hammus b. Muhammed Mekkî b. Ebu Tâlib, **el-İbâne an Meani'l-Kıraa,** thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1979, s.71; İbn Cezerî, **Neşr,** c. I, s. 26.
[147] İbn Cezerî, **Neşr,** c. I, s. 26.
[148] Bkz. Suyûtî, **İtkan,** c.I, s.100; Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin Kâsımî, **Mehasinü't-te'vil,** tsh. Muhamed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1978, c.I, s.287.
[149] Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin Kâsımî, **Mehasinü't-te'vil,** tsh. Muhamed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1978, c. I, s. 287; Mustafa Sadık Rafiî, **İcazü'l-Kur'an ve'l-belâgatü'n-nebeviyye,** Beyrut, Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1973, s. 70; İzmirli İsmail Hakkı, **Tarih-i Kur'an,** İstanbul, Böre Yayınevi, 1956, s. 16.

kolayınıza geleni okuyun.' ifadesi ile açıklaması bize yedi harfin aslında Kur'ân-ı Kerîm'in manası ile alakalı değil de lafzı ile alakalı bir mesele olduğunu gösterir.

- Rasulullah (s.a.v) 'Kur'ân yedi harf üzere indirilmiştir, ondan kolayınıza geleni okuyun.' sözü yedi harfin sahabe tarafından ne olduğunun bilindiği manasına gelmektedir, zira kolaylarına geleni okuyabilmeleri yedi harfin ne olduğunu bilmeleri ile ancak mümkün olabilir. Bu da yedi harfin müşkil bir mesele olup mahiyetinin bilinemeyeceği görüşünü zayıflatmaktadır.

- Hz. Ömer (r.a) ile Hişam b. Hakîm (r.a)'ın Kureyş kabilesinden olması dolayısı ile aynı lehçeye sahip olmaları, aralarında çıkan ihtilafın lehçesel bir ihtilaf olmamasını gerektirir. Bu da yedi harfin yedi Arap lehçesi olduğu görüşünü zayıf kılmaktadır.

- Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere indirilmesi, her bir harfin kâfî ve şâfî olarak ifade edilmesi yedi harfin her birinin Kur'ân ismini alması demektir ki, bu da yedi harfin bizzat Rasulullah (s.a.v)'den öğrenildiği anlamına gelir. Bu durum da her bir kıraat vechinin Rasulullah (s.a.v)'e isnadını gerektirir. Diğer bir ifade ile yedi harf Rasulullah (s.a.v)'den bize Kur'an-ı Kerim'in mütevatir olarak gelen kıraat farklılıklarının tamamını içine almaktadır.

- Yine Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere indirilmesi, her bir harfin kâfî ve şâfî olması yedi harften hiç birisinin bir diğerine üstünlüğünün olmadığı manasına gelir.

- Son olarak Kur'ân-ı Kerîm'in yedi harf üzere indirilmesindeki hikmetin ümmete kolaylık olduğunu zikredebiliriz.[150]

2. Mushaf-Kıraat İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'in yedi harf üzere inmiş olması ve bu yedi harfin de yukarıdaki rivayetlerde bahsi geçen kıraat farklılıklarını ihtiva etmesi Hz. Osman (r.a)'ın çoğaltılan mushaf'ın bu yedi harfi kuşatacak şekilde yazılmasına ihtimam gösterdiğini ortaya koymaktadır. O zamanlar yazıda nokta veya harekelerin bulunmaması bu durumu daha da kolaylaştırmıştır.

[150] Yedi harf hakkındaki görüşler ve değerlendirilmeleri hakkında bkz. Kerim Buladı, **Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları**, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yl.2, sy. 2, güz 2016, s. 121-137..

Birkaç farklı kıraatı bulunan bir kelime, mümkün olduğunca bu kıraat farklılıklarını ihtiva edecek bir hat ile yazılmıştır. Mesela Fatiha suresindeki مَالِكِ يَوْمِ الدِّين ayeti مَلِكِ يَوْمِ الدِّين şeklinde de okunduğu için mushafta bu kelime مٰلِكِ şeklinde م harfinden sonra elif olmaksızın yazılmış, م harfi med ile okunduğu takdirde kendinden sonra bir ا takdir adilerek okunmuş böylece ملك şeklinde yazılan kelime hem مَلِكِ hem de مَالِكِ olarak okunmaya müsait olmuştur.[151]

Tek bir hat ile gösterilemeyen kıraat farklılıları çoğaltılan mushaflara dağıtılmıştır. Yani bir kıraat bir mushafa diğer kıraat ise başka bir mushafa yazılmıştır. Mesela وَوَصَّى kıraati ile وَاَوْصَى kıraati tek bir hat ile gösterilemediği için bu iki kıraatten biri bir mushafa diğeri ise diğer bir mushafa yazılmıştır.[152]

C. RESMU'L-MUSHAF İLMİ

"Resm" kelimesi kök itibari ile biri "eser", diğeri "bir nevi yürüyüş" olan iki temel manaya gelmektedir.[153]

الرَّسْم bir şeyin eser ve nişanına denir. تَرَسَّمْتُ الدَّارَ "Evin kalıntısına baktım" demektir. نَاقَةٌ رَسُومٌ yere şiddetli basması sebebi ile yerde ayak izi bırakan deve, الثَّوْبُ الْمُرَسَّم çizgili elbise, الرَّوْسَمُ alamet ve altınların cilalandığı nesne için kullanılır. الرَّوَاسِيمُ cahiliye döneminde aralarında hüküm vermek üzere kullana geldikleri kitapların adıdır. Bu kelimelerin her birisi "resm" kelimesinin kök itibari ile taşıdığı "eser" manasından gelmektedir. Ayrıca; الرَّسَمُ güzel ve latîf yürüyüşe denir, الرَّسِيمُ ise bir çeşit deve yürüyüş şeklidir. الرَّسُوم bir gün bir gece ara vermeden yürüyebilen deveye denir.

[151] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1177-1179; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 444.
[152] Itr, **Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 175. Ayrıca Mushaf-kıraat münasebeti hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed İsa Yüksek, **Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması**, Doktora Tezi, 2014, s. 159-167.
[153] Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa**, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, 1979, c. II, s. 393.

Bu kelimeler de "resm" kelimesinin asıl itibari ile geldiği ikinci manasından türemişlerdir.[154]

"Mushaf" kelimesi ise صحف kökünden gelmektedir. صحف bir şeyin yayılması, geniş olması manasındadır. Yeryüzüne الصَّحِيف denir. الصَّحِيفَة kişinin yüzündeki deri için kullanılmakla birlikte üzerine yazı yazılmış ve yazılacak varakayı ifade eder. Çoğulu الصَّحَائِف ve صُحُف şeklindedir. صَحَفِيّ ve مُصَحِّف sahifeleri okurken hata eden kimse demektir. المُصْحَف ise yazılı sahifeleri iki kapak arasında cem eden kitap manasındadır.[155]

Istılah olarak ise Resmu'l-mushaf: Hz. Osman (r.a)'ın hilafeti esnasında yazılmasını emredip farklı beldelere gönderdiği mushafların (harf-harf, kelime kelime) yazım keyfiyetinin bilindiği ilimdir. Bu ilme ilm-i resm-i Osmanî de denir.[156]

Bu ilmin konusu (Hz. Osman (r.a)'ın yazdırdığı) mushafların (harf ve kelimelerinin) yazım şekilleridir[157] ki bu hususta bir sonraki başlık altında genel bir malumat vermeye çalışacağız. Bu ilmin amacı ise sonradan yazılan mushafları Hz. Osman (r.a)'ın yazdırmış olduğu mushafların imlasından farklı bir şekilde yazılmasını önlemektir.[158]

D. RESM-İ OSMANÎ'NİN YAZIM ÖZELLİKLERİ

Yazıda asıl olan her bir kelimenin herhangi bir değişiklik yapılmaksızın tamamen telaffuzuna uygun bir şekilde yazılmasıdır.[159] Buna resm-i kıyasî denir.[160] Fakat Hz. Osman (r.a)'a ait mushaflarda birçok harfin söylenişinden farklı bir şekilde yazıldığı görülmektedir. Bu durum bir kısmını bildiğimiz bir kısmını da henüz

---

[154] İbn Faris, **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa**, c. II, s. 393.
[155] Bu kelimenin tafsilatı için bkz; İbn Düreyd, **Kitabu Cemharati'l-Luğa**, s. 720; Ebû Mansur el-Ezherî, **Tehzîbu'l-Luğa**, c. XII, s. 422; İsmail b. Abbâd, **el-Muhît fi'l-lüğa**, c. VIII, s. 316; Fîruzâbâdî**, el-Kamûsu'l-Muhît**, s. 1113.
[156] Zurḳânî, **Menâhilu'l-İrfān**, c. I, s. 438; Ahmed b. Muhammed Taşköprüzade , **Miftahu's-Saade ve Misbahu's-Siyade Fi Mevdûâtu'l-Ulum**, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1405/1985, c. I, s. 95; Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşî Saçaklızâde, **Tertîbu'l-Ulûm**, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988, s. 132.
[157] Taşköprüzade , **Miftahu's-Saade**, c. II, s. 336.
[158] Taşköprüzade , **Miftahu's-Saade**, c. II, s. 336.
[159] Zurḳânî, **Menâhilu'l-İrfān**, c. I, s. 438
[160] Şaban Muhammed İsmail, **Resmu'l-Mushaf ve Zabtuhu**, Kahire, Daru's-Selam, 1433/2012, s. 37.

bilemediğimiz sebeplerden ötürüdür.[161] Resm-i Osmanî'de resm-i kıyasiye muhalif olan yazım farklılıkları genel olarak şu başlıklar altında özetlenmektedir:

1. Kelimeden Haziflerde Bulunulması

Resm-i Osmani'de birçok yerde ا و ی ل harflerinin hazfedildiği görülmektedir. Bu hazifler belli kaideler çerçevesinde olmakla birlikte bir kaideye bağlı olmayan hazifler de söz konusudur.

Belli kaideler içerisinde gerçekleşen haziflere misal olarak şunlar zikredilebiliriz

- Nida یا sından sonra ا harfinin hazfedilmesi.

- Merfu ve mecrur hallerinde tenvinli nâkıs kelimelerden ی harfinin hazfedilmesi, غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ [163] de olduğu gibi.

- Yan yana gelen iki و harfinden birinin hazfedilmesi, لَا يَسْتَوُۥنَ [165] lafzında olduğu gibi.

- İstisnaları hariç وَالَّذِي وَالَّيْلِ gibi misline idğam edilen yerlerde ل harfinin hazfedilmesi.

مٰلِكِ[166] kelimesindeki ا harfinin, Bakara suresinin 127. ayetindeki اِبْرٰهٖمُ[167] kelimesinin ی harfinin, وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ [168] ifadesindeki و harfinin hazfedilmesi de belli bir kaideye bağlı olmadan söz konusu olan haziflerdendir.[169]

[161] Zurḳânî, **Menâhilu'l-İrfān**, c. I, s. 438
[163] Bakara 2/173
[165] Tevbe 9/19
[166] Fatiha 1/3
[167] Bakara 2/127
[168] İsra 17/11
[169] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1164-1169; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s.439-440.

2. Kelimeye İlavede Bulunulması

Resm-i Osmani'de ا و ى harflerinin bazı kelimelerde ziyade olarak yazıldığı görülmektedir. Bu duruma لَاَاذْبَحَنَّه اَوْ [170] kelimesindeki ا harfinin, kelimesindeki بِاَيْيدٍ [171] ى harfinin, اولى kelimesindeki و harfinin ziyade olarak yazılmasını misal verebiliriz.[172]

3. Bir Harfin Yerine Başka Harf Kullanılması

Bazı harflerin yerine başka harfin yazılması da Resm-i Osmani'nin yazım özelliklerinden birisidir. الصلوة، الزكوة، الحيوة kelimelerinde ا yerine و yazılması, رحمت kelimesinde olduğu gibi müenneslik harfinin yerine kimi yerlerde ت harfinin yazılması bu duruma verilebilecek misallerdendir.[173]

4. Bazı Kelimelerin Bitişik Ve Ayrı Yazılmaları

Kelimenin faslı ve vaslı diye ifade olunan bu konu, bir kelimenin sonrasında gelen kelime ile birleştirilerek veya ayrı ayrı olarak yazılması demektir. Resm-i Osmani içerisinde bazı kelimelerin kimi yerde sonrasındaki kelime ile birleşik kimi yerde de ayrı yazıldığı görülür. Mesela;[174] اِمْ مَنْ يَكُونُ ayetinde ام kelimesi من kelimesinden ayrı yazılırken امن هذا الذى [175] ayetinde birleşik olarak yazılmıştır.[176]

5. Hemzenin Yazılışı

Resmu'l- mushaf ilmi içerisindeki en önemli konulardan birisi hemzenin yazım şeklidir. Sadece hemzenin yazımı ile alakalı müstakil eserlerin kaleme alındığını dahi belirtmemiz bu hususun ehemmiyeti hakkında yeterli olacaktır.

Hemzenin yazım kaidelerini şöyle özetleyebiliriz:

-Hemze sakin olduğunda kelimenin orta veya sonunda bulunursa kendinden önceki harfin durumuna göre şekil alır. Şayet bu harfin harekesi üstün ise hemze ا

[170] Neml 27/21
[171] Zariyat 51/47
[172] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1169-1171; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 441.
[173] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1173-1175; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 442-443.
[174] Nisa 5/109.
[175] Mülk 67/20-21
[176] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1175-1177; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 443-444.

olarak yazılır (اَنْشَاْتُمْ de olduğu gibi), şayet bu harf esreli ise hemze ى olarak yazılır (نَبِئْ de olduğu gibi), ve eğer bu harf ötreli ise hemze و olarak yazılır (الؤلؤ da olduğu gibi).

-Hemze harekeli olup kelimenin başında gelirse ا olarak yazılır. Kelimenin ortasında gelir, kendisinin ve öncesindeki harfin harekesi üstün olursa سَاَلُوا de olduğu gibi ا olarak yazılır; harekesi esre olduğunda kendinden önceki harfin harekesi ne olursa olsun ى olarak yazılır (يَئِس، بَارِئِكُمْ، سُئِلَتْ gibi). Aynı şekilde harekesi üstün veya ötre olup öncesindeki harfin harekesi esre olduğunda da hemze ى olarak yazılır (فِئَةٌ، سَنُقْرِئُكَ gibi). Üstün harekeli bir harften sonra gelen ötreli hemze ile ötreli bir harften sonra gelen üstünlü hemze و harfi ile yazılır (مؤجلا، رؤف gibi).

-Sakin bir harften sonra gelen hemze yazılmaz. Ancak ا harfinden sonra esreli olarak gelirse ى , ötreli olarak gelirse و harfleri ile yazılır (قائمة، هاؤم gibi).

- Hemze kelimenin sonunda bulunduğu zaman kendinden önceki harf harekeli olursa kendi harekesine göre; üstün ise ا ile, esre ise ى ile, ötre ise و ile yazılır. Hemzeden önceki harf sakin ise o zaman hemze yazılmaz.[177]

6. İki Farklı Kıraati Olup Mushafa Sadece Bir Kıraatin Yazılması

Mushafta iki veya daha çok kıraati olan kelimeler hat itibari ile o kelimenin bütün kıraatlerini ihtiva edecek bir şekilde yazılmaya çalışılmıştır. مَالِكِ يَوْمِ الدِّين ile مَلِكِ يَوْمِ الدِّين kıraatinin مِلِكِ şeklinde yazılarak tek hat üzerinde cem edilmesi gibi. [178] Ancak tek hat üzerinde gösterilmesi mümkün olmayan kıraat farklılıları ise bir kıraat bir mushafa yazılırken diğer kıraat başka bir mushafa yazılmak sureti mushaflar arasında taksim edilmiştir.

[177] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1171-1173; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 441-442.
[178] Suyutî, **İtkan**, c. II, s. 1177-1179; Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 444.

E. RESM-İ OSMANİ'NİN BAĞLAYICILIĞI

Rasulullah (s.a.v) zamanında yazıya geçirilen, Hz. Ebûbekir (r.a)'in hilafeti döneminde iki kapak arasında bir araya getirilerek mushaflaştırılan Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Osman (r.a) zamanında aldığı son şekli ile daha sonra yazılacak her mushaf için yazı karakteri yani hat ve resmi itibari ile örneklik teşkil etmiştir. Bununla birlikte Hz. Osman (r.a)'ın yazdırmış olduğu mushafların hattının bağlayıcılığı noktasında alimlerin üç farklı görüş üzere olduğu görülmektedir. Bu görüşler özetle şöyledir:

1- Resm-i Osmani tevkîfîdir. Değiştirilmesi caiz değildir. Muhalefet etmek haramdır. Bu görüş İmam Malik (ö. 179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Ebu Amr ed-Dânî gibi isimlerden nakledilmektedir.[179]

2- Resm-i Osmani tevkîfî değildir, dolayısı ile yeni yazım kurallarına göre yazılmasına bir engel yoktur. Ebu Bekir Bakıllânî (ö. 403/1013) ve İbn Haldun (ö. 808/1406) bu görüştedirler.[180]

3- Avamın durumu gözetilerek, Resm-i Osmani'ye elden geldiğince riayet ederek her asırdaki yeni yazım kaidelerine uygun bir şekilde mushaf yazmak caizdir. Bu görüşün sahibi de İzzuddîn b. Abdisselâm'dır (ö. 660/1262).[181]

[179] Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 452.
[180] Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 453.
[181] Resm-i Osmanî'nin bağlayıcılığı hakkındaki görüşler ve değerlendirmesi için bkz. Zürḳânî, **Menâhilu'l-İrfân**, c. I, s. 451-459.

İKİNCİ BÖLÜM

İMAM BİRGİVÎ'NİN "RİSÂLE FÎ BEYANİ RUSUMİ HATTİ MESÂHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİN MUHTEVASI

A. ESERİN TANITIMI

1. Eserin Adı

Esere dair elimizdeki mevcut yazma nüshaların girişinde veya kapağında '*Risale fî Resmi'l-Hattı fi'l-Mushafi'ş-Şerîf'*[182], *'Risâlet fî Resmi'l-Mushafi'l-Osmanî'*[183] şeklinde iki farklı isim bulunmaktadır. Eserin فهٰذِهِ رِسَالَةٌ فِي بَيَانِ رُسُومِ الْمَصَاحِفِ الْعُثْمَانِيَّةِ السِّتَّةِ ibaresi ile başlaması ve bu iki ismin eserin muhtevasını tam olarak karşılamaması sebebi ile bu risalenin isminin '*Risâletün fî Beyani Rusumi Hatti Mesâhifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte'* olduğunu söyleyebiliriz.

2. Eserin İmam Birgivî'ye Aidiyeti

Yaptığımız araştırmaya göre İmam Birgvî'nin hayatı ve eserlerine yer veren eski kaynaklarda Birgivî'ye ait böyle bir risalenin varlığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. İmam Birgivî hakkında son dönemde yapılan çalışmalarda ise bu risalenin İmam Birgivî'nin eserleri arasında zikredildiğini görmekteyiz.[184] Bu kaynaklarda esere ait üç mahtuta nüshadan bahsedilir[185] ki çalışmamızda bu üç nüsha ve ilaveten iki ayrı nüshadan istifade ettik. Bununla birlikte elimizdeki eserin yazma

[182] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu no: 299, vr. 1b; Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Laleli Koleksiyonu no: 250, vr. 1b.

[183] [183] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu no: 390, vr. 1b; Berlin, Staatsbibliothek Kütüphanesi no: 4857, kapak.

[184] Nihal Atsız, **İstanbul Kütüphanelerine Göre BirgiliMehmet Efendi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 66; Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 57; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 102.

[185] Atsız, **İstanbul Kütüphanelerine Göre BirgiliMehmet Efendi**, s. 66; Yüksel, **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, s. 57; Arslan, **İmam Birgivî**, s. 102.

nüshalarının beşinde de bu eserin İmam Birgivî'ye ait olduğu belirtilmiş ve bu risale kütüphane kayıtlarına Birgivî ismi ile kaydedilmiştir.[186]

3. Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar

Eser 2012 yılında Medine el-Câmiatu'l-İslamiyye'de Salih b. Ahmed el-Amarî tarafından yüksek lisans tezi olarak tahkik çalışması yapılmıştır. Maalesef bu çalışmaya ulaşmamız mümkün olmamıştır. Bunun dışında bu eser hakkında yapılan herhangi bir çalışmanın bilgisine erişemedik.

4. Eserin Muhtevası

İmam Birgivî bu risalesini Hz. Osman (r.a)'ın istinsah ettirerek farklı İslam beldelerine gönderdiği altı mushaftaki kelimelerin yazım keyfiyetini beyan etmek üzere kaleme almıştır. Risalesine bir mukaddime ile başlayan İmam Birgivî burada besmele, hemdele ve salveleden sonra bu eserinin hangi mevzu üzere olduğunu ifade ederek söze başlamıştır. Eserini hangi maksatla kaleme aldığına dair ise ne mukaddime bölümünde ne de sonraki bölümlerde herhangi bir bilgi vermemiştir.

İmam Birgivî esrinin mukaddimesinde 'Bu Hz. Osman (r.a.)'ın (istinsah ettiği) altı mushafın hat şeklini beyan hakkında yazılan bir risaledir.' İfadesini serdettikten sonra bu mushafları bulundukları veya gönderildikleri beldelere nisbet ederek el-Medeniyyu'l-Hâs[187], el-Medeniyyu'l-Âm, el-Mekkî, eş-Şâmî, el-Kûfî, el-Basrî şeklinde isimlendirmiştir. [188]

İmam Birgivî, bir kelimenin yazımı hakkında mushaflar arasında ihitlaf var ise veya bir kelime meşhur bir kıraatine göre dahi olsa kıyasa uygun olmaksızın yazıldı ise o kelimenin yazılış keyfiyetini beyan edeceğini söylemiştir. Bununla birlikte, bir kelime mushafların tamamında aynı şekilde yazılmışsa ve o kelimenin yazımı, meşhur kıraatleri dikkate alınarak bütün mushaflarda kıyasa uygun ise o kelimeyi zikretmeyeceğini ifade etmiştir. Sonra da kullandığı kıyas kavramını şöyle açıklamıştır:

---

[186] Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu no: 299, vr. 1b; Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu no: 390, vr. 1b; Laleli Koleksiyonu no: 250, vr. 1b; Saliha Hatun, no: 2,vr. 29b; Staatsbibliothek Kütüphanesi no: 4857, kapak.

[187] İmam Birgivî el-Medeniyyu'l-Hâs ile Hz. Osman (r.a)'ın kendisine ayırdığı imam mushafı kasdetmektedir.

[188] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 1b.

-“Kıyas; kelimenin ibtida ve vakıf halleri dikkate alınarak telaffuz edildiği şekilde ve her bir kelimenin harfleri bitişik bir halde ve diğer sözcükten ayrı olarak yazılmasıdır.”[189]

İmam Birgivî, bir kelime eğer birçok yerde geçiyorsa o kelimeyi, sadece ilk geçtiği yerde zikredeceğini ancak az da olsa mübtedî olan kimselerin karıştırması söz konusu yerlerde onlara hatırlatma ve kolaylık olması için bu kelimeyi tekrar edeceğini zikretmiştir.[190] Bununla birlikte İmam Birgivî’nin بينات ve ايات kelimelerini birçok yerde tekrar ettiği görülmektedir. Ayrıca kelimenin yazımı hakkındaki ihitilaf mübhem ise onu كذا في بخلف şeklinde ifade edeceğini, eğer ihtilaf muayyen ise onu açıklayacağını belirtmiştir.[191]

İmam Birgivî, besmeleden başlamak üzere Fatiha suresinden Nas suresine kadar Mushaf tertibini gözeterek mukaddimede belirttiği kaideye göre ele almayı uygun gördüğü kelimeleri sırayla maddeler halinde yazmıştır. Kimi kelimelerde bazı izahlarda bulunsa da birçok yerde bir izaha yer vermeksizin sadece kelimeyi yazmakla yetinmiştir.

İmam Birgivî, yaklaşık 1200 kelimeye eserinde yer vermiştir. Bunların yaklaşık 300’ü hem en uzun sure olması hem de risalede zikredilen kelimelerin sadece Kur’ân-ı Kerîm’de ilk geçtiği yerde ele alınıp daha sonra tekrar edilmemesi sebebi ile Bakara suresinde geçmektedir.

Eserde incelenen kelimelerin sadece Kur’ân-ı Kerîm’de ilk geçtiği yerde ele alınıp daha sonra tekrar edilmemiş olması nedeni ile, eserde sonlara gidildikçe sureler içerisinde ele alınan kelime sayısı azalmaktadır. Hem bazı kelimelerin önceki surelerde zikredilmiş olmasından, hem de bazı surelerde resmu’l-mushafa dair ele alınacak bir kelimenin geçmemesinden dolayı Saff, Cum’a, Hâkka, Muzzemmil, Muddessir, Abese, Tekvîr, İnfitâr, İnşikâk, Burûc, Aʿlâ, Beled, Leyl, İnşirâh, Tîn, Kadr, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâriʿa, Tekâsur, Asr, Humeze, Fîl, Kevser, Nasr, Tebbet, İhlâs, ve Nâs surelerinde herhangi bir izaha yer verilmemiştir.

Resmu’l-mushaf ilmi, Hz. Osman (r.a)’a nisbet edilen Mushaflardaki kelimelerin yazım keyfiyetiyle ilgilendiğinden bu tür bir ilim nakle dayalı bir ilim

[189] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti’l-Mesâhif**, vr. 1b.
[190] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti’l-Mesâhif**, vr. 1b.
[191] Birgivî, **Risâletün Fî Beyani Rusumi Hatti’l-Mesâhif**, vr. 1b.

olmak durumundadır. İmam Birgivî bu risalesinde verdiği bilgilerle alakalı herhangi bir kaynağa atıfta bulunmamış sadece mevzu bahis kelimeleri yazmakla yetinmiştir.

5. Eserin Tahkikinde Takip Ettiğimiz Metod

Çalışmamızın gövdesini eserin tahkik kısmı oluşturmaktadır. Tahkik esnasında şunları yapmaya çalıştık:

- Eserin en doğru metnini ortaya koyabilmek için, edisyon / tahkik kurallarına dikkat ederek, bir nüshayı esas almak yerine mevcut nüshalar içerisinde tespit edebildiğimiz en doğru ibareyi metne koymaya çalıştık.
- Nüshalar arasındaki farklılıkları dip notta belirttik.
- Metnin kolay okunabilmesi için tamamını harekeledik.
- Metin içerisinde gerekli yerlere noktalama işareti koymaya çalıştık.
- Ayetlerden alınarak yazımına işaret edilen kelimeleri çiçekli parantez içerisine aldık.
- Zikredilen kelimelerin geçtiği ayetlerin yerlerini dip notta ayet numarası vererek belirttik.
- Risalede ele alınan kelimeler madde madde zikredildiği için bu kelimeleri numaralandırarak bir liste halinde yazmaya çalıştık.
- Bu kelimelerin, *Kitabu'l-Mesahif, el-Mukni', Muhtasaru't-tebyîn* ve *el-Beyan fî musahafi Osman* isimli resmu'l-mushaf ilminde kaynak kabul edilen eserlerde geçtiği yerleri dipnotta zikretmeye çalıştık.
- Meşhur bir kıraati resm-i kıyasîye uymadığı için İmam Birgivî'nin zikretmiş olduğu kelimelerin, İmam ibn Cezerî'nin *en-Neşr*'i dikkate alınarak farklı kıraatlerini dipnotta zikretmeye çalıştık.

B. ESERİN TAHKİKİNDE BAŞVURULAN YAZMA NÜSHALAR VE ÖZELLİKLERİ

1. Eserin Tahkikinde Başvurulan Yazma Nüshaların Özellikleri

Bu eserin tahkik çalışması esnasında dördü İstanbul Kütüphanelerinde, biri ise Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesinde olmak üzere beş nüshaya ulaşabildik. Bu nüshaların özellikleri kısaca şöyledir:

a. Birinci Nüsha

Laleli Kütüphanesi 250 demirbaş numarasında kayıtlı bu nüsha hicri 1179 istinsah tarihi ile bildiğimiz en eski nüshamızdır. 1b-15b varakaları arası İmam Birgivi'nin bu risalesini ihtiva etmektedir. Talik kırması bir hat ile yazılmıştır. Eser mushaf tertibi esas alınarak kaleme alındığından sırası gelen sure ismi kırmızı mürekkep ile yazılmış, ayrıca ayetlerden alınan kelimeler, üstlerine kırmızı birer çizgi çizilerek belirgin bir hale getirilmiştir. Risalenin kenarlarında metnin hattına uygunluğundan dolayı müstensihe ait olduğunu söyleyebileceğimiz haşiyeler bulunmaktadır. Müstensihin kim olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tahkik esnasında bu nüshaya أ rumuzu ile işaret edilmiştir.

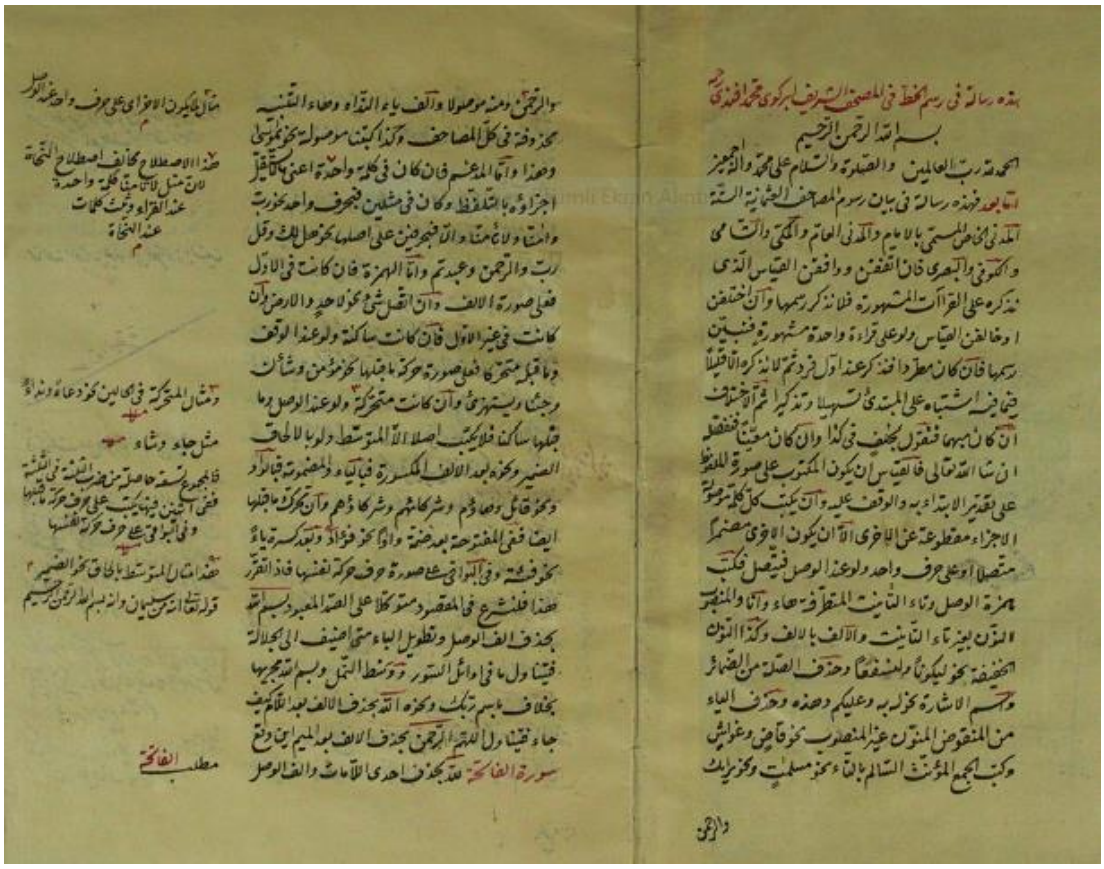

Resim 1: Laleli Kütüphanesi 250 Demirbaş Numaralı Yazma -1

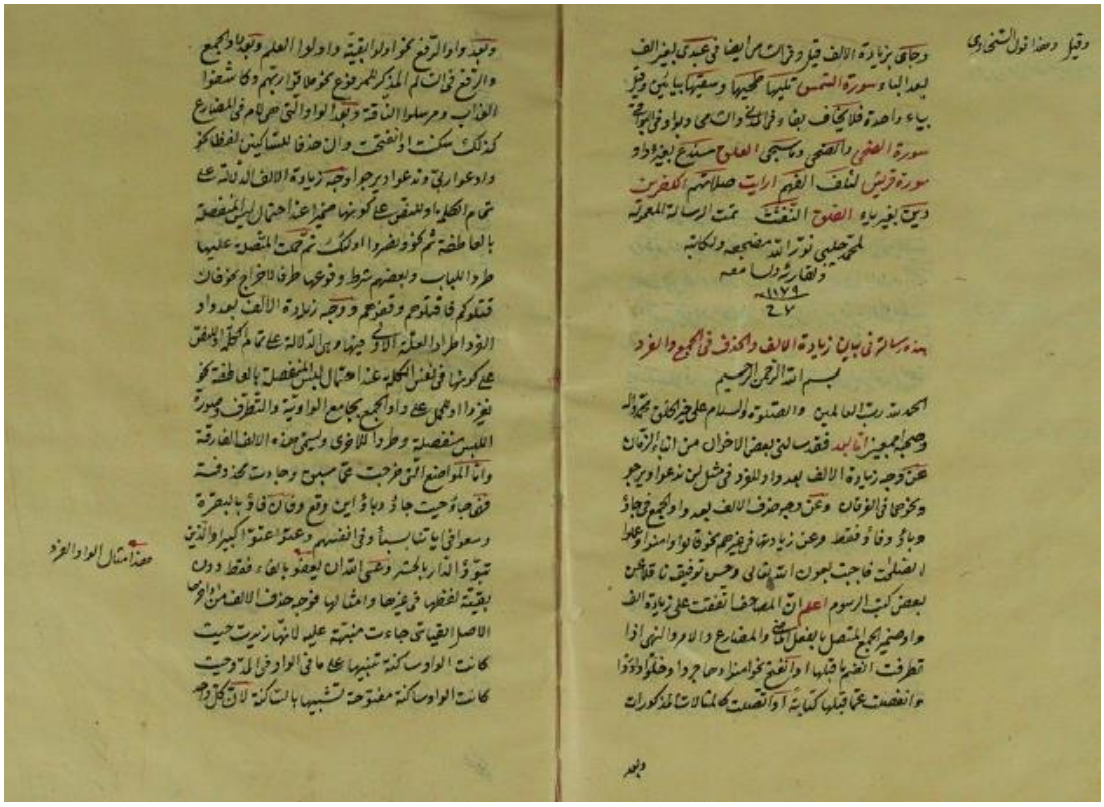

Resim 2: Laleli Kütüphanesi 250 Demirbaş Numaralı Yazma -2

b. İkinci Nüsha

Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 299 demirbaş numarasında kayıtlı risalemiz sonunda bulunan kayıda göre hicri 1190 tarihinde istinsah edilmiştir. İmam Birgivî'nin mezkür risalesi 1b-8a varakları arasında bulunmaktadır. Eser kırma talik yazısı ile yazılmış olup diğer nüshadaki gibi sure isimleri kırmızı mürekkep ile yazılmış ve ayetlerden iktibas edilen kelimeler üzerlerine kırmızı çizgi çizilerek belirgin hale getirilmiştir. Bu nüshada da haşiyeler bulunmaktadır. Müstensihe dair bir bilgi bulunmamaktadır. Tahkik esnasında bu nüsha ب rumuzu ile gösterilmiştir.

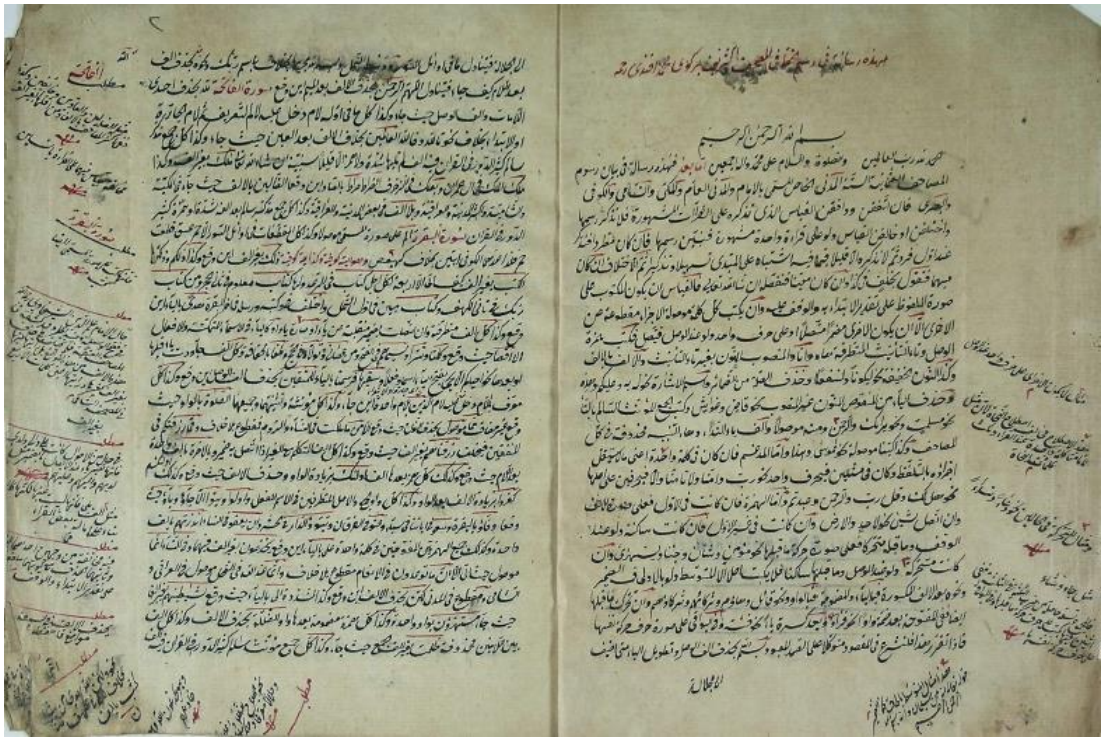

Resim 3: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 299 Demirbaş Numaralı Nüsha -1

Resim 4: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 299 Demirbaş Numaralı Nüsha -2

c. Üçüncü Nüsha

Bu nüsha Saliha Hatun Kütüphanesi 2 numarada kayıtlı bulunmaktadır. İstinsah tarihi risalenin sonunda bulunan kayda göre hicri 1201 dir. Bu risale 14b-29b varakları arasında yer almaktadır. Eser nesih hattı ile yazılmıştır. Konu başlığı niteliğindeki sure isimleri kırmızı mürekkeple yazılmış, ayet kısımlarının üzerleri kırmızı çizgi ile çizilmiştir. Risalenin kenarlarında yer yer haşiyeler mevcuttur. Müstensihe dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüsha tahkik esnasında ج rumuzu ile gösterilmiştir.

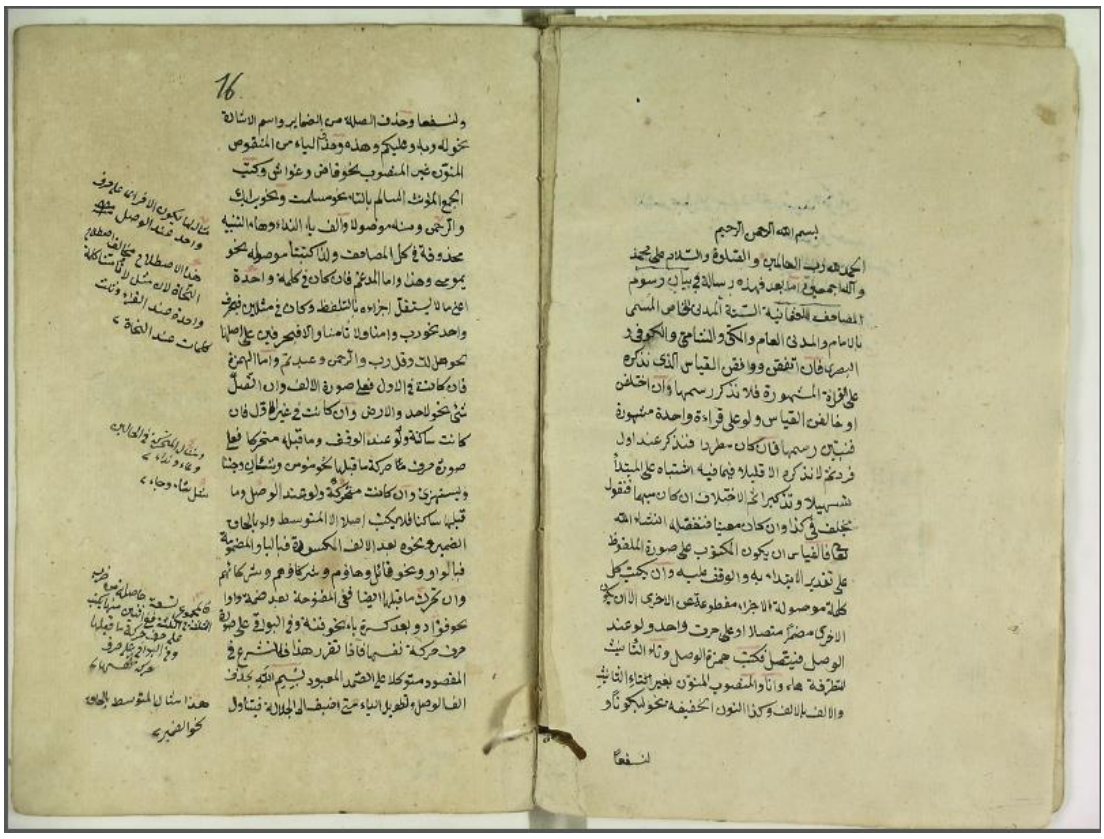

Resim 5: Saliha Hatun Kütüphanesi 2 Demirbaş Numaralı Nüsha -1

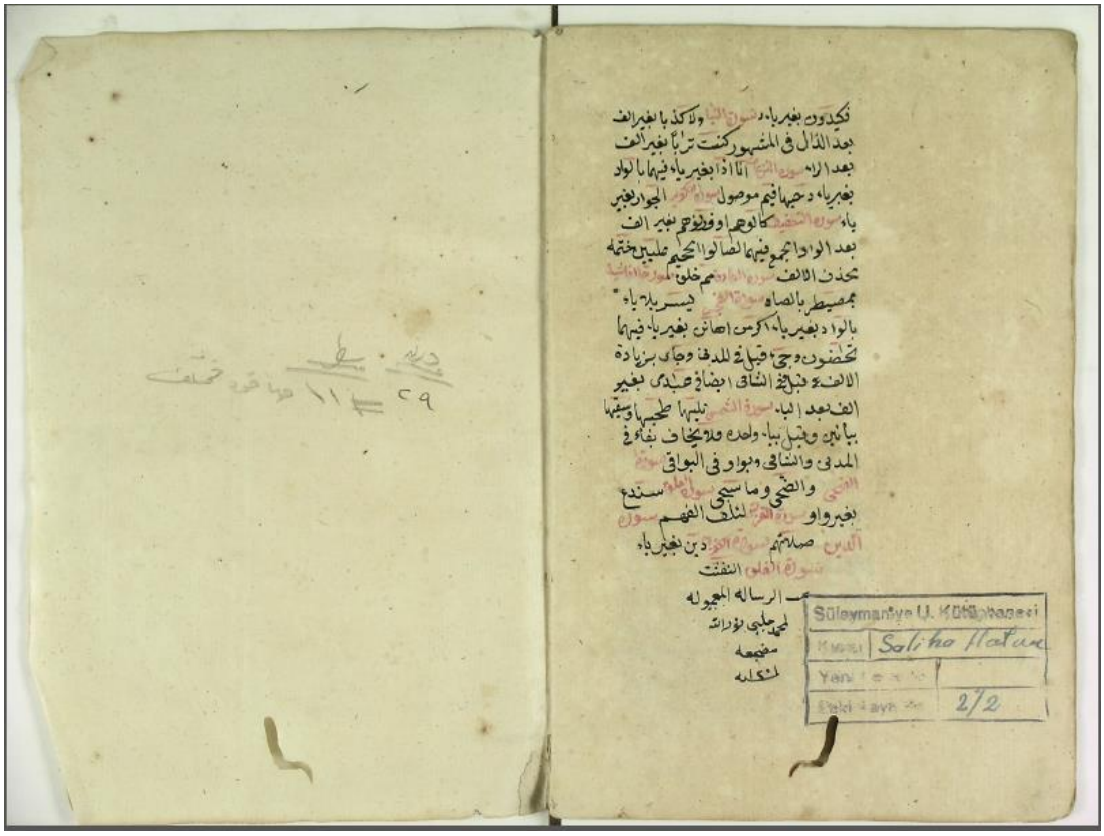

Resim 6: Saliha Hatun Kütüphanesi 2 Demirbaş Numaralı Nüsha -2

d. Dördüncü Nüsha

Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesinde bulunan bu nüsha 390 demirbaş numarası ile kayıt altına alınmış olup 1b-22b varakları arasında yer almaktadır. Güzel ve okunaklı bir nesih hattı ile yazılmıştır. Diğer nüshalarda olduğu gibi sure isimleri kırmızı mürekkeple yazılıp ayetlerden alınan kelimeler üzerlerine kırmızı çizgi çizilerek belirgin hale getirilmiştir. Risalenin istinsah tarihine ve müstensihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nüsha tahkik esnasında د rumuzu ile gösterilmiştir.

Resim 7: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 390 Demirbaş Numaralı Nüsha -1

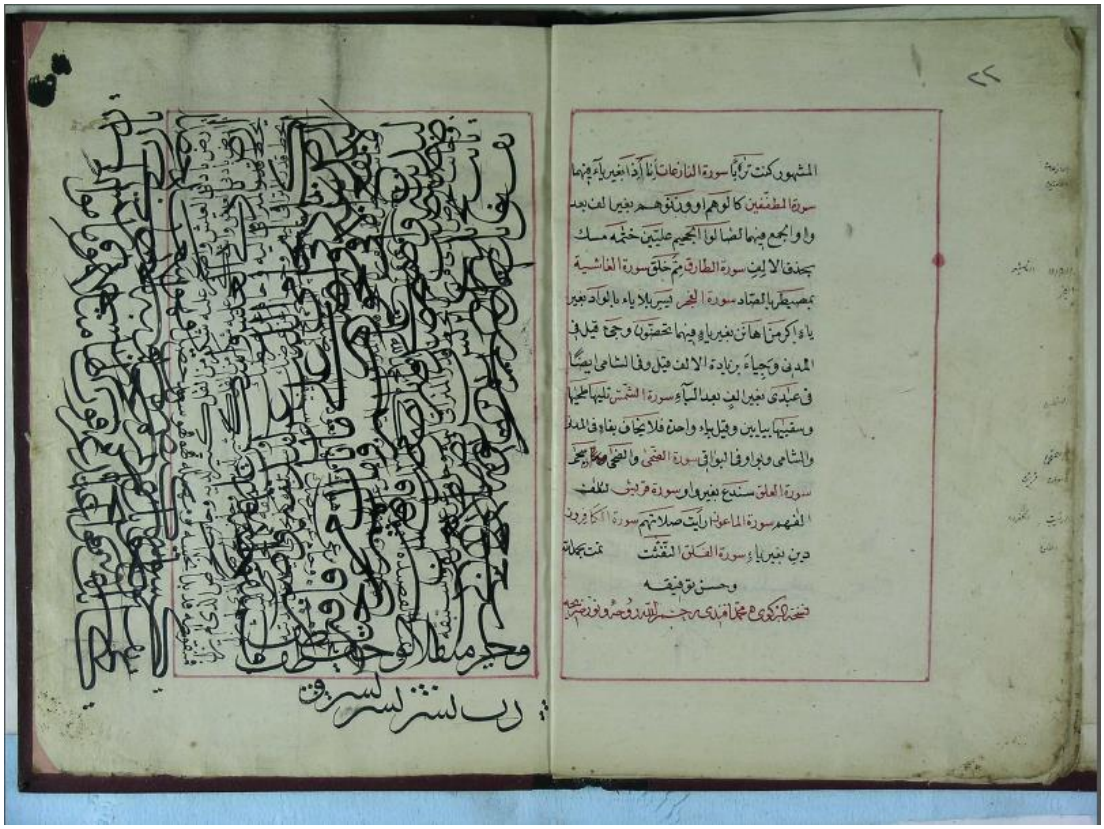

Resim 8: Hacı Mahmut Efendi Kütüphanesi 390 Demirbaş Numaralı Nüsha -2

6) Beşinci Nüsha

Bu nüsha ise Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesinde 4857 numarası ile kayıtlıdır. 1b-12b varakları arasında bulunmaktadır. İstinsah tarihi ve müstensihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Nesih hattı ile yazılmıştır. Sure isimleri diğer nüshalarda olduğu gibi bu nüshada da kırmızı mürekkep ile yazılmış, kelimelerin üzerine kırmızı çizgi ile işaret konmuştur. Sayfa kenarlarında yok denecek kadar az haşiye bulunmaktadır. Tahkik esnasında bu nüsha ر rumuzu ile gösterilmiştir.

Resim 9: Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi 4857 Demirbaş Numaralı Nüsha -1

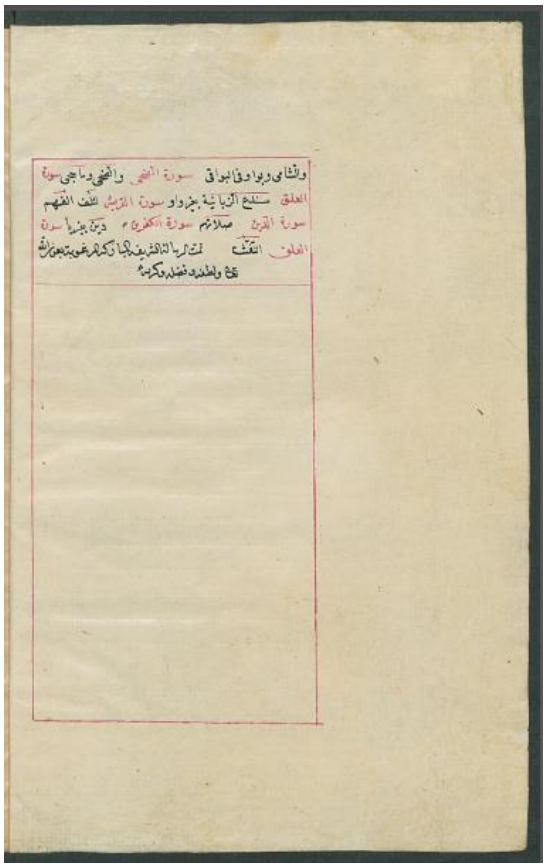

Resim 10: Berlin Staatsbibliothek Kütüphanesi 4857 Demirbaş Numaralı Nüsha -2

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM BİRGİVÎ'NİN "RİSÂLE FÎ BEYANİ RUSUMİ HATTİ MESÂHİFİ'L-OSMANİYYETİ'S-SİTTE" ADLI ESERİN TAHLİLİ

A. İMAM BİRGİVÎ'YE GÖRE RESM-İ OSMANÎ'NİN YAZIM ÖZELLİKLERİ

İmam Birgivî, Hz. Osman (r.a)'ın istinsah ederek farklı islam beldelerine göndermiş olduğu mushaflardaki kelimelerin yazım keyfiyetini beyan etmek üzere yazmış olduğu bu risalesinde mushaf tertibine riayet ederek Fatiha suresinden başlayarak Nas suresine kadar Kurân-ı Kerîm'deki bütün kelimeleri gözden geçirmiş ve resm-i kıyâsîye uygun yazılmayan kelimeleri bir araya getirmiştir.[192] Bu kelimelerin bazılarında hazifler, bazılarında ziyadeler söz konusu olup bazıları ise kimi yerde ayrı kimi yerde bitişik yazılmıştır.

İmam Birgvî'nin bu risalesinde ele aldığı kelimeleri şu başlıklar altında inceleyebiliriz:

1. İmam Birgivî'ye Göre Haziflerde Bulunululan Kelimeler

İmam Birgivî'nin bu risalesinde ele aldığı kelimeleri incelediğimiz zaman en çok, haziflerde bulunulan kelimelere yer verildiğini görmekteyiz. Bu kelimeleri şu başlıklar altında zikredebiliriz:

a. Elif (ا) Harfinin Hazfedildiği Yerler:

İmam Birgivî eserinde bazı kelimeleri zikrederken bu kelimelerle birlikte bazı kaidelere yer vermiş ve benzer kelimelerin bu kaideler doğrultusunda yazıldığını ifade etmiştir. Bu kaidelerin bazıları ا harfinin hazfedildiği kelimeler hakkındadır.

İmam Birgivî'nin ا harfinin hazfine dair zikrettiği kaideler ve bu kaidelere uygun olup eserine aldığı kelimeler şöyledir:

[192] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 1b.

- Nida يا'sının ا 'i mushafların tamamında mahzuftur.[193]

- Tenbih manasında olan ها'nın ا 'i de bütün mushaflarda mahzuftur.[194]

- İçinde ا olup sonrasın şedde veya hemze bulunmayan her cemi' müzekker salim kelimedeki ا harfi –pek azı hariç- hazfedilir. [195]

İmam Birgivî bu kaideyi Fatiha suresinde ﴿الْعٰلَمِينَ﴾ kelimesine yer verdikten sonra zikretmiş ve risalenin tamamında yeri geldikçe bu kaideye uygun olarak ا harfinin hazfedildiği şu kelimeleri zikretmiştir:

﴿بِالْكٰفِرِينَ﴾ [196], ﴿صٰدِقِينَ﴾ [197], ﴿خٰلِدُونَ﴾ [198], ...

- İmam Birgivî'nin ا harfinin hazfine dair zikrettiği diğer bir kaide cemi' müennes salim kelimelerde -pek azı hariç- cemi' elifinin hazfedilmesi kaidesidir.[199] İmam Birgivî bu kaideyi Bakara suresindeki ﴿ظُلُمٰتٍ﴾ [200] kelimesini ele aldıktan sonra zikreder.

İmam Birgivî'nin bu kaideye uygun olarak ا harfinin hazfedildiği ve eserinde zikrettiği kelimeler şunlardır:

﴿الثَّمَرٰتِ﴾ [201], ﴿جَنّٰتٍ﴾ [202], ﴿طَيِّبٰتِ﴾ [203],...

[193] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2a.
[194] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2a.
[195] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3a.
[196] Bakara 2/19.
[197] Bakara 2/23.
[198] Bakara 2/25.
[199] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2a.
[200] Bakara 2/17.
[201] Bakara 2/22.
[202] Bakara 2/25.
[203] Bakara 2/57.

- Başında ل harfi bulunan ال ile marife olmuş her kelimede vasıl ا i hazfedilir.[204]

İmam Birgivî bu kaideyi de Bakara suresinde ﴿لِلْمُتَّقِينَ﴾[205] kelimesini serdettikten sonra zikretmektedir. Bu kaideye uygun şekilde ا in hazfedildiği ﴿لَلَّذِينَ﴾ [206] kelimesine yer vermiştir.

- İmam Birgivî'ye göre nefsi mütekellim mea'l-ğayr zamirinin ا i, sonrasında muttasıl bir zamir bulunduğunda hazfedilir.[207]

İmam Birgivî eserinde bu kaideye uygun olarak ا in hazfedildiği şu gibi kelimelere yer vermiştir:

﴿رَزَقْنٰهُمْ﴾ [208], ﴿اَنْجَيْنٰكُمْ﴾ [209], ﴿خَلَقْنٰك﴾ [210].

- İmam Birgivî'ye göre fiil ve isimlerin sonunda bulunmayan her tesniye ا i hazfedilir. Ancak Rahman suresindeki her ﴿تُكَذِّبَانِ﴾ kelimesinin ا inin mahzuf olup olmadığı hususunda ihtilaf söz konusudur.[211]

﴿وَمَا يُعَلِّمٰنِ﴾ [212], ﴿مَرَّتٰنِ﴾ [213], ﴿وَالَّذٰنِ﴾ [214], ﴿يَاْتِيٰنِهَا﴾ [215] kelimeleri İmam Birgvî'nin eserinde yer verdiği bu kaideye uygun olarak tesniye ا i hazfedilen bazı isim ve fiillerdir.

---

[204] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[205] Bakara 2/2.
[206] Al-i İmran 3/68.
[207] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4a.
[208] Bakara 2/3.
[209] Araf 7/141.
[210] Meryem 19/9.
[211] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 6b.
[212] Bakara 2/102.
[213] Bakara 2/229.
[214] Nisa 3/16.
[215] Nisa 3/16.

- İmam Birgivî'ye göre her iki ل arasında bulunan ا harfi de mahzufdur. [216]

﴿الضَّلٰلَةَ﴾ [217], ﴿حَلٰلًا﴾ [218] bu iki kelime İmam Birgivî'nin bu risalesinde zikrettiği, bu kaideye uygun olarak ا harfi hazfedilen kelimelerdir.

Bu kaideler İmam Birgivî'nin ا harfinin hazfine dair risalesinde zikrettiği kaidelerdir. Bununla birlikte İmam Birgivî bu risalesinde her hangi bir kaide zikretmeksizin ا harfi mahzuf birçok kelimeye yer vermiştir.

b. Yâ (ى) Harfinin Hazfedildiği Yerler:

İmam Birgivî ى harfinin hazfedildiği kelimeleri zikrederken bu haziflerin bazılarının belli kaideler doğrultusunda olduğundan bahsetmiştir. O kaideleri şöyle zikredebiliriz:

- Mansub hali hariç tenvinli nakıs kelimelerin ى si hazfedilir. [219]

﴿غواش﴾ , ﴿قاض﴾ ,﴿الدَّاعِ﴾...gibi.

- Yan yana olana iki ى den birisi -bir tanesi hemze suretinde olsa da- hazfedilir.[220] Ancak ﴿سَيِّئَة﴾ , ﴿عِلِّيِّينَ﴾ , ﴿هَيِّئْ﴾ , ﴿يُهَيِّئْ﴾ kelimeleri ile ﴿يُحْيِيكُمْ﴾ gibi sonuna zamir bitişen kelimeler istisnadır.[221]

İmam Birgivî'nin eserinde zikrettiği, bu kaideye uygun olarak ى harfinin mahzuf olduğu kelimeler şunlardır:

[216] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4a.
[217] Bakara 2/16.
[218] Bakara 2/168.
[219] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2a.
[220] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 5a.
[221] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 5a.

﴿خٰسِئِينَ﴾ ,[225] ﴿وَالصّٰبِئِينَ﴾ ,[224] ﴿النَّبِيّٖنَ﴾ ,[223] ﴿اِسْرَآئِلَ﴾ ,[222] ﴿لَا يَسْتَحْيٖ﴾ [226], ﴿يُحْيٖ﴾ ,[227] ﴿وَالْاُمِّيّٖنَ﴾ ,[228] ﴿كَهَيْئَةِ﴾ ,[229] ﴿رَبّٰنِيّٖنَ﴾ ,[230] ﴿الْحَوَارِيّٖنَ﴾ ,[231] ﴿اِنَّ وَلِيِّيَ اللّٰهُ﴾ [232].

- Mütekellim ی sına muzaf olan her munadanın ی sı hazfedilir.[233] Zümer suresindeki ﴿يٰعِبَادِيَ الَّذِينَ اَسرَفُوا﴾ [234] ve Ankebut suresindeki ﴿يٰعِبَادِيَ الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ [235] bu kurala uymayan yerlerdir.[236]

﴿رَبِّ﴾ ,[237] ﴿يٰعِبَادِ﴾ [238] İmam Birgivî'nin bu kaideye uygun olarak risalesinde zikrettiği kelimelerdir.

Bu üç kaidenin dışında İmam Birgivî'nin ی'nin hazfine dair bir kaide zikrettiğine rastlamamaktayız. Bununla birlikte İmam Birgivî ی'nin hazfedildiği bir çok kelimeyi yeri geldikçe serdetmiştir. Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

[222] Bakara 2/26.
[223] Bakara 2/40.
[224] Bakara 2/61.
[225] Bakara 2/62.
[226] Bakara 2/65.
[227] Bakara 2/73.
[228] Al-i İmran 3/20.
[229] Al-i İmran 3/49.
[230] Al-i İmran 3/79.
[231] Al-i İmran 3/111.
[232] Araf 7/196.
[233] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 9b.
[234] Zümer 39/53.
[235] Ankebut 29/56.
[236] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 9b.
[237] Al-i İmran 3/35.
[238] Zümer 39/10, 16.

﴿وَاخْشَوْنِ﴾[243], ﴿وَخَافُونِ﴾[242], ﴿دَعَانِ﴾[241], ﴿فَاتَّقُونِ﴾[240], ﴿فَارْهَبُونِ﴾[239]

﴿فِى الْمِيعٰدِ﴾[248], ﴿فَلَا تُنْظِرُونِ﴾[247], ﴿كِيدُونِ﴾[246], ﴿مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ﴾[245], ﴿يَقْضِ﴾[244]

﴿نُنْجِ﴾[249], ﴿فَلَا تَسْئَلْنِ﴾[250], ﴿وَلَا تُخْزُونِ﴾[251], ﴿يَوْمَ يَاْتِ﴾[252],....

c. Vâv (و) Harfinin Hazfedildiği Yerler:

İmam Birgivî'ye göre (bir kelimede) bir araya gelen iki و harfinden biri –bir tanesi hemze suretinde olsa da- hazfedilir.[253]

﴿لَوَّوْا﴾[258], ﴿لِيَسُۤؤُا﴾[257], ﴿اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ﴾[256], ﴿وُرِىَ﴾[255], ﴿يَلْوُنَ﴾, ﴿دَاوُدُ﴾[254]

﴿رُؤُسَهُمْ﴾[259] ifadelerindeki hazifler bu kaide doğrultusunda gerçekleşip İmam Birgivî'nin risalesinde zikrettiği kelimelerdir.

﴿سَنَدْعُ﴾[263], ﴿يَدْعُ﴾[262], ﴿وَيَمْحُ﴾[261], ﴿وَيَدْعُ﴾[260] bu dört yerde İmam Birgivî و harfinin mahzuf olduğunu belirtmiştir.

---

[239] Bakara 2/40.
[240] Bakara 2/41.
[241] Bakara 2/186.
[242] Al-i İmran 3/175.
[243] Maide 5/3.
[244] Enam 6/57.
[245] Araf 7/178.
[246] Araf 7/195.
[247] Araf 7/195.
[248] Enfal 8/42.
[249] Yunus 10/103.
[250] Hud 11/46.
[251] Hud 11/78.
[252] Hud 11/105.
[253] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8b.
[254] Bakara 2/251
[255] Al-i İmran 3/78.
[256] Araf 7/20.
[257] Ra'd 13/33.
[258] İsra 17/7.
[259] Münafikun 63/5.
[260] İsra 17/11.
[261] Şura 42/24.
[262] Kamer 54/6.
[263] Alak 96/18.

d. Lâm (ل) Harfinin Hazfedildiği Yerler:

İmam Birgivî ﴿لِلّٰهِ﴾ lafzındaki ل harflerinden birinin mahzuf olduğunu söyler ve peşinden ل harfi ile başlayıp, ال ile marife olan ve kendisine ل harfi cerri bitişen her kelimeden ل harflerinden birisi hazfedildiğini ifade eder.[264] Bununla birlikte" İmam Birgivî bu kaideye uygun hazifin gerçekleştiği bir misal zikretmemiştir.

İmam Birigivî'ye göre ﴿الَّذِى﴾ ve ﴿الَّذِى﴾' nin müsenna ve cemisi, aynı şekilde müennesinin müsenna ve cemisi bir ل harfi ile yazılır.[265]

﴿الَّيْلِ﴾ [266] kelimesi de aynı şekilde bir ل harfi ile yazılır.[267]

e. Nun (ن) Harfinin Hazfedildiği Yerler:

İmam Birgivî eserinde meşhur kıraatlerinden birisine göre dahi olsa resm-i kıyasîye uygun yazılmayan kelimelere de yer verdiğini belirtmişti.[268] Yusuf suresindeki [269]﴿فَنُجِّىَ﴾ ile Enbiya suresindeki [270]﴿نُجِّى﴾ kelimeleri [271]﴿نُنْجِى﴾ kıraati dikkate alındığında ن harfi mahzuf olarak yazılmıştır.

Ayrıca İmam Birgivî Yunus suresindeki ile Ğafir suresindeki [272]﴿لِنَنْظُرَ﴾ [273]﴿لَنَنْصُرُ﴾ kelimelerinin tek ن ile yazıldığına dair bir ihtilafın olduğundan da bahsetmiştir.[274]

---

[264] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3a.
[265] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[266] Bakara 2/164.
[267] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 7b.
[268] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 1b.
[269] Yusuf 12/110.
[270] Enbiya 21/88.
[271] Enbiya 21/88.
[272] Yunus 10/14.
[273] Ğâfir 40/51.
[274] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 14b, 20a.

2. İmam Birgivî'ye Göre İlavede Bulunulan Kelimeler

İmam Birgivî'nin bu risalesini incelediğimizde bazı kelimelerin ziyade harflerle yazıldığını belirttiğini görürüz. Bu kelimeler ا, و ve ى harflerinden biri ilave edilerek yazılmışlardır. O halde bu kelimeleri ilave olunana harflere göre şöyle tasnif edebiliriz:

a. Elif (ا) Harfinin İlâve Edildiği Yerler:

İmam Birgivî'ye göre isim olsun fiil olsun cemi' و (vâv)'ı kelimenin sonunda bulunduğunda o kelimenin sonuna ا harfi eklenir.[275] ﴿كَفَرُوا﴾ [276]'da olduğu gibi. ﴿جَاؤُ﴾ ve ﴿بَاؤُ﴾ ile Bakara suresindeki [277]﴿فَاؤُ﴾, Sebe suresindeki ﴿سَعَوْ فِيْٓ اٰيٰتِنَا﴾ [278] Furkan suresindeki ﴿عَتَوْ﴾ [279] Haşr suresindeki ﴿تَبَوَّؤُ الدَّارَ﴾ [280] ve Nisa suresindeki ﴿اَنْ يَعْفُوَ﴾ [281] bu kaidenin istisnalarıdır.[282]

﴿مِائَةَ﴾ ve ﴿مِائَتَيْنِ﴾ [283] kelimeleri her yerde ا harfi ilâve edilerek yazılmıştır.[284] Ayrıca Al-i İmran suresindeki ﴿لَاِلَى اللّٰهِ﴾ [285], Tevbe suresindeki ﴿لَاَاوْضَعُوا﴾ [286], Kehf suresindeki ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَايْءٍ﴾ [287], Neml suresindeki ﴿اَوْ

[275] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4a.
[276] Bakara 2/6.
[277] Bakara 2/226.
[278] Sebe 34/5.
[279] Furkan 25/21.
[280] Haşr 59/9.
[281] Nisa 5/99.
[282] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8a.
[283] Bakara 2/259.
[284] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 9a.
[285] Al-i İmran 3/158.
[286] Tevbe 9/47.
[287] Kehf 18/23.

﴿لَاَاذْبَحَنَّهُ﴾ [288], Sâffât suresindeki ﴿لَاِالَى الْجَحِيمِ﴾ [289] ا harfi ilâve edilerek yazılan diğer bazı yerlerdir.

b. Yâ (ى) Harfinin İlâve Edildiği Yerler:

İmam Birgivî'ye göre mushafta ى harfi ilave edilerek yazılan bazı kelimeler şunlardır:

﴿اَفَائِنْ﴾ [290], ﴿بِأَييْدٍ﴾ [291], ﴿بِاَييِّكُمُ﴾ [292], ﴿تِلْقَآئِ﴾ [293], ﴿اَنَآئِ﴾ [294], ﴿مِنْ نَبَائِ﴾ [295], ﴿مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ﴾ [296].

c. Vâv (و) Harfinin İlâve Edildiği Yerler:

İmam Birgivî'ye göre bazı kelimeler mushafta و harfi ilave edilerek yazılmıştır. O kelimelerden bazıları şunlardır:

﴿اُولٰتِ﴾, ﴿اُولُوا﴾ [299], ﴿يَاُولِى﴾ [298], ﴿اُولَئِكُمْ﴾ [297], ﴿اُولَئِكَ﴾ kelimeleri nerde olurlarsa olsunlar و harfi ilave edilerek yazılmıştır.[300] Ayrıca Tâhâ[301] ve Şuara[302] surelerindeki ﴿وَلَاُوصَلِّبَنَّكُمْ﴾ ile Araf[303] ve Enbiya[304] suresindeki ﴿سَاُورِيكُمْ﴾ kelimeleri و harfi ilave edilerek yazılmıştır.

---

[288] Neml 27/21.
[289] Sâffât 37/68.
[290] Al-i İmran 3/144, Enbiya 21/34.
[291] Zariyât 51/47.
[292] Kalem 68/6.
[293] Yunus 10/15.
[294] Tâhâ 20/130.
[295] Enam 6/34.
[296] Şura 42/51.
[297] Bakara 2/6.
[298] Nisa 5/95.
[299] Bakara 2/179.
[300] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4a.
[301] Tâhâ 20/71.
[302] Şuara 26/49.
[303] Araf 7/145.
[304] Enbiya 21/37.

3. Bir Harfin Yerine Başka Harf Yazılması

Bazı harflerin yerine başka harfin yazılması Resm-i Osmani'nin yazım özelliklerinden birisidir. İmam Birgivî'nin bu risalesinde, bu meyanda ele aldığı kelimeleri şu şekilde inceleyebiliriz:

a. Elif (ا) harfinin Vâv (و) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler:

İmam Birgivî'ye göre ﴿الصَّلٰوةَ﴾ kelimesi muzaf olmadığı sürece و harfi ile yazılır.[305] ﴿الزَّكٰوةَ﴾ [306], ﴿حَيٰوة﴾ [307], Rum suresindeki ﴿مِنْ رِبًا﴾ [308] hariç ﴿الرِّبٰوا﴾ [309], ﴿بِالْغَدٰوةِ﴾ [310], ﴿وَمَنٰوةَ﴾ [311] kelimeleri ا harfinin و olarak yazıldığı diğer yerlerdir.

b. Elif (ا) Harfinin Yâ (ى) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler:

İmam Birgivî'ye göre isim olsun fiil olsun kelimenin sonunda bulunan ا harfi ى olarak yazılır.[312] ﴿هُدًى﴾ [313], ﴿عَلٰى﴾ [314], ﴿اِلٰى﴾ [315],﴿اسْتَوٰى﴾ [316], ﴿فَسَوّٰيهُنَّ﴾ [317], ﴿اَبٰى﴾ [318], ﴿فَتَلَقّٰى﴾ [319], ﴿نَرٰى﴾ [320] kelimeleri İmam Birgivî'nin bu kaideye uygun olarak ا harfinin ى olarak yazılması sebebi ile risalesinde zikrettiği kelimelerden sadece birkaç tanesidir.

---

[305] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[306] Bakara 2/43.
[307] Bakara 2/96.
[308] Rum 30/39.
[309] Bakara 2/275.
[310] Enam 7/52.
[311] Necm 53/20.
[312] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[313] Bakara 2/2.
[314] Bakara 2/7.
[315] Bakara 2/14.
[316] Bakara 2/29.
[317] Bakara 2/29.
[318] Bakara 2/34.
[319] Bakara 2/37.
[320] Bakara 2/55.

﴿اَقْصَا﴾ [321], ﴿كِلْتَا﴾ [322], ﴿تَتْرَا﴾ [323], Fetih suresindeki ﴿سِيمَاهُمْ﴾ [324], ﴿مَنْ عَصَانِى﴾ [325], Hac suresindeki ﴿تَوَلَّاهُ﴾ [326] ve Hâkka suresindeki ﴿طَغَا﴾ [327] bu kaideden istisna olan yerlerdir.[328]

c. Müenneslik Hâ (ه)'sının Tâ (ت) Harfi Olarak Yazıldığı Yerler:

Müenneslik alameti olan ت harfi kelimenin son harfi olup kendisine başka bir kelime birleşmediğinde hâ ه olarak yazılır. İmam Birgivî'ye göre bazı kelimeler hâ ه olarak değil de ت olarak yazılmışlardır.

- İmam Birgivî'ye göre ﴿رَحْمَة﴾ kelimesi yedi yerde ﴿رَحْمَت﴾ şeklinde açık tâ ile yazılmıştır.[329]

- ﴿نِعْمَة﴾ kelimesi de on bir yerde ﴿نِعْمَت﴾ şeklinde açık tâ ile yazılmıştır.[330]

- ﴿امرَاَة﴾ kelimesi yedi yerde ﴿امرَاَت﴾ şeklinde,[331]

- ﴿سُنَّة﴾ kelimesi beş yerde ﴿سُنَّت﴾ şeklinde, [332]

- ﴿لَعْنَة﴾ kelimesi iki yerde ﴿لَعْنَت﴾ şeklinde,[333]

- ﴿مَعْصِيَة﴾ kelimesi iki yerde ﴿مَعْصِيَت﴾ şeklinde,[334]

[321] İsra 17/1.
[322] Kehf 18/33.
[323] Mü'minun 23/44.
[324] Fetih 48/29.
[325] İbrahim 14/36.
[326] Hac 22/4,
[327] Hâkka 69/11.
[328] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[329] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8a.
[330] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8a.
[331] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 9b.
[332] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 14a.
[333] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 9b.
[334] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 21b.

- ﴿كَلِمَة﴾ de beş yerde ﴿كَلِمَت﴾ şeklinde açık tâ ile yazılmıştır.[335]

4. İmam Birgivî'ye Göre Bazı Kelimelerin Bitişik ve Ayrı Yazılmaları

Kelimenin faslı ve vaslı diye ifade olunan bu konu, bir kelimenin sonrasında gelen kelime ile birleştirilerek veya ayrı olarak yazılması demektir. İmam Birgivî'ye göre de mushafta bazı kelimeler bazen ayrı bazen bitişik şekilde yazılmıştır. Bu kelimeleri şöyle inceleyebiliriz:

- ﴿ اَنْ لَا﴾ İmam Birgivî'ye göre bu ifade on yerin dışında ﴿اَلَّا﴾ şeklinde bitişik olarak yazılmaktadır.[336]

- ﴿مِنْ مَا﴾ ise üç yer hariç ﴿مِمَّا﴾ şeklinde bitişik olarak yazılır.[337]

- ﴿مِنْ مَنْ﴾ mushafın heryerinde ﴿مِمَّنْ﴾ olarak bitişik şekilde yazılır.[338]

- ﴿اَنْ لَنْ﴾ iki yer hariç ayrı olarak yazılır.[339]

- ﴿عَنْ مَنْ﴾ iki yer hariç ﴿عَمَّنْ﴾ şeklinde bitişik olarak yazılır.[340]

- ﴿عَنْ مَا﴾ bir yer dışında ﴿عَمَّا﴾ olarak bitişik yazılır.[341]

- ﴿فَاِنْ لَمْ﴾ bir yerde bitişik ﴿فَاِلَّمْ﴾ şeklinde, diğer yerlerde ayrı olarak yazılır.[342]

- ﴿اِنْ مَا﴾ bir yer dışında ﴿اِمَّا﴾ olarak bitişik yazılır.[343]

---

[335] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 12b.
[336] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8a.
[337] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 3b.
[338] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 19a.
[339] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 16b.
[340] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 17b.
[341] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 14a.
[342] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4b.
[343] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 5a.

- ﴿اَمْ مَنْ﴾ dört yerde ayrı geri kalan yerlerde ﴿اَمَّنْ﴾ şeklinde bitişik olarak yazılır.[344]

- ﴿اَمْ مَا﴾ her yerde ﴿اَمَّا﴾ olarak bitişik şekilde yazılır.[345]

- ﴿فِی مَا﴾ on bir yerde bitişik ﴿فِیمَا﴾ olarak yazılır. Diğer yerlerde ayrı olarak yazılır.[346]

- ﴿لِكَیْ لَا﴾ dört yerde ﴿ لِكَیْلَا﴾ olarak bitişik diğer yerlerde ayrı yazılır.[347]

- ﴿بِئْسَ مَا﴾ üç yerde ﴿بِئْسَمَا﴾ şeklinde bitişik diğer yerlerde ayrı yazılır.[348]

- ﴿اَیْنَ مَا﴾ iki yerde ﴿اَیْنَمَا﴾ olarak bitişik yazılır, üç yerde ise bitişik olup olmadığı ihtilaflıdır. Diğer yerlerde ayrı yazılır.[349]

Bunlarla birlikte ﴿اَنَّ مَا﴾ [350], ﴿اِنَّ مَا﴾ [351], ﴿حَیْثُ مَا﴾ [352],﴿كُلَّ مَا﴾ [353], ﴿مَا لِ﴾ [354] İmam Birgivî'nin bitişik veya ayrı yazıldığına dair bilgi verdiği diğer kelimelerdir.

5. İmam Birgivî'ye Göre Hemzenin Yazılışı

Resmu'l- mushaf ilmi içerisindeki en önemli konulardan birisi hemzenin yazım şeklidir. Sadece hemzenin yazımı ile alakalı müstakil eserlerin kaleme alındığını dahi belirtmemiz bu hususun ehemmiyeti hakkında yeterli olacaktır.

Burada İmam Birgivî'nin eserinde hemzenin yazılışına dair verdiği birkaç kaideyi zikredeğiz. İmam Birgivî'ye göre:

---

[344] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 11a.
[345] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 13a.
[346] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 8b.
[347] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 10a.
[348] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 6b.
[349] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 7a.
[350] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 10b.
[351] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4a.
[352] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 7b.
[353] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 4b.
[354] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 11a.

- Hemze kelimenin başında olduğu zaman -لأحد de olduğu gibi başına bir harf gelse dahi- elif ا olarak yazılır.[355]

- Hemze kelimenin başında olmayıp -vakıf hali dahi olsa- sakin olursa kendinden önceki harfin harekesi suretinde yazılır.[356] يستهزئ,جئنا ,شأن ,مؤمن da olduğu gibi.[357]

- Hemze kelimenin başında olmayıp sakin bir harften sonra gelir ve -vasıl halinde dahi olsa- harekeli olursa kelimenin ortasında olmadığı durumlarda asla yazılmaz.[358] Zamirin ilhakı sebebi ile dahi olsa kelimenin ortasında bulunduğu durumlarda ise kendinden önce elifi meksure bulunursa ى ile, elifi mazmume bulunursa و ile yazılır.[359] قائل, هاؤم ,شركائهم شركاؤهم da olduğu gibi.[360]

- Hemze kelimenin ilk harfi olmaz kendisi ve öncesindeki harf harekeli olduğunda hemze üstünlü olup ötreli bir harften sonra geldi ise فؤاد da olduğu gibi و olarak, hemze üstünlü olup esreli bir harften sonra geldi ise فئة de olduğu gibi ى olarak yazılır.[361] Diğer durumlarda hemze harekesine uygun harf olarak yazılır.[362]

[355] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[356] Yani esre ى ise , üstün ا ise , ötre ise و olarak yazılır.
[357] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[358] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[359] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[360] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[361] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.
[362] Birgivî, **Risâle fî Beyani Rusumi Hatti'l-Mesâhif**, vr. 2b.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TAHKİKLİ METİN

بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، وَالصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ عَلٰى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ.

أَمَّا بَعْد: فهٰذِهِ رِسَالَةٌ فِي بَيَانِ رُسُومِ الْمَصَاحِفِ الْعُثْمَانِيَّةِ السِّتَّةِ؛ الْمَدَنِيِّ الْخَاصِّ الْمُسَمَّى بِالْإِمَامِ، وَالْمَدَنِيِّ الْعَامِّ، وَالْمَكِّيِّ، وَالشَّامِيِّ، وَالْكُوفِيِّ، وَالْبَصْرِيِّ. فَإِنِ اتَّفَقْنَ وَوَافَقْنَ[1] الْقِيَاسَ الَّذِي نَذْكُرُهُ عَلَى الْقِرَاءَاتِ الْمَشْهُورَةِ فَلَا نَذْكُرُ رَسْمَهَا، وَإِنِ[2] اخْتَلَفْنَ أَوْ خَالَفْنَ الْقِيَاسَ وَلَوْ عَلٰى قِرَاءَةٍ وَاحِدَةٍ مَشْهُورَةٍ فَنُبَيِّنُ رَسْمَهَا. فَإِنْ كَانَ مُطَّرِدًا فَنَذْكُرُهُ[3] عِنْدَ أَوَّلِ فَرْدٍ ثُمَّ لَا نَذْكُرُهُ إِلَّا قَلِيلًا فِيمَا فِيهِ اشْتِبَاهٌ عَلَى الْمُبْتَدِئِ تَسْهِيلًا وَتَذْكِيرًا[4]. ثُمَّ الْإِخْتِلَافُ إِنْ كَانَ مُبْهَمًا فَنَقُولُ: «بِخُلْفٍ فِي كَذَا»، وَإِنْ كَانَ مُعَيَّنًا فَنُفَصِّلُهُ إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالٰى.

فَالْقِيَاسُ: أَنْ يَكُونَ الْمَكْتُوبُ عَلٰى صُورَةِ الْمَلْفُوظِ عَلٰى تَقْدِيرِ الْإِبْتِدَاءِ بِهِ وَالْوَقْفِ عَلَيْهِ، وَأَنْ تُكْتَبَ[5] كُلُّ كَلِمَةٍ مَوْصُولَةَ الْأَجْزَاءِ مَقْطُوعَةً عَنِ الْأُخْرٰى إِلَّا أَنْ تَكُونَ[6] الْأُخْرٰى مُضمَرًا مُتَّصِلًا أَوْ عَلٰى حَرْفٍ وَاحِدٍ وَلَوْ عِنْدَ الْوَصْلِ فَيَتَّصِلُ فَتُكْتَب[7] هَمْزَةُ الْوَصْلِ وَتَاءُ التَّأْنِيثِ الْمُتَطَرِّفَةِ هَاءً. وأما المنصوب المنون بغير تاء التأنيث والألف بِالْأَلِفِ. وَكَذَا النُّونُ الْخَفِيفَةُ، نَحْوُ: ليكونا ولنسفعا. وخذف الصلة من الضمائر واسم الإشارة نحو له و به وعليكم وهٰذِهِ. وَحُذِفَ الْيَاءُ مِنَ الْمَنْقُوصِ الْمُنَوَّنِ غَيْرَ الْمَنْصُوبِ،

---

[1] وقع في د: (أَوْ وَافَقْنَ).

[2] قوله (إِنْ) ساقط من ب.

[3] كذا في د: (فَنَذْكُرُهُ)، ووقع في أ، ب، ج، ر: (فَنَذْكُرُ).

[4] وقع في د: (تَذْكِيرًا وَتَسْهِيلًا).

[5] وقع في أ، ب، ج، ر: (يُكْتَبَ)، وفي د: (تُكْتَبَ).

[6] وقع في أ، ب، ج، ر: (بَكُونَ)، وفي د: (تَكُونَ).

[7] وقع في أ، ب، ج، ر: (ب فَكُتِبَ)، وفي د: (فَتُكْتَب).

نَحْوُ: قَاض وَغَوَاش. وكتب الجمع المؤنث السالم بالتاء نحومسلمت ونحو يرابك والرحمن. ومنه موصولا وألف ياء الندا وهاء التنبيه محذوفة في كل المصاحف ولذا كتبناها موصولة نحو يموسى وهٰذَا. وأما المدغم فإن كان في كلمة واحدة أعني ما لا يستقل أجزاؤه بالتلفظ وكان في مثلين فبحرف واحد نحو رب وأمنا لا تامنا وإلا فبحرفين على أصلها نحو هل لك وقل رب والرحمن وعبدتم.

وأما الهمزة فإن كانت في الأول فعلى صورة الألف وإن اتصل بها شيء نحو لأحد والأرض وإن كانت في غير الأول فإن كانت ساكنة ولو عند الوقف وما قبلها متحركا فعلى صورة حركة ما قبلها نحو مؤمن وشأن وجئنا ويستهزئ. وإن كانت متحركة ولو عند الوصل وما قبلها ساكنا فلا يكتب أصلا إلا المتوسط ولو بإلحاق الضمير ونحوه بَعْدَ الألف المكسورة فبِالْيَاءِ والمضمومة فبالواو نحو قائل وهاؤم وشركائهم وشركاؤهم. وإن تحرك ما قبلها أيضا ففي المفتوحة بَعْدَ ضمة واوا نحو فؤاد وبَعْدَ كسرة ياء نحو فئة وفي البواقي على صورة حرف حركة نفسها.

فَإِذَا تَقَرَّرَ هٰذَا فَلْنَشْرَعِ فِي الْمَقْصُودِ مُتَوَكِّلًا عَلَى الصَّمَدِ الْمَعْبُودِ:

1- ﴿بِسْمِ اللهِ﴾[8] بِحَذْفِ أَلِفِ الْوَصْلِ وَتَطْوِيلِ الْبَاءِ مَتَى أُضِيفَ إِلَى الْجَلَالَةِ، فَيَتَنَاوَلُ مَا فِي أَوَائِلِ السُّوَرِ، وَوَسَطِ النَّمْلِ[9]، وَ﴿بِسْمِ اللهِ مَجْرٖيهَا﴾[10]، بِخِلَافِ ﴿بِاسْمِ رَبِّكَ﴾[11] وَنَحْوِهِ.

2 - ﴿اللهِ﴾ بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ اللَّامِ كَيْفَ جَاءَ، فَيَتَنَاوَلُ ﴿اللّٰهُمَّ﴾[12].

3 - ﴿الرَّحمٰنِ﴾ بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْمِيمِ أَيْنَ وَقَعَ.

---

[8] أبو بكر عبد الله بن سليمان بن الأشعث السجستاني، **كتاب المصاحف**، تحقيق د. محب الدين عبد السبحان واعظ، دار البشائر الإسلامية، بيروت، 1423هـ=2002م،ج 1، ص425.

[9] الآية 30: ﴿إِنَّهُ مِنْ سُلَيْمٰنَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ﴾.

[10] الهود 41/11.

[11] الواقعة 74/56-96؛ الحاقة 52/69؛ العلق 1/96.

[12] آل عمران 26/3؛ المائدة 114/5؛ الأنفال 32/8؛ يونس 10/10؛ الزمر 46/39.

سُورَةُ الْفَاتِحَةِ

4 - ﴿لِلّٰهِ﴾[13] بِحَذْفِ إِحْدَى اللَّامَاتِ وَأَلِفِ الْوَصْلِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذَا كُلُّ مَا فِي أَوَّلِهِ لَامٌ دَخَلَ عَلَيْهِ لَامُ التَّعْرِيفِ، ثُمَّ لَامُ الْجَارَّةِ[14] أَوِ الْإِبْتِدَاء؛ بِخِلَافِ نَحْوِ: ﴿تَاللّٰهِ﴾ وَ﴿فَاللّٰهُ﴾.

5 - ﴿الْعٰلَمِينَ﴾[15] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْعَيْنِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذَا كُلُّ جَمْعٍ مُذَكَّرٍ سَالِمٍ كَثِيرِ الدَّوْرِ فِي الْقُرْآن فِيهِ أَلِفٌ لَمْ تليها شَدَّةٌ وَلَا هَمْزٌ إِلَّا قَلِيلًا، سَنُبَيِّنُهُ إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالَى.

6 - ﴿مٰلِكِ﴾[16] بِغَيْرِ أَلِفٍ، وَكَذَا ﴿مٰلِكَ الْمُلْكِ﴾ في آلِ عِمرَانَ[17]، وَ﴿يٰمٰلِكُ﴾ فِي الزُّخْرُفِ[18].

7، 8 - ﴿الصِّرٰطَ﴾[19]، ﴿صِرٰطَ﴾[20] بِالصَّادِ أَيْنَ وَقَعَا.

9 - ﴿الضَّآلِّينَ﴾[21] بِالْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ فِي الْمَكِّيَّةِ وَالشَّامِيَّةِ وَأَكْثَرِ الْمَدَنِيَّةِ وَالْعِرَاقِيَّةِ، وَبِلَا أَلِفٍ فِي بَعْضِ الْمَدَنِيَّةِ وَالْعِرَاقِيَّةِ، وَكَذَا كُلُّ جَمْعٍ مُذَكَّرٍ سَالِمٍ بَعْدَ أَلِفِهِ شَدَّةٌ أَوْ هَمْزَةٌ كَثِيرِ الدَّوْرِ فِي الْقُرْآنِ.

---

[13] الآية 1.

[14] وقع في د: (اللَامُ الْجَارَّة).

[15] الآية 1؛ أبو عمرو عثمان بن سعيد الداني، **المقنع فيى معرفة مرسوم مصحف أهل الأمصار**، تحقيق د.حاتم صالح الضامن، دار البشائر الإسلامية، بيروت، 1432هـ=2011م، ص145؛ سليمان بن نجاح أبو داود الأندلوسي، **مختصر التبيين لهجاء التنزيل**، تحقيق د. أحمد بن أحمد بن معمر شرشال، مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف، المدينة المنورة، 1423هـ=2002م، ج 2، ص 30-32؛ أبي الخير محمد بن الجزري، **البيان في خط مصحف عثمان رضي الله عنه**، تحقيق د. غانم قدوري الحمد، دار الغوثاني للدواسات القرآنية، دمشق، 1438هـ=2017م، ص 49.

[16] الآية 3؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص425؛ الداني، **المقنع**، ص 240 ؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 41 ؛ الجزري، **البيان**، ص 50 .

[17] الآية 26.

[18] الآية 77.

[19] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 50.

[20] الآية 6؛ الداني، **المقنع**، ص 252؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 55؛ الجزري، **البيان**، ص 50.

[21] الآية 7؛ الداني، **المقنع**، ص 146؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 58؛ الجزري، **البيان**، ص 50.

سُورَةُ البَقَرَةِ

10 - ﴿الٓمٓ﴾[22] عَلَى صُورَةِ الْمُسَمَّى مَوْصُولاً، وَكَذَا كُلُّ الْمُقَطَّعَاتِ فِي أَوَائِلِ السُّوَرِ إِلَّا ﴿حٰمٓ عٓسٓقٓ﴾[23] قُطِعَتْ ﴿حٰمٓ﴾، فَلِذَا[24] عَدَّهُمَا الْكُوفِيُّ آيَتَيْنِ بِخِلَافِ ﴿كٓهٰيٰعٓصٓ﴾[25].

11 - ﴿ذٰلِكَ﴾[26] بِغَيْرِ أَلِفٍ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا ﴿ذٰلِكُم﴾ وَ﴿ذٰلِكُنَّ﴾.

12 - ﴿الْكِتٰبُ﴾[27] بِغَيْرِ أَلِفٍ كَيْفَ أَتَى إِلَّا أَرْبَعَةً: ﴿لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ﴾ فِي الرَّعْدِ[28]، وَ﴿لَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ﴾ فِي ثَانِي[29] الْحِجْرِ[30]، وَ﴿مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ﴾ فِي ثَانِي[31] الْكَهْفِ[32]، وَ﴿كِتَابٍ مُبِينٍ﴾ فِي أَوَّلِ النَّمْلِ[33]، وَاخْتُلِفَ فِي ﴿وَكُتُبِهِ[34] وَرُسُلِهِ﴾ فِي آخِرِ الْبَقَرَةِ[35].

13 - ﴿هُدًى﴾[36] بِالْيَاءِ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا كُلُّ أَلِفٍ مُتَطَرِّفَةٍ، وَإِنِ اتَّصَلَتْ بِضَمِيرٍ مُنْقَلِبَةٍ عَنْ يَاءٍ، أَوْ صَائِرَةٍ يَاءً، أَوْ كَالْيَاءِ فِي الْأَسْمَاءِ الْمُتَمَكِّنَةِ وَالْأَفْعَالِ إِلَّا ﴿اَقْصَا﴾[37]

---

[22] الآية 1.

[23] الشورى 1/42.

[24] وقع في د: (فَكَذَا).

[25] الكهف 1/17.

[26] الآية 2.

[27] الآية 2؛ الداني، **المقنع**، ص 141؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 61؛ الجزري، **البيان**، ص 50.

[28] الآية 38.

[29] يعني كلمة «الكتاب» الثانية في سورة الحجر.

[30] الآية 4.

[31] يعني كلمة «الكتاب» الثانية في سورة الكهف؛ وقع في د: (في أثناء الكهف).

[32] الآية 27.

[33] الآية 1.

[34] وقع في د: ﴿كِتَابِهِ وَرُسُلِهِ﴾، وفي ج، ر: ﴿كُتُبِهِ وَرُسُلِهِ﴾، وفي أ، ب: ﴿وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ﴾.

[35] الآية 285.

[36] الآية 2.

[37] الإسراء 1/17؛ القصص 20/28؛ يس 20/36.

حَيْثُ وَقَعَ، وَ﴿كِلْتَا﴾[38]، وَ﴿تَتْرَا﴾[39]، وَ﴿سِيمَاهُمْ﴾[40] فِي الْفَتْحِ، وَ﴿ مَنْ عَصَانِى﴾[41]، وَ﴿تَوَلَّاهُ﴾ فِي الْحَجِّ[42] ، وَ﴿طَغَا﴾ بِالْحَاقَّةِ[43]، وَكُلُّ أَلِفٍ جَاوَرَتْ[44] يَاءً قَبْلَهَا أَوْ بَعْدَهَا نَحْوُ: ﴿اَحْيَاكُمْ﴾[45] إِلَّا ﴿يَحْيَى﴾[46] بِفَتْحِ الْيَاءِ اِسْماً أَوْ فِعْلاً، وَ﴿سُقْيٰهَا﴾[47] فَرَسْمُهَا[48] بِالْيَاءِ.

14 - ﴿لِلْمُتَّقِينَ﴾[49] بِحَذْفِ أَلِفِ[50] الْوَصْلِ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا كُلُّ مُعَرَّفٍ بِاللَّامِ دَخَلَ عَلَيْهِ لَامٌ.

15 - ﴿الَّذِينَ﴾[51] بِلَامٍ وَاحِدَةٍ أَيْنَ جَاءَ، وَكَذَا كُلُّ مُؤَنَّثِهِ وَتَثْنِيَتِهِمَا وَجَمْعِهِمَا[52].

16 - ﴿الصَّلٰوةَ﴾[53] بِالْوَاوِ حَيْثُ وَقَعَ غَيْرَ مُضَافٍ[54].

17 - ﴿وَمِمَّا﴾[55] مَوْصُولٌ بِحَذْفِ النُّونِ[56] إِلَّا ﴿مِنْ مَا مَلَكَتْ﴾ فِي النِّسَاءِ[57] وَالرُّومِ[58] فَمَقْطُوعٌ بِلَا خِلَافٍ، ﴿وَمِمَّا رَزَقْنٰكُمْ﴾ فِي الْمُنٰفِقِينَ[59] فَبِخُلْفٍ.

---

[38] الكهف 33/18.

[39] المؤمنون 44/23.

[40] الآية 29.

[41] إبرهيم 36/14.

[42] الآية 4.

[43] الحاقة 11/69.

[44] وقع في د: (جَاوَزَتْ).

[45] البقرة 28/2؛ الحج 66/22.

[46] آل عمران 39/3؛ الأنفال 42/8.

[47] الآية 13.

[48] وقع في أ، ب، ج، ر: (فَرَسَمْنا)، ووقع في د:(فَرَسْمُهَا) كما أثبتناه.

[49] الآية 2.

[50] قوله (ألف) ساقط من د.

[51] الآية 3.

[52] وقع في د: (وكذا كل مؤنّثه وتثنيتهما هذا اللام وَجمعهما)، فالصحيح الذي أثبتناه الواقع في أ، ب، ج، ر.

[53] الآية 3.

[54] قوله (غير مضاف) ساقط من د.

[55] الآية 3.

[56] قوله (بحذف النون) ساقط من د.

[57] الآية 25.

[58] الآية 28.

[59] الآية 10.

18 - ﴿رَزَقْنٰهُمْ﴾[60] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ، وَكَذَا كُلُّ أَلِفِ الْمُتَكَلِّمِ مَعَ الْغَيْرِ إِذَا اتَّصَلَ بِهِ ضَمِيرٌ.

19 - ﴿وَبِالْاٰخِرَةِ﴾[61] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ بَعْدَ اللَّامِ حَيْثُ وَقَعَ، وَكَذَا[62] كُلُّ هَمْزٍ بَعْدَهَا أَلِفٌ.

20 - ﴿اُولٰٓئِكَ﴾[63] بِزِيَادَةِ الْوَاوِ وَحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ[64]، وَكَذٰلِكَ ﴿اُولٰٓئِكُمْ﴾[65].

21 - ﴿كَفَرُوا﴾[66] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْوَاوِ، وَكَذَا كُلُّ وَاوِ الْجَمْعِ وَالْأَصْلِ الْمُتَطَرِّفَيْنِ فِي الْاِسْمِ وَالْفِعْلِ، وَ﴿اُولُوا﴾، وَ﴿بَنُوا﴾ إِلَّا ﴿جَاؤُ﴾ وَ﴿بَاؤُ﴾ حَيْثُ وَقَعَا[67]، وَ﴿فَاؤُ﴾ بِالْبَقَرَةِ[68]، وَ﴿سَعَوْ فِيْٓ اٰيٰتِنَا﴾ فِي سَبَأٍ[69]، وَ﴿عَتَوْ﴾ فِي الْفُرْقَانِ[70]، وَ﴿تَبَوَّؤُ الدَّارَ﴾[71] فِي الْحَشْرِ، وَ﴿اَنْ يَعْفُوَ﴾ فِي النِّسَاءِ[72].

22 - ﴿ءَاَنْذَرْتَهُمْ﴾[73] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ، وَكَذَا جَمِيعُ الْهَمْزَتَيْنِ الْمَفْتُوحَتَيْنِ فِي كَلِمَةٍ وَاحِدَةٍ.

23 - ﴿عَلٰى﴾[74] بِالْيَاءِ أَيْنَ وَقَعَ.

---

[60] الآية 3؛ الداني، **المقنع**، ص 136؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 74؛ الجزري، **البيان**، ص 50.

[61] الآية 4.

[62] وقع في أ، ب: (كذالك)

[63] الآية 5.

[64] قوله (حيث وقع) ساقط من د.

[65] النساء 91/4؛ القمر 43/54.

[66] الآية 6.

[67] وقع في د: (حيث وقع).

[68] الآية 226.

[69] الآية 5.

[70] الآية 21.

[71] الآية 9.

[72] الآية 99.

[73] الآية 6.

[74] الآية 7.

24، 25 – ﴿يُخٰدِعُونَ﴾[75]، ﴿وَمَا يُخٰدِعُونَ﴾[76] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا وَفِي النِّسَاءِ[77].

26 – ﴿إِنَّمَا﴾[78] مَوْصُولٌ حَيْثُ أَتَى[79] إِلَّا ﴿إِنَّ مَا تُوعَدُونَ﴾ فِي الْأَنْعَامِ[80] مَقْطُوعٌ بِلَا خِلَافٍ، وَ﴿إِنَّمَا عِنْدَ اللهِ﴾ فِي النَّحْلِ[81] مَوْصُولٌ فِي الْعِرَاقِيِّ وَالشَّامِيِّ، وَمَقْطُوعٌ فِي الْمَدَنِيِّ.

27 – ﴿لٰكِنْ﴾[82] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا الْمُشَدَّدُ[83].

28 – ﴿إِلٰى﴾[84] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

28 – ﴿شَيٰطِينِهِمْ﴾[85] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

29 – ﴿مُسْتَهْزِؤُنَ﴾[86] بِوَاوٍ وَاحِدَةٍ، وَكَذَا كُلُّ هَمْزَةٍ مَضْمُومَةٍ بَعْدَهَا وَاوٌ.

30 – ﴿الضَّلٰلَةَ﴾[87] بِحَذْفِ الْأَلِفِ، وَكَذَا كُلُّ أَلِفٍ بَيْنَ اللَّامَيْنِ مَحْذُوفَةٌ.

31 – ﴿ظُلُمٰتٍ﴾[88] بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذَا كُلُّ جَمْعٍ مُؤَنَّثٍ سَالِمٍ كَثِيرِ الدَّوْرِ فِي الْقُرْآنِ فِيهِ أَلِفُ الْجَمْعِ فَقَطْ إِلَّا قَلِيلاً، سَنُبَيِّنُهُ إِنْ شَاءَ اللهُ تَعَالٰى.

32 – ﴿بِالْكٰفِرِينَ﴾[89] بِلَا أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

---

[75] الآية 9؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 426؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 91؛ الجزري، **البيان**، ص 51.

[76] قوله ﴿وَمَا يُخٰدِعُونَ﴾ ساقط من أ، ب، ج، ر.

[77] الآية 142.

[78] الآية 11.

[79] وقع في ج: (وقع) بدل (أتى).

[80] الآية 134.

[81] الآية 95.

[82] الآية 13.

[83] وقع في أ، ب، د، ر: (المشددة)

[84] الآية 14.

[85] الآية 14؛ الداني، **المقنع**، ص 145؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 95؛ الجزري، **البيان**، ص 51.

[86] الآية 14.

[87] الآية 16؛ الداني، **المقنع**، ص 137؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 98؛ الجزري، **البيان**، ص 51.

[88] الآية 17؛ الداني، **المقنع**، ص 146؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 99؛ الجزري، **البيان**، ص 52.

[89] الآية 19؛ الجزري، **البيان**، ص 52.

33 - ﴿كُلَّمَا﴾[90] مَوْصُولٌ حَيْثُ وَقَعَ إِلَّا ﴿مِنْ كُلِّ مَا سَاَلْتُمُوهُ﴾ فِي إِبْرٰهِيمَ[91] فَمَقْطُوعٌ بِلَا خِلَافٍ؛ وَاخْتُلِفَ فِي أَرْبَعٍ: ﴿كُلَّمَا رُدُّوا﴾ فِي النِّسَاء[92]، وَ﴿كُلَّمَا دَخَلَتْ﴾ فِي الْأَعْرَافِ[93]، وَ﴿كُلَّمَا جَآءَ﴾ فِي الْمُؤْمِنِينَ[94]، وَ﴿كُلَّمَا اُلْقِىَ﴾ فِي الْمُلْكِ[95].

34 - ﴿يَاَيُّهَا﴾[96] بِغَيْرِ أَلِفٍ[97].

35 - ﴿الثَّمَرٰتِ﴾[98] بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ[99].

36 - ﴿فَاْتُوا﴾[100] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ بِغَيْرِ أَلِفِ الْوَصْلِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذٰلِكَ ﴿وَاْتُوا﴾.

37 - ﴿صٰدِقِينَ﴾[101] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

39 - ﴿فَاِنْ لَمْ﴾[102] مَقْطُوعٌ حَيْثُ وَقَعَ إِلَّا ﴿فَاِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ﴾ فِي هُود[103] فَمَوْصُولٌ بِحَذْفِ النُّونِ.

40 - ﴿الصّٰلِحٰتِ﴾[104] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ حَيْثُ جَاءَ فِي أَكْثَرِ الْمَصَاحِفِ، وَفِي أَقَلِّهَا بِحَذْفِ الْأُولٰى فَقَطْ. وَعَلَى هٰذَا الْخِلَافِ كُلُّ جَمْعِ مُؤَنَّثٍ سَالِمٍ فِيهِ أَلِفَانِ إِلَّا قَلِيلًا، سَنُبَيِّنُهُ إِنْ شَاءَ اللّٰهُ تَعَالٰى.

---

[90] الآية 20.

[91] الآية 34.

[92] الآية 91.

[93] الآية 38.

[94] الآية 44.

[95] الآية 8.

[96] الآية 21؛ الداني، **المقنع**، ص 135؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 100؛ الجزري، **البيان**، ص 52.

[97] قوله (بغير ألف) ساقط من ب، ج، ر.

[98] الآية 22.

[99] قوله (بغير أَلِفِ) ساقط من أ، ب.

[100] الآية 23.

[101] الآية 23.

[102] الآية 24.

[103] الآية 14.

[104] الآية 25؛ الداني، **المقنع**، ص 146؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 107؛ الجزري، **البيان**، ص 53.

41 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[105] بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ حَيْثُ جَاءَ إِلَّا ﴿فِى رَوْضَاتِ الْجَنَّاتِ﴾ فِي الشُّورٰى[106]، قِيلَ: إِنَّهَا بِالْأَلِفِ.

42 - ﴿الْاَنْهٰرُ﴾[107] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْهَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

43 - ﴿خٰلِدُونَ﴾[108] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

44 - ﴿لَا يَسْتَحْىٖ﴾[109] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ، وَكَذَا كُلُّ يَائَيْنِ اجْتَمَعَتَا، وَلَوْ إِحْدٰيهُمَا صُورَةَ الْهَمْزَةِ حُذِفَتْ إِحْدٰيهُمَا إِلَّا ﴿عِلِّيِّينَ﴾[110]، وَ﴿هَيِّئْ﴾[111]، وَ[112]﴿يُهَيِّئْ﴾[113]؛ وَذِي الضَّمِيرِ كَ﴿يُحْيِيكُمْ﴾؛ وَ﴿سَيِّئ﴾ وَ﴿سَيِّئَة﴾ مُطْلَقَيْنِ. وَنَقَلَ الْغَازِي[114]: أَنَّ ﴿هَيِّأ﴾، وَ﴿يُهَيِّأ﴾، وَ﴿السَّيِّأ﴾ مُعَرَّفًا بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ[115] بَعْدَها أَلِفٌ، وَقَدْ نُكِرَ[116].

45 - ﴿فٰسِقِينَ﴾[117] بِلَا أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

46 - ﴿الْخٰسِرُونَ﴾[118] بِلَا أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

47 - ﴿اسْتَوٰى﴾[119] بِالْيَاءِ[120] حَيْثُ وَقَعَ.

---

[105] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 53.

[106] الآية 22.

[107] الآية 25.

[108] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 53. وقع في ب: ﴿خالِدُونَ﴾ بألف بعد الخاء.

[109] الآية 26؛ الداني، **المقنع**، ص 188؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 108؛ الجزري، **البيان**، ص 53.

[110] المطففين 18/83.

[111] الكهف 10/18.

[112] حرف الواو ساقط من أ، ب.

[113] الكهف 16/18.

[114] هو: الغازي ابن قيس، الإمام شيخ الأندلس أبو محمد الأندلسي المقرئ، ارتحل وأخذ عن ابن جريج وابن أبي ذئب والأوزاعي ومالك ونافع بن أبي نعيم وتلا عليه، روى عنه عبد الملك بن حبيب وأصبغ بن خليل وعثمان بن أيوب وابنه عبد الله بن الغاز وآخرون، وحفظ الموطأ، وهو من موالي بني أمية. قال أبو عمرو الداني: قرأ على نافع، وضبط عنه اختياره، وهو أول من أدخل قراءة نافع وموطأ مالك إلى الأندلس؛ وعنه قال: عرضت مصحفي هذا بمصحف نافع ثلاث عشرة مرة؛ روى القراءة عن الغازي ولده عبد الله، وكان إماما صالحا عابدا متهجدا مجاب الدعوة كبير الشأن حاذقا برسم المصحف؛ كان يقول: ما كذبت منذ احتلمت، قال الداني: هو قرطبي؛ وقال القاضي عياض: كان من أهل إفريقية؛ قلت: توفي الغازي في سنة تسع وتسعين ومئة. سير أعلام النبلاء

[115]

[116] وقع في د: (وقد ذكر).

[117] الآية 26؛ الجزري، **البيان**، ص 53.

[118] الآية 27.

[119] الآية 29.

[120] قوله (بالياء) ساقط من ج.

48 - ﴿فَسَوّٰيهُنَّ﴾[121] بِالْيَاءِ[122].

49 - ﴿سَمٰوٰتٍ﴾[123] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ حَيْثُ جَاءَتْ إِلَّا ﴿سَبْعَ سَمٰوَات﴾ فِي فُصِّلَتْ[124] بِإِثْبَاتِ الْأَلِفِ الْأَخِيرَةِ.

50 - ﴿لِلْمَلٰٓئِكَةِ﴾[125] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

51 - ﴿هٰٓؤُلَآءِ﴾[126] بِرَسْمِ الْهَمْزَةِ وَاوًا حَيْثُ جَاءَ.

52 - ﴿سُبْحٰنَكَ﴾[127] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ إِلَّا ﴿قُلْ سُبْحَانَ رَبِّى﴾ فِي[128] الإِسْرَاءِ[129] فَاخْتُلِفَ فِيهِ.

53 - ﴿يَاٰدَمُ﴾[130].

54 - ﴿بِاَسْمَآئِهِمْ﴾[131].

55 - ﴿اَبٰى﴾[132].

56 - ﴿الظّٰلِمِينَ﴾[133] بِلَا أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

57 - ﴿فَاَزَلَّهُمَا﴾[134] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الزَّايِ.

58 - ﴿الشَّيْطٰنُ﴾[135] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الطَّاءِ حَيْثُ جَاءَ.

---

[121] الآية 29.

[122] قوله (بالياء) واقع في د، وساقط من غيرها.

[123] الآية 29؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[124] الآية 12

[125] الآية 30؛ الداني، **المقنع**، ص 136؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 115؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[126] الآية 31.

[127] الآية 32؛ الداني، **المقنع**، ص 136؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 203؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[128] قوله (في) ساقط من أ.

[129] الآية 93.

[130] الآية 33؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[131] الآية 33.

[132] الآية 34؛ وقع في د: ﴿اَنى﴾.

[133] الآية 35؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[134] الآية 36.

[135] الآية 36.

59 - ﴿فَتَلَقّٰى﴾[136] بِالْيَاءِ[137].

60 - ﴿كَلِمٰتٍ﴾[138] بِحَذْفِ أَلِفِ الْجَمْعِ حَيْثُ وَقَعَ.

61 - ﴿فَإِمَّا﴾[139] مَوْصُولٌ بِحَذْفِ النُّونِ حَيْثُ وَقَعَ إِلَّا ﴿وَإِنْ مَا نُرِيَنَّك﴾ فِي الرَّعْدِ[140] مَقْطُوعٌ.

62 - ﴿هُدَاىَ﴾[141] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي أَقَلِّ الْمَصَاحِفِ.

63- ﴿بِاٰيٰتِنَا﴾ [142]بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ بِلَا خِلَافٍ حَيْثُ وَقَعَ إِلَّا ﴿اٰيَاتُنَا﴾ الْأَوَّلَيْنِ فِي يُونُسَ[143] فَإِنَّهُمَا بِأَلِفِ الْجَمْعِ، وَ﴿اٰيَاتٌ لِلسَّآئِلِينَ﴾ فِي يُوسُفَ[144] فَإِنَّهُ بِالْأَلِفِ فِي الْإِمَامِ، وَبِيَاءٍ وَاحِدَةٍ فِي الْحِجَازِيِّ وَالشَّامِيِّ وَأَكْثَرِ الْعِرَاقِيِّ؛ وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيِّ بِيَائَيْنِ حَيْثُ وَقَعَ، وَكَذَا مُفْرَدُهَا عَلَى هٰذَا الْخِلَافِ إِذَا كَانَا مَجْرُورَيْنِ بِالْيَاءِ.

65 - ﴿اَصْحٰبُ﴾[145] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْحَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

﴿إِسْرَآئِلَ﴾[146] بِالْأَلِفِ[147] حَيْثُ وَقَعَ فِي الْأَكْثَرِ[148]، وَأَمَّا الْيَاءُ فَمَحْذُوفٌ مِنَ الْكُلِّ عَلَى مَا بَيَّنَّا فِي ﴿لَا يَسْتَحْىٖ﴾[149].

66 - ﴿فَارْهَبُونِ﴾[150] بِحَذْفِ الْيَاءِ حَيْثُ جَاءَ.

---

[136] الآية 37.

[137] قوله (بالياء) ساقط من ج، ر.

[138] الآية 37؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[139] الآية 38.

[140] الآية 40.

[141] الآية 38.

[142] الآية 39.

[143] الآيتين 7، 15.

[144] الآية 7.

[145] الآية 39؛ الداني، **المقنع**، ص 139؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 124؛ الجزري، **البيان**، ص 54.

[146] الآية 40.

[147] قوله (بالألف) ساقط من د.

[148] وقع في أ، ب، د: (بالأكثر)

[149] تقدم: البقرة 26.

[150] الآية 40.

67 - ﴿فَاتَّقُونِ﴾[151] بِحَذْفِ الْيَاءِ أَيْضاً حَيْثُ وَقَعَ.

68 - ﴿الزَّكٰوةَ﴾[152] بِالْوَاوِ حَيْثُ وَقَعَ.

69 - ﴿الرّٰكِعِينَ﴾[153] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الرَّاءِ حَيْثُ أَتٰى.

70 - ﴿الْخٰشِعِينَ﴾[154] مِثْلُهُ.

71 - ﴿مُلٰقُوا﴾[155] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

72 - ﴿رٰجِعُونَ﴾[156] مِثْلُ[157] ﴿الرّٰكِعِينَ﴾[158].

73 - ﴿وٰعَدْنَا﴾[159] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

74 - ﴿ظٰلِمُونَ﴾[160] كَـ﴿الظّٰلِمِينَ﴾[161].

75 - ﴿نَرَى﴾[162] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

76 - ﴿الصّٰعِقَةُ﴾[163] بِلَا أَلِفٍ بَعْدَ الصَّادِ.

77 - ﴿السَّلْوٰى﴾[164] بِالْيَاءِ[165].

78 - ﴿طَيِّبٰتِ﴾[166] بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[151] الآية 41.

[152] الآية 43.

[153] الآية 43.

[154] الآية 45.

[155] الآية 46؛ الجزري، **البيان**، ص 55.

[156] الآية 46.

[157] قوله (مثل) ساقط من د.

[158] تقدم: البقرة 43.

[159] الآية 51؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 138؛ الجزري، **البيان**، ص 56.

[160] الآية 51؛ الجزري، **البيان**، ص 56.

[161] تقدم: البقرة: 35.

[162] الآية 55.

[163] الآية 55؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 141؛ الجزري، **البيان**، ص 56.

[164] الآية 57.

[165] قوله (بالياء) واقع في د، وساقط من غيرها.

[166] الآية 57؛ الجزري، **البيان**، ص 56.

79 - ﴿خَطٰيكُمْ﴾[167] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ[168] حَيْثُ وَقَعَ فِي الْأَكْثَرِ، وَفِي الْأَقَلِّ بِإِثْبَاتِ الْأُولَى فَقَطْ.

80 - ﴿اسْتَسْقٰى﴾[169] بِالْيَاءِ[170].

81 - ﴿مُوسٰى﴾[171] بِالْيَاءِ[172] حَيْثُ وَقَعَ.

82 - ﴿بِعَصَاكَ﴾[173] بِأَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

83 - ﴿اثْنَتَا﴾[174]بِالْأَلِفِ[175] كَذٰلِكَ.

84 - ﴿اَدْنٰى﴾[176] بِالْيَاءِ كَيْفَ وَقَعَ.

85 - ﴿مِصْراً﴾[177] بِالْأَلِفِ.

86 - ﴿بَآؤُ﴾[178] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ حَيْثُ وَقَعَ كَمَا مَرَّ[179].

87 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[180] مَرَّ[181].

89 - ﴿النَّبِيّٖنَ﴾[182] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ جَاءَ كَمَا مَرَّ[183].

90 - ﴿وَالنَّصٰرٰى﴾[184] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[167] الآية 58؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 142؛ الجزري، **البيان**، ص 57.

[168] وقع في أ، ب: (بحذف الألف)

[169] الآية 60.

[170] قوله (بالياء) واقع في أ، ب، وساقط من غيرهما.

[171] الآية 60.

[172] قوله (بالياء) واقع في د، ر، وساقط من غيرهما.

[173] الآية 60.

[174] الآية 60.

[175] قوله (بالألف) واقع في أ، وساقط من غيرها.

[176] الآية 61.

[177] الآية 61.

[178] الآية 61؛ الجزري، **البيان**، ص 57.

[179] تقدم: البقرة 6.

[180] الآية 61.

[181] تقدم: البقرة 39.

[182] الآية 61؛ الداني، **المقنع**، ص 187؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 157؛ الجزري، **البيان**، ص 57.

[183] تقدم: البقرة 26.

[184] الآية 62؛ الداني، **المقنع**، ص 139؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 154؛ الجزري، **البيان**، ص 57.

91 - ﴿وَالصّٰبِئِينَ﴾[185] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ كَمَا مَرَّ[186].

92 - ﴿الْخٰسِرِينَ﴾[187] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْخَاءِ كَـ﴿الْخٰسِرُونَ﴾[188].

93 - ﴿خٰسِئِينَ﴾[189].

94 - ﴿هُزُوًا﴾[190] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

95، 96 - ﴿الْجٰهِلِينَ﴾[191]، ﴿النّٰظِرِينَ﴾[192] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا[193].

97 - ﴿تَشٰبَهَ﴾[194] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

98 - ﴿الْـٰٔنَ﴾[195] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ اللَّامِ حَيْثُ جَاءَ إِلَّا ﴿فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْـٰٔنَ﴾ فِي الْجِنِّ[196] بِالْأَلِفِ.[197]

99 - ﴿فَادّٰرَءْتُمْ﴾[198] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ الْأَخِيرَيْنِ.

100 - ﴿يُحْيِ﴾[199] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ[200].

101 - ﴿الْمَوْتٰى﴾[201] بِالْيَاءِ حَيْثُ جَاءَ.

---

[185] الآية 62؛ الداني، **المقنع**، ص 206؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 154؛ الجزري، **البيان**، ص 58.

[186] تقدم: البقرة 26.

[187] الآية 64؛ الجزري، **البيان**، ص 58.

[188] تقدم: البقرة 27.

[189] الآية 65.

[190] الآية 67؛ وقع في أ، ب: ﴿وَالصَّابِئِينَ﴾ بألف بعد الصاد.

[191] الآية 67؛ الجزري، **البيان**، ص 58.

[192] الآية 69؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[193] قوله (بغير ألف فيهما) واقع في د، وساقط من غيرها.

[194] الآية 70؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 158؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[195] الآية 71؛ الداني، **المقنع**، ص 139؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 161؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[196] الآية 9.

[197] قوله (بالألف) ساقط من د.

[198] الآية 72؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 426؛ الداني، **المقنع**، ص 151، 241؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 163؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[199] الآية 73؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[200] قوله (بياء واحدة) واقع في د، ووقع في غيرها (مر) مكان (بياء واحدة)؛ تقدم: البقرة: 26.

[201] الآية 73.

102 - ﴿كَلٰمَ﴾[202] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ مُطْلَقاً.

103 - ﴿خَلَا﴾[203] بِالْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ.

104 - ﴿اَتَّخَذْتُمْ﴾[204] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

105 - ﴿بَلٰى﴾[205] بِالْيَاءِ أَيْنَ وَقَعَ.

106 - ﴿سَيِّئَة﴾[206] بِيَائَيْنِ حَيْثُ وَقَعَ كَمَا مَرَّ[207].

107 - ﴿خَطِيٓـَٔتُهُ﴾[208] بِلَا أَلِفٍ أَيْنَ وَقَعَ.

108، 109 - ﴿وَالْيَتٰمٰى﴾[209]، ﴿وَالْمَسٰكِينِ﴾[210] بِحَذْفِ الْأَلِفِ فِيهِمَا أَيْنَ وَقَعَا.

110 - ﴿تَظٰهَرُونَ﴾[211].

111، 112 - ﴿اُسٰرٰى﴾[212]، ﴿تُفٰدُوهُمْ﴾[213] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا.

113 - ﴿الْحَيٰوةِ﴾[214] بِالْوَاوِ أَيْنَ وَقَعَ.

114 - ﴿الدُّنْيَا﴾[215] بِأَلِفٍ أَيْنَ[216] وَقَعَ كَمَا مَرَّ.

115 - ﴿الْقِيٰمَةِ﴾[217] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[202] الآية 75.

[203] الآية 76.

[204] الآية 80.

[205] الآية 81.

[206] الآية 81.

[207] تقدم: البقرة 26.

[208] الآية 81؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 171؛ الجزري، **البيان**، ص 59.

[209] الآية 83؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 177؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[210] الآية 83؛ الداني، **المقنع**، ص 139؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 178؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[211] الآية 85؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 176؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[212] الآية 85؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 177؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[213] الآية 85؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 178؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[214] الآية 85.

[215] الآية 85.

[216] قوله (أين) ساقط من ب.

[217] الآية 85؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 189؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

116 - ﴿عِيسَى﴾[218] بِالْيَاءِ أَيْنَ وَقَعَ.

117 - ﴿ابْنَ﴾[219] بِإِثْبَاتِ الْهَمْزَةِ أَيْنَ وَقَعَ.

118 - ﴿الْبَيِّنٰتِ﴾[220] بِغَيْرِ أَلِفِ الْجَمْعِ إِلَّا ﴿فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ﴾[221] فِي فَاطِر[222] فَإِنَّهُ بِالْأَلِفِ فِي بَعْضِ مَصَاحِفِ الْعِرَاقِ.

119 - ﴿تَهوٰى﴾[223].

120 - ﴿جَآءَهُمْ﴾[224] فِي الْمَكِّيِّ زِيدَ يَاءٌ بَيْنَ الْجِيمِ وَالْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ مَعَ ضَمِيرِ الْجَمْعِ الْمُذَكَّرِ الْغَائِبِ نَحْوُ «جَيَآؤُ»؛ ﴿فَلَمَّا جَيَآءَهُمْ ﴾[225] وَفِي الْبَوَاقِي بِأَلِفٍ فَقَطْ.

121 - ﴿بِئْسَمَا﴾[226] مَوْصُولٌ، وَكَذٰلِكَ ﴿بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِى﴾ فِي الْأَعْرَافِ[227]، وَاخْتُلِفَ فِي ﴿قُلْ بِئْسَ مَا يَأْمُرُكُمْ ﴾ فِي الْبَقَرَةِ[228]، وَمَا عَدَا هٰذِهِ الثَّلَاثَةِ مَقْطُوعٌ بِلَا خِلَافٍ.

122 - ﴿فَبَآؤُ﴾[229] مَرَّ[230].

123 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[231].

124 - ﴿حَيٰوة﴾[232].

---

[218] الآية 87؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[219] الآية 87؛ الداني، **المقنع**، ص 156؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 179؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[220] الآية 87؛ الجزري، **البيان**، ص 60.

[221] قوله (﴿ابْنَ﴾ بإثبات الهمزة أين وقع) إلى قوله (إلَّا ﴿فَهُمْ عَلٰى بَيِّنَتٍ﴾) ساقط من أ، ب.

[222] الآية 40.

[223] الآية 87.

[224] الآية 89.

[225] الآية 89.

[226] الآية 90؛ الداني، **المقنع**، ص 538؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 184؛ الجزري، **البيان**، ص 61.

[227] الآية 150.

[228] الآية 93.

[229] الآية 90؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص425.

[230] تقدم: البقرة 6.

[231] الآية 92؛ تقدم: البقرة 87.

[232] الآية 96؛ تقدم: البقرة 85.

125 - ﴿جِبْرِيلَ﴾[233].

126 - ﴿مِيكٰيلَ﴾[234] أَيْنَ وَقَعَ بِحَذْفِ الْأَلِفِ.

127 - ﴿اٰيٰتٍ﴾[235]

128 - ﴿بَيِّنٰت﴾[236]

129 - ﴿عٰهَدُوا﴾[237] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

130 - ﴿تَتْلُوا﴾[238].

131 - ﴿سُلَيْمٰنَ﴾[239] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ.

132، 133 - ﴿هٰارُوتَ﴾[240]، ﴿مٰارُوتَ﴾[241] بِأَلِفٍ فِيهِمَا فِي الْأَكْثَرِ، وَبِحَذْفِهَا فِي الْأَقَلِّ.

134 - ﴿وَمَا يُعَلِّمٰنِ﴾[242] بِحَذْفِ أَلِفِ التَّثْنِيَةِ، وَكَذٰا كُلُّ أَلِفِ التَّثْنِيَةِ إِذَا كَانَتْ مُتَطَرِّفَةً إذا لَمْ تَقَعْ طَرَفًا فِي الْفِعْلِ وَالْإِسْمِ مَحْذُوفَة إِلَّا فِي ﴿تُكَذِّبَانِ﴾ فِي الرَّحْمٰنِ[243]، فَإِنَّ فِيهِ خُلْفًا.

135 - ﴿يَقُولَا﴾[244] بِالْأَلِفِ لِوُقُوعِهِ طَرَفًا.

136 - ﴿بِضَآرِّينَ﴾[245] بِالْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ وَقَدْ مَرَّ[246].

---

[233] الآية 97؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 186؛ الجزري، **البيان**، ص 61.

[234] الآية 98؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 186؛ الجزري، **البيان**، ص 61.

[235] الآية 99؛ تقدم: البقرة 39.

[236] الآية 99؛ تقدم: البقرة 87.

[237] الآية 100؛ الداني، **المقنع**، ص 125؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 187؛ الجزري، **البيان**، ص 61.

[238] الآية 102.

[239] الآية 102؛ الداني، **المقنع**، ص 144؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 112، 188؛ الجزري، **البيان**، ص 62.

[240] الآية 102.

[241] الآية 102.

[242] الآية 102؛ الداني، **المقنع**، ص 227؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 188؛ الجزري، **البيان**، ص 62.

[243] الآية 13.

[244] الآية 102.

[245] الآية 102.

[246] تقدم: الفاتحة 7.

137 - ﴿اشْتَرٰيهُ﴾[247] بِالْيَاءِ مَرَّ[248].

138 - ﴿خَلٰقٍ﴾[249] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ.

139 - ﴿وَلَبِئْسَ مَا﴾[250] مَقْطُوعٌ كَمَا مَرَّ[251].

140 - ﴿ذُو﴾[252] بِلَا أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ حَيْثُ وَقَعَ.

141 - ﴿نُنسِهَا﴾[253] بِلَا أَلِفٍ بَعْدَ السِّينِ.

142 - ﴿مَسٰجِدَ اللّٰهِ﴾[254] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ.

143 - ﴿يَسْعٰى﴾[255].

144 - ﴿خَآئِفِينَ﴾[256] بِالْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ، وَبِحَذْفِهَا فِي الْأَقَلِّ، وَقَدْ مَرَّ[257].

145 - ﴿ فَاَيْنَمَا﴾[258] مَوْصُولٌ هُنَا وَفِي ﴿اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ﴾ فِي النَّحْلِ[259]، وَاخْتُلِفَ فِي ثَلَاثَةٍ، وَأَكْثَرُهَا عَلَى الْقَطْعِ فِي ﴿اَيْنَ مَا تَكُونُوا﴾[260] فِي النِّسَاءِ[261]، وَاسْتَوَيَا فِي ﴿اَيْنَمَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ﴾ فِي الشُّعَرَاءِ[262]، وَ﴿اَيْنَمَا ثُقِفُوا﴾ فِي الْأَحْزَابِ[263]، وَاتفقَتْ عَلٰى قَطْعِ الْبَوَاقِي، قَالُوا: بِغَيْرِ وَاوِ الْعَطْفِ فِي مُصْحَفِ الشَّامِ[264] وَبِهَا فِي الْبَوَاقِي.

---

[247] الآية 102.

[248] تقدم: البقرة 2.

[249] الآية 102.

[250] الآية 102؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص425.

[251] تقدم: البقرة 90.

[252] الآية 105؛ الجزري، **البيان**، ص 61.

[253] الآية 106.

[254] الآية 114؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 154؛ الجزري، **البيان**، ص 63.

[255] الآية 114.

[256] الآية 114.

[257] تقدم: الفاتحة 7.

[258] الآية 115؛ الداني، **المقنع**، ص 224؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 199؛ الجزري، **البيان**، ص 63.

[259] الآية 76.

[260] وقع في د: ﴿اَيْنَمَا تَكُونُوا﴾ موصولا.

[261] الآية 78.

[262] الآية 92.

[263] الآية 61.

[264] قوله (مصحف الشام) واقع في أ، ب، ر؛ ووقع في ج: (مصحف الشامي)، وفي د: (المصاحف الشامي).

146 - ﴿قٰنِتُونَ﴾[265].

147 - ﴿الاٰيٰتِ﴾[266].

148 - ﴿تَرْضٰى﴾[267].

149 - ﴿ابتَلٰى﴾[268].

150 - ﴿اِبْرٰهِيمَ﴾[269] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ، وَبِحَذْفِ الْيَاءِ أَيْضًا فِي كُلِّ مَا فِي الْبَقَرَةِ فِي مَصَاحِفِ الشَّامِ وَالْعِرَاقِ، وَقِيلَ: فِي الْإِمَامِ أَيْضًا، وَقِيلَ: فِي جَمِيعِ الْمَصَاحِفِ، وَأَمَّا فِي غَيْرِ[270] الْبَقَرَةِ فَبِيَاءٍ فِي كُلِّ الْمَصَاحِفِ.

151 - ﴿بِكَلِمٰت﴾[271].

152 - ﴿مُصَلًّى﴾[272].

153 - ﴿اِسْمٰعِيلَ﴾[273] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْنَ وَقَعَ.

154 - ﴿لِلطَّآئِفِينَ﴾[274] بِالْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ، وَبِغَيْرِ الْأَلِفِ فِي الْأَقَلِّ.

155 - ﴿وَالْعٰكِفِينَ﴾[275].

156 - ﴿مِنَ الثَّمَرٰتِ﴾[276].

---

[265] الآية 116؛ الجزري، **البيان**، ص 63.

[266] الآية 118؛ الجزري، **البيان**، ص 63؛ تقدم: البقرة 39.

[267] الآية 120.

[268] الآية 124.

[269] الآية 124؛ الداني، **المقنع**، ص 254-255؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 205-206؛ الجزري، **البيان**، ص 63.

[270] قوله (غير) ساقط من د.

[271] الآية 124؛ الجزري، **البيان**، ص 64.

[272] الآية 125.

[273] الآية 125؛ الداني، **المقنع**، ص 144؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 112؛ الجزري، **البيان**، ص 64.

[274] الآية 125.

[275] الآية 125؛ الجزري، **البيان**، ص 64.

[276] الآية 126.

157 - ﴿وَوَصّٰى﴾[277] بِلَا أَلِفٍ بَيْنَ الْوَاوَيْنِ فِي الْمَكّيّ وَالْكُوفِيّ وَالْبَصْرِيّ، وَبِهَا فِي الْإِمَامِ وَالْمَدَنِيّ وَالشَّامِيّ.

158 - ﴿اِلٰهَكَ﴾[278]، ﴿وَاِلٰهَ﴾[279] بِحَذْفِ الْأَلِفِ كَيْفَ وَقَعَ[280].

159 - ﴿اِسْحٰقَ﴾[281] بِحَذْفِ الْأَلِفِ[282] بَعْدَ الْحَاءِ أَيْنَ وَقَعَ.

160 - ﴿عٰبِدُونَ﴾[283].

161 - ﴿وَلّٰيهُمْ﴾[284].

162 - ﴿رَؤُف﴾[285] بِوَاوٍ وَاحِدَةٍ[286] حَيْثُ وَقَعَ.

163 - ﴿قَدْ نَرٰى﴾[287].

164 - ﴿تَرْضٰيهَا﴾[288].

165 - ﴿حَيْثُ مَا﴾[289] مَقْطُوعٌ فِي الْمَوْضِعَيْنِ[290].

166 - ﴿الْخَيْرٰتِ﴾[291].

167 - ﴿اَيْنَ مَا﴾[292] مَقْطُوعٌ كَمَا مَرَّ[293].

---

[277] الآية 132.

[278] الآية 133.

[279] الآية 133.

[280] وقع في د: (حيث وقع) بدل (كيف وقع).

[281] الآية 133.

[282] قوله (الألف) ساقط من ب.

[283] الآية 138؛ الجزري، **البيان**، ص 64.

[284] الآية 142.

[285] الآية 143.

[286] قوله (بواو واحدة) واقع في د: وساقط من غيرها.

[287] الآية 144.

[288] الآية 144؛ الداني، **المقنع**، ص 209؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 63؛ الجزري، **البيان**، ص 64.

[289] الآية 144.

[290] أي: مقطوع هنا وفي الآية 150 من البقرة.

[291] الآية 148؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[292] الآية 148.

[293] تقدم: البقرة 115.

168 - ﴿يَأْتِ﴾[294].

169 - ﴿لِئَلَّا﴾[295] بِالْيَاءِ صُورَةَ الْهَمْزَةِ أَيْنَ وَقَعَ.

170 - ﴿وَاخْشَوْنِى﴾[296] بِالْيَاءِ.

171 - ﴿وَلَا تَكْفُرُونِ﴾[297] بِغَيْرِ يَاءٍ.

172 - ﴿الصّٰبِرِينَ﴾[298].

173 - ﴿وَالثَّمَرٰتِ﴾[299].

174 - ﴿رٰجِعُونَ﴾[300].

175 - ﴿صَلَوٰتٌ﴾[301].

176 - ﴿الصَّفَا﴾[302].

177 - ﴿مِنَ الْبَيِّنٰتِ﴾[303].

178 - ﴿اللّٰعِنُونَ﴾[304].

179 - ﴿الَّيْلِ﴾[305] بِلَامٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ وَقَعَ.

180 - ﴿الرِّيٰحِ﴾[306] بِلَا أَلِفٍ.

---

[294] الآية 148.

[295] الآية 150.

[296] الآية 150.

[297] الآية 152.

[298] الآية 153؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[299] الآية 155.

[300] الآية 156.

[301] الآية 157؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[302] الآية 158.

[303] الآية 159؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[304] الآية 159؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[305] الآية 164؛ الداني، **المقنع**، ص 216؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 56، 234؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

[306] الآية 164؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 234؛ الجزري، **البيان**، ص 65.

181 - ﴿لَاٰيٰت﴾[307].

182 - ﴿حَسَرٰتٍ﴾[308].

183 - ﴿بِخٰرِجِينَ﴾[309].

184 - ﴿حَلٰلًا﴾[310].

185 - ﴿خُطُوٰتِ﴾[311].

186، 187 - ﴿ دُعَآءً﴾[312]، ﴿وَنِدَآءً﴾[313] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ فِيهِمَا.

188 - ﴿طَيِّبٰتِ﴾[314].

189 - ﴿ذَوِى الْقُرْبىٰ﴾[315].

190 - ﴿اِذَا عَاهَدُوا﴾[316] بِالْأَلِفِ.

191 - ﴿وَالصّٰبِرِينَ﴾[317].

192 - ﴿اعْتَدٰى﴾[318].

193 - ﴿يَاُولِى﴾[319] بِزِيَادَةِ الْوَاوِ حَيْثُ وَقَعَ، وَكَذٰا ﴿اُولُوا﴾ وَ﴿اُولٰتِ﴾.

194 - ﴿مَعْدُودٰت﴾[320].

---

[307] الآية 164؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[308] الآية 167؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[309] الآية 167؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[310] الآية 168؛ الداني، **المقنع**، ص 166؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 49؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[311] الآية 168؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[312] الآية 171.

[313] الآية 171.

[314] الآية 172؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[315] الآية 177؛ وقع في النسخ كلها ﴿وَذَوِى الْقُرْبىٰ﴾ غير د، فوقع فيها ﴿ذَوِى الْقُرْبىٰ﴾ بغير واو.

[316] الآية 177.

[317] الآية 177.

[318] الآية 178.

[319] الآية 179.

[320] الآية 184؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

195 - ﴿وَبَيِّنٰت﴾[321].

196 - ﴿عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ﴾[322].

197، 198 - ﴿الدَّاعِ﴾[323]، ﴿دَعَانِ ﴾[324] بِلَا يَاءٍ فِيهِمَا.

199 - ﴿عَفَا﴾[325] بِالْأَلِفِ[326].

200 - ﴿فَالْئٰنَ﴾[327].

201 - ﴿عٰكِفُونَ﴾[328].

202، 203، 204 - ﴿وَلَا تُقٰتِلُوهُمْ﴾[329]، ﴿حَتّٰى يُقٰتِلُوكُمْ﴾[330]، ﴿فَإِنْ قٰتَلُوكُمْ﴾[331] حُذِفَ الْأَلِفُ فِي الثَّلَاثَةِ[332].

205 - ﴿وَقٰتِلُوهُمْ﴾[333] بِحَذْفِ الْأَلِفِ أَيْضًا[334].

206 - ﴿وَالْحُرُمٰتُ﴾[335].

207 - ﴿اَذًى﴾[336].

208 - ﴿حٰضِرِى﴾[337].

---

[321] الآية 185.

[322] الآية 185.

[323] الآية 186.

[324] الآية 186.

[325] الآية 187.

[326] قوله (بالألف) واقع في د فقط.

[327] الآية 187.

[328] الآية 187؛ الجزري، **البيان**، ص 66.

[329] الآية 191.

[330] الآية 191.

[331] الآية 191.

[332] الداني، **المقنع**، ص 241؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 252؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[333] الآية 193؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 427.

[334] قوله (أيضا) واقع في د فقط.

[335] الآية 194؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[336] الآية 196.

[337] الآية 196؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 427.

209 - ﴿مَعْلُومٰتٍ﴾[338].

210 - ﴿وَاتَّقُونِ﴾[339] بِغَيْرِ يَاءٍ.

211 - ﴿عَرَفٰتٍ﴾[340].

212 - ﴿مَعْدُودٰتٍ﴾[341].

213 - ﴿سَعٰى﴾[342].

214 - ﴿مَرْضَاتِ﴾[343] بِالتَّاءِ حَيْثُ جَاءَ.

215 - ﴿خُطُوٰتِ﴾[344].

216 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[345].

217 - ﴿سَلْ بَنِى﴾[346].

218 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[347].

218 - ﴿مَتٰى﴾[348] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

219 - ﴿عَسٰى﴾[349] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[338] الآية 197؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[339] الآية 197.

[340] الآية 198؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[341] الآية 203.

[342] الآية 205.

[343] الآية 207.

[344] الآية 208.

[345] الآية 209.

[346] الآية 211.

[347] الآية 213.

[348] الآية 214.

[349] الآية 216.

220 - ﴿رَحْمَتَ اللهِ﴾[350] بِالتَّاءِ فِي سَبْعَةٍ: بِالْبَقَرَةِ هُنَا[351]، وَفِي ﴿إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ﴾ فِي الْأَعْرَافِ[352]، ﴿رَحْمَتُ اللهِ﴾ فِي هُودَ[353]، ﴿ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ﴾ فِي مَرْيَمَ[354]، ﴿آثَارِ رَحْمَتِ اللهِ﴾ فِي الرُّومِ[355]، ﴿يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ﴾ فِي الزُّخْرُفِ[356]، ﴿وَرَحْمَتُ رَبِّكَ﴾ فِي الزُّخْرُفِ[357] أَيْضًا، وَمَا عَدَاهَا بِالْهَاءِ.

221 - ﴿الْآيَاتِ﴾[358]

222 - ﴿الْمُشْرِكَاتِ﴾[359]

223 - ﴿التَّوَابِينَ﴾[360] قِيلَ: بِالْأَلِفِ.

224 - ﴿أَنَّى﴾[361] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

225 - ﴿مُلَاقُوهُ﴾[362] بِلَا أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

226 - ﴿لَا يُؤَاخِذُكُمُ﴾[363] بِالْوَاوِ قَبْلَ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

227 - ﴿وَالْمُطَلَّقَاتُ﴾[364]

228 - ﴿مَرَّتَانِ﴾[365]

---

[350] الآية 218 ؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص426؛ الداني، **المقنع**، ص 231؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 286؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[351] قوله (بالبقرة هنا) وقع في د فقط، ووقع في أ و ب (هنا أي بالبقرة)، ووقع في ج و ر (هنا) فقط.

[352] الآية 56.

[353] الآية 73.

[354] الآية 2.

[355] الآية 50.

[356] الآية 32.

[357] الآية 32.

[358] الآية 219.

[359] الآية 221؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[360] الآية 222؛ الجزري، **البيان**، ص 68.

[361] الآية 223.

[362] الآية 223؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[363] الآية 225.

[364] الآية 228؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[365] الآية 229؛ الداني، **المقنع**، ص 220، 227؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

229 - ﴿اَلَّا يُقِيمَا﴾[366] مَوْصُولٌ بِحَذْفِ النُّونِ أَيْنَ جَاءَ إِلَّا فِي عَشرَةِ مَوَاضِعَ[367]: ﴿اَنْ لَآ اَقُولَ﴾، وَ﴿اَنْ لَا يَقُولُوا﴾ فِي الْأَعْرَافِ[368]، ﴿ اَنْ لَا مَلْجَاَ﴾ فِي التَّوْبَةِ[369]، ﴿أَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ﴾، ﴿ اَنْ لَا تَعْبُدُوا﴾ فِي هُودَ[370]، ﴿ اَنْ لَا تُشْرِكْ﴾ فِي الْحَجِّ[371]، ﴿اَنْ لَا تَعْبُدُوا﴾ فِي يسٓ[372]، ﴿اَنْ لَا تَعْلُوا﴾ فِي الدُّخَانِ[373]، ﴿اَنْ لَا يُشْرِكْنَ﴾ فِي الْمُمْتَحِنَةِ[374]، ﴿اَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا﴾ فِي نُون[375]، وَاخْتُلِفَ فِي ﴿اَنْ لَآ اِلٰهَ اِلَّآ اَنْتَ﴾ فِي الْأَنْبِيَاءِ[376].

230 - ﴿اٰيٰتِ﴾[377].

231- ﴿نِعْمَتَ﴾[378] بِالتاءِ فِي إِحْدٰى عَشَرَ: هُنَا، ﴿نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ كُنتُمْ﴾ فِي آلِ عِمرَانَ[379]، ﴿ نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ اِذْ هَمَّ قَوْمٌ[380]﴾ فِي الْمَائِدَةِ[381]، ﴿ نِعْمَتَ اللهِ كُفْرًا﴾، ﴿وَاِن تَعُدُّواْ نِعْمَتَ اللّٰهِ﴾ كِلَاهُمَا فِي إِبرٰهِيم[382]، ﴿وَبِنِعمَتِ اللّٰهِ﴾ فِي النَّحْلِ[383]، ﴿يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللّٰهِ﴾، ﴿وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللّٰهِ﴾ فِيهِ[384] أَيْضًا، ﴿فِى الْبَحْرِ

---

366 الآية 229.

367 قوله (مواضع) واقع في د فقط.

368 الآية 105، 169.

369 الآية 118.

370 الآية 14، 26.

371 الآية 26؛ وقع في أ، ب، د: ﴿اَنْ لَا يُشْرِكْنَ﴾، ووقع في ج: ﴿اَنْ لَا يُشْرِكْ﴾ والمثبت في المتن واقع في ر.

372 الآية 60.

373 الآية 19.

374 الآية 12.

375 الآية 24.

376 الآية 87.

377 الآية 231.

378 الآية 231؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص426؛ الداني، **المقنع**، ص 232؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 270؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

379 الآية 103.

380 قوله ﴿قَوْمٌ﴾ واقع في أ، ب، وساقط من غيرهما.

381 الآية 11.

382 الآية 28، 34.

383 الآية 72.

384 أي: في النحل أيضا؛ الآية 83، 114.

بِنِعْمَتِ اللهِ﴾ فِي لُقْمٰنَ[385]، ﴿ نِعْمَتَ اللهِ عَلَيْكُمْ﴾ في فَاطِر[386]، ﴿بِنِعْمَتِ رَبِّكَ﴾ فِي الطُّورِ[387]، وَمَا سِوَاهُنَّ بِالْهَاءِ.

232 - ﴿وَالوٰلِدٰتُ﴾[388] مَرَّ[389].

233- ﴿فِيمَا فَعَلْنَ﴾[390] مَوْصُولٌ إِلَّا ﴿فِى مَا هٰهُنَآ اٰمِنِينَ﴾ فِي الشُّعَرَاءِ[391]؛ وَاخْتُلِفَ فِي عَشرَةٍ: ﴿فِى مَا﴾ ثَانِي[392] الْبَقَرَةِ[393]، ﴿فِى مَآ اٰتيكُمْ﴾ فِي الْمَائِدَةِ[394]، ﴿فِى مَآ أُوحِىَ﴾، ﴿فِى مَآ اٰتيكُمْ﴾ فِي الْأَنْعَامِ[395]، ﴿فِى مَا اشْتَهَتْ﴾ فِي الْأَنْبِيَاءِ[396]، ﴿فِى مَآ اَفَضْتُمْ﴾ فِي النُّورِ[397]، ﴿فِى مَا رَزَقْنَاكُمْ﴾ فِي الرُّومِ[398]، ﴿فِى مَا هُمْ﴾، ﴿فِى مَا كَانُوا﴾ فِي الزُّمَرِ[399]، ﴿فِى مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ فِي الْوَاقِعَةِ[400] [401].

234 - ﴿عَلَى الصَّلَوٰتِ﴾[402].

235 - ﴿وَالصَّلَوٰةِ﴾[403].

236 - ﴿الوُسطٰى﴾[404].

---

[385] الآية 34؛ قوله (لقمن) وقع في أ، ب بإثبات الألف بعد الميم.

[386] الآية 3.

[387] الآية 89.

[388] الآية 233؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[389] تقدم: البقرة 25.

[390] الآية 234؛ الداني، **المقنع**، ص 222، 223؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 197؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[391] الآية 146.

[392] أي: ﴿فِى مَا فَعَلْنَ﴾ الثاني في البقرة.

[393] الآية 240.

[394] الآية 48.

[395] الآية 145، 165.

[396] الآية 102.

[397] الآية 14.

[398] الآية 28.

[399] الآية 3، 46.

[400] الآية 61.

[401] وقع ﴿فِى مَا﴾ الدي وقع الاختلاف فيه مقطوعا في د في عشرة مواضع إلا في ثاني البقرة، ووقع في غيرها موصولا.

[402] الآية 238؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[403] لآية 239؛ قوله ﴿وَالصَّلَوٰةِ﴾ ساقط من ج، ر.

[404] الآية 238.

237 - ﴿قٰنِتِينَ﴾[405].

238 - ﴿فَيُضٰعِفَهُ﴾[406] بِخُلْفٍ فِي حَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

239 - ﴿وَيَبْصُطُ﴾[407] بِالصَّادِ.

240، 241 - ﴿طَالُوتَ﴾[408] بِالْأَلِفِ، وَكَذَا ﴿جَالُوتَ﴾[409].

242 - ﴿اصْطَفٰيهُ﴾[410].

243 - ﴿بَسْطَةً﴾[411] بِالسِّينِ.

244 - ﴿وَبَقِيَّةٌ﴾[412] بِالْهَاءِ.

245- ﴿هٰرُونَ﴾[413] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

246 - ﴿دَاوُدُ﴾[414] بِالْأَلِفِ وَبِوَاوٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ جَاءَ[415]، وَكَذَا كُلُّ وَاوَيْنِ اجْتَمَعَتَا وَلَوْ إِحْدٰيهُمَا صُورَةَ الْهَمْزَةِ بِحَذْفِ إِحْدٰيهُمَا.

247 - ﴿وَاٰتيهُ اللهُ[416]﴾[417].

248 - ﴿دِفْعُ اللهِ﴾[418] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

249 - ﴿اٰيتُ﴾[419].

---

[405] الآية 238؛ الجزري، **البيان**، ص 69.

[406] الآية 245؛ الداني، **المقنع**، ص 126، 255؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 294؛ الجزري، **البيان**، ص 70.

[407] الآية 245؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 427؛ الداني، **المقنع**، ص 223؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 294؛ الجزري، **البيان**، ص 70.

[408] الآية 247.

[409] الآية 249.

[410] الآية 247.

[411] الآية 247؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 427.

[412] الآية 248.

[413] الآية 248.

[414] الآية 251.

[415] قوله (بالألف وبواو واحدة حيث جاء) واقع في ج، ووقع في غيرها (بالألف حيث جاء وبواو واحدة).

[416] لفظ الجلالة واقع في د فقط.

[417] الآية 251.

[418] الآية 251.

[419] الآية 252.

250 - ﴿دَرَجٰتٍ﴾[420].

251 - ﴿الْبَيِّنٰتِ﴾[421].

252 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[422].

253 - ﴿الْوُثْقٰى﴾[423].

254 - ﴿مِنَ الظُّلُمٰتِ﴾[424].

255 - ﴿اَوْلِيَؤُهُمْ﴾[425] بِحَذْفِ الْأَلِفِ، وَفِي أَكْثَرِ الْعِرَاقِيِّ بِحَذْفِ الْوَاوِ أَيْضًا حَيْثُ وَقَعَ، وَكَذَا ﴿اِنْ اَوْلِيَؤُهُ﴾ فِي الْأَنْفَالِ[426] عَلٰى هٰذَا الْخِلَافِ، وَكَذَا ﴿اِلٰى اَوْلِيَئِهِمْ[427]﴾ فِي الْأَنْعَامِ[428] وَالْأَحْزَابِ[429] عَلٰى هٰذَا الْخِلَافِ فِي حَذْفِ الْيَاءِ صُورَةَ الْهَمْزَةِ وَإِثْبَاتِهِ؛ وَأَمَّا أَلِفُ الْجَمْعِ فَمَحْذُوفٌ فِي الْكُلِّ.

256 - ﴿اِلَى الظُّلُمٰتِ[430]﴾[431].

257 - ﴿يُحْىِ﴾[432] مَرَّ[433].

258 - ﴿مِائَةَ﴾[434] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذَا تَثْنِيَتُهُ[435].

---

[420] الآية 253؛ الجزري، **البيان**، ص 70.

[421] الآية 253.

[422] الآية 253.

[423] الآية 256.

[424] الآية 257.

[425] الآية 257؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 426.

[426] الآية 34.

[427] وقع في أ، ب، د: ﴿اِلٰى اَوْلِيَؤِهِمْ﴾ بواو.

[428] الآية 121.

[429] الآية 6.

[430] قوله ﴿اِلَى الظُّلُمٰتِ﴾ ساقط من د.

[431] الآية 257.

[432] الآية 258؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[433] تقدم: البقرة 73.

[434] الآية 259؛ الداني، **المقنع**، ص 174؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 302؛ الجزري، **البيان**، ص 70.

[435] قوله (تثنيته) ساقط من د.

259 - ﴿لَمْ يَتَسَنَّهْ﴾[436].

260 - ﴿جُزْءًا[437]﴾[438].

261 - ﴿يُضٰعِفُ﴾[439] بِخُلْفٍ فِي حَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

262 - ﴿وَلَآ اَذًى﴾[440].

263 - ﴿صَدَقٰتِكُم﴾[441].

264 - ﴿رِئَآءَ﴾[442].

265 - ﴿مِنْ كُلِّ الثَّمَرٰتِ﴾[443].

266 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[444].

267 - ﴿طَيِّبٰتِ﴾[445].

268 - ﴿الصَدَقٰتِ﴾[446].

269 - ﴿فَنِعِمَّا[447]﴾[448] مَوْصُولٌ بِحَذْفِ إِحْدى الْمِيمَيْنِ.

270 - ﴿مِنْ سَيِّـٰٔتِكُمْ﴾[449].

271 - ﴿بِسِيمٰهُمْ﴾[450].

---

[436] الآية 259.

[437] وقع في أ، ب ﴿جَزاءً﴾ بدل ﴿جُزْءًا﴾

[438] الآية 260؛ الداني، **المقنع**، ص 208؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 52؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[439] الآية 260؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[440] الآية 262؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[441] الآية 264.

[442] الآية 264.

[443] الآية 266.

[444] الآية 266.

[445] الآية 267؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[446] الآية 271.

[447] وقع في ر: ﴿فَنِعِمَّا هِيَ﴾

[448] الآية 271.

[449] الآية 271؛ الجزري، **البيان**، ص 71.

[450] الآية 273؛ الداني، **المقنع**، ص 211؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 312؛ الجزري، **البيان**، ص 72.

272 - ﴿الرِّبٰوا﴾[451] بِالْوَاوِ قَبْلَ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ إِلَّا ﴿مِنْ رِبًا﴾ فِي الرُّومِ[452]، قِيلَ: إِنَّهُ فِي الشَّامِيِّ بِأَلِفٍ فَقَطْ، وَفِي الْبَوَاقِي بِوَاوٍ قَبْلَ أَلِفٍ كَسَائِرِ الْمَوَاضِعِ.

273 - ﴿الصَّدَقٰتِ﴾[453].

274 - ﴿مُسَمًّى﴾[454]

275 - ﴿كَاتِبٌ﴾[455] بِالْأَلِفِ فِي الْأَرْبَعَةِ[456]، وَقِيلَ: فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ أَرْبَعُهَا بِغَيْرِ أَلِفٍ.

276 - ﴿فَرِهٰنٌ[457]﴾[458] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

277 - ﴿الَّذِى اؤْتُمِنَ﴾[459].

278 - ﴿وَكِتٰبِهِ[460]﴾[461] بِخُلْفٍ فِي حَذْفِ الْأَلِفِ.

279 - ﴿مَوْلٰينَا﴾[462].

سُورَةُ اٰلِ عِمْرٰنَ

280 - ﴿التَّوْرٰيةَ﴾ [463].

281 - ﴿بِأَيٰتِ﴾ [464].

---

[451] الآية 275؛ الداني، **المقنع**، ص 195؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 314؛ الجزري، **البيان**، ص 72.

[452] الآية 39.

[453] الآية 276؛ الجزري، **البيان**، ص 72.

[454] الآية 282.

[455] الآية 282.

[456] قوله (في الأربعة) يعني به المؤلف كلمة ﴿كَاتِبٌ﴾ التي وقعت في هذه الآية والتي تليها في أربعة مواضع.

[457] وقع في ج، ر ﴿رِهٰنٌ﴾ مكان ﴿فَرِهٰنٌ﴾.

[458] الآية 283؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 122؛ الجزري، **البيان**، ص 72.

[459] الآية 283؛ الداني، **المقنع**، ص 156؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 27؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

[460] وقع في أ، ب، د ﴿وَكِتٰبِهِ وَرُسُلِهِ﴾.

[461] الآية 285.

[462] الآية 286؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

[463] الآية 3؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 327؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

[464] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 348؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 322؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

282 - ﴿اٰيتٌ[465]﴾ [466].

283 - ﴿مُحْكَمٰتٌ﴾ [467].

284 - ﴿مُتَشٰبِهٰتٌ﴾ [468].

285 - ﴿وَالرّٰسِخُونَ﴾ [469].

286 - ﴿الشَّهَوٰتِ[470]﴾ [471].

287 - ﴿اَؤُنَبِّئُكُم﴾[472] بِالْوَاوِ.

288 - ﴿جَنّٰتٌ﴾[473].

289 - ﴿بِاٰيٰتِ اللهِ﴾[474].

290 - ﴿وَمَنِ اتَّبَعَنِ﴾ [475]بِلَا يَاءٍ.

291 - ﴿وَالْاُمِّيّٖنَ﴾ [476]بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ.

292 - ﴿ءَاَسْلَمْتُم﴾ [477]بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

293 - ﴿الْبَلٰغُ﴾ [478]بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ اللَّامِ أَيْنَ وَقَعَ.

294 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[479].

---

[465] قوله ﴿اٰيتٌ﴾ ساقط من د.

[466] الآية 7.

[467] الآية 7؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

[468] الآية 7؛ الجزري، **البيان**، ص 73.

[469] الآية 7؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[470] قوله ﴿الشَّهَوٰتِ﴾ وقع في أ، ب بألف بعد الواو.

[471] الآية 14؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[472] الآية 15؛ الداني، **المقنع**، ص 201، 202؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 332؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[473] الآية 15.

[474] الآية 19.

[475] الآية 20؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 427.

[476] الآية 20؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[477] الآية 20.

[478] الآية 20.

[479] الآية 21.

295 - ﴿يُقْتِلُونَ الَّذِينَ[480]﴾ [481]بِخُلْفٍ فِي حَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْقَافِ.

296 - ﴿مَعْدُودٰتٍ﴾[482].

297 - ﴿تُقٰيةً﴾ [483].

298 - ﴿عِمْرٰنَ﴾[484] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ[485].

299 - ﴿امرَاَتُ عِمرٰنَ﴾[486] بِالتَّاءِ فِي سَبْعَةٍ: هُنَا، وَمَوْضِعَانِ بِيُوسُفَ[487]، وَمَوْضِعٌ بِالْقَصَصِ[488]، وَثَلَاثَةٌ بِالتَّحْرِيمِ[489].

300 - ﴿رَبِّ﴾[490] بِحَذْفِ الْيَاءِ، وَكَذَا كُلُّ مُنَادى مُضَافٍ إِلٰى يَاءِ الْمُتَكَلِّمِ مَحْذُوفُ الْيَاءِ إِلَّا ﴿يٰعِبَادِىَ الَّذِينَ اَسرَفُوا﴾ فِي التَّنْزِيلِ[491]، وَ﴿يٰعِبَادِىَ الَّذِينَ اٰمَنُوا﴾ فِي الْعَنْكَبُوتِ[492] ؛ وَأَمَّا ﴿يٰعِبَادِ[493] لَا خَوْفٌ عَلَيْكُم[494]﴾ فِي الزُّخْرُفِ[495] فَفِي الْعِرَاقِيِّ بِغَيْرِ يَاءٍ، وَفِي الْحِجَازِيِّ وَالْمَدَنِيِّ بِالْيَاءِ.

301 - ﴿زَكَرِيَّا﴾[496].

302 - ﴿بِيَحْيٰى﴾[497] بِيَائَيْنِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[480] قوله ﴿الَّذِينَ﴾ ساقط من د.

[481] الآية 21.

[482] الآية 24.

[483] الآية 28؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 428؛ الداني، **المقنع**، ص 16، 268؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[484] الآية 33؛ الجزري، **البيان**، ص 74.

[485] العبارة في د: (﴿عِمْرانَ﴾ بالياء الألف حيث جاء).

[486] الآية 35؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 428؛ الداني، **المقنع**، ص 233؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 274، 274، 341؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[487] الآية 21، 30.

[488] الآية 9.

[489] الآية 10، 11، 12.

[490] الآية 35.

[491] الآية 53؛ يعني المؤلف بالتنزيل سورة الزمر لأنها بدأ بـ ﴿تَنْزِيلُ الكِتٰبِ﴾.

[492] الآية 56.

[493] قوله ﴿يٰعِبَادِ﴾ وقع في أ، ب، د بالياء.

[494] قوله ﴿ عَلَيْكُم ﴾ وقع في د فقط.

[495] الآية 68.

[496] الآية 37.

[497] الآية 40.

303 - ﴿غُلٰمٌ﴾[498] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

304 - ﴿اصْطَفٰيكِ﴾[499].

305 - ﴿كَهَيْئَةِ﴾[500].

306 - ﴿الطَّيرِ﴾[501] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

307 - ﴿وَاُنَبِّئُكُم﴾[502].

308 - ﴿وَاَطِيعُونِ﴾[503] بِغَيْرِ يَاءٍ حَيْثُ جَاءَ.

309 - ﴿الْحَوٰرِيُّونَ﴾[504].

310 - ﴿الشّٰهِدِينَ﴾[505].

311 - ﴿الْمٰكِرِينَ﴾[506].

312 - ﴿مِنَ الْاٰيٰتِ﴾[507].

313 - ﴿لَعْنَتَ اللّٰهِ﴾[508] بِالتَّاءِ هُنَا وَ﴿اَنَّ لَعْنَتَ اللّٰهِ﴾ بِالنُّورِ[509]، وَمَا عَدَاهُمَا بِالْهَاءِ.

314 - ﴿اِنَّ اَوْلَى النَّاسِ﴾[510].

---

[498] الآية 40؛الداني، **المقنع**، ص 137؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[499] الآية 42؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[500] الآية 49.

[501] الآية 49؛ الداني، **المقنع**، ص 206؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 345؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[502] الآية 49.

[503] الآية 50.

[504] الآية 52؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[505] الآية 53؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[506] الآية 54؛ الجزري، **البيان**، ص 75.

[507] الآية 58.

[508] الآية 61؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 428؛ الداني، **المقنع**، ص 235؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 272؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[509] الآية 7.

[510] الآية 68.

315 - ﴿لَلَّذِينَ﴾[511].

316 - ﴿لَا خَلٰقَ﴾[512].

317 - ﴿يَلْوُنَ﴾[513] بِوَاوٍ وَاحِدَةٍ كَمَا مَرَّ.

318 - ﴿رَبّٰنِيّۧنَ﴾[514].

319 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[515].

320 - ﴿مِلْءُ الْاَرْضِ﴾[516].

321 - ﴿مُبٰرَكًا﴾[517] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْبَاءِ حَيْثُ جَاءَ.

322 - ﴿اٰيٰتٌ﴾[518].

323 - ﴿بَيِّنٰتٌ﴾[519].

324 - ﴿بِاٰيٰتِ اللّٰهِ﴾[520].

325 - ﴿اٰيٰتُ اللّٰهِ﴾[521].

326 - ﴿تُقٰتِهٖ﴾[522] بِالْيَاءِ فِي غَيْرِ الْعِرَاقِيِّ؛ وَاخْتُلِفَ فِي الْعِرَاقِي: فِي بَعْضِهِ بِإِثْبَاتِ الْأَلِفِ، وَفِي بَعْضِهِ بِحَذْفِهَا.

327 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[523].

---

[511] الآية 68.

[512] الآية 77.

[513] الآية 78؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[514] الآية 79؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[515] الآية 86.

[516] الآية 91؛ الداني، **المقنع**، ص 208؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 359؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[517] الآية 96؛ الداني، **المقنع**، ص 235؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1051؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[518] الآية 97.

[519] الآية 97.

[520] الآية 98؛ وقع في أ، ب، ج، ر: ﴿بِاٰيٰتِ﴾ بغير لفظ الجلال.

[521] الآية 101؛ قوله ﴿اٰيٰتُ اللّٰهِ﴾ ساقط من د.

[522] الآية 102؛ الداني، **المقنع**، ص 268؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 360؛ الجزري، **البيان**، ص 77؛ وقع في ج، د، ر: ﴿تُقٰيَةً﴾.

[523] الآية 105.

328 - ﴿اٰيتُ اللهِ﴾[524].

329 - ﴿بِاٰيتِ اللهِ﴾[525].

330 - ﴿سَوَآء﴾[526].

331 - ﴿اٰيتِ اللهِ﴾[527].

332 - ﴿الْخَيْرٰتِ﴾[528].

333 - ﴿الْاٰيتِ﴾[529].

334 - ﴿هٰٓانتُمْ اُولَآءِ﴾[530] بِغَيْرِ أَلِفٍ مَعًا.

335 - ﴿بُشْرٰى﴾[531].

336 - ﴿مُضٰعَفَةً﴾[532] بِخُلْفٍ فِي حَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

337 - ﴿وَسَارِعُوا﴾[533] بِوَاوِ الْعَطْفِ فِي الْمَكِّي وَالْعِرَاقِي، وَبِغَيْرِهَا[534] فِي الْبَوَاقِي.

338 - ﴿وَالْكٰظِمِينَ﴾[535].

339 - ﴿وَالْعٰفِينَ﴾[536].

340 - ﴿وَجَنّٰتٌ﴾[537].

---

[524] الآية 108.

[525] الآية 112؛ قوله ﴿بِاٰيتِ اللهِ﴾ ساقط من أ، ب.

[526] الآية 113.

[527] الآية 113.

[528] الآية 114.

[529] الآية 118.

[530] الآية 119.

[531] الآية 126.

[532] الآية 130؛ الداني، **المقنع**، ص 162؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 293؛ الجزري، **البيان**، ص 77.

[533] الآية 133.

[534] وقع في ج: (بغير العطف)، وفي د: (وبلا واو).

[535] الآية 134.

[536] الآية 135.

[537] الآية 136.

341 - ﴿الْعٰمِلِينَ﴾[538].

342 - ﴿اَفَائِنْ﴾[539] بِزِيَادَةِ الْيَاءِ، وَكَذٰلِكَ ﴿اَفَائِنْ مِتَّ﴾ فِي الْأَنْبِيَاءِ[540].

343 - ﴿وَكَاَيِّنْ﴾[541] بِالنُّونِ حَيْثُ وَقَعَ.

344 - ﴿قٰتَلَ﴾[542].

345 - ﴿فَاٰتٰيهُمُ اللّٰهُ﴾[543].

346 - ﴿سُلْطٰنًا﴾[544] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

347 - ﴿وَمَاْوٰيهُم﴾[545].

348 - ﴿ لِكَيْلَا﴾[546] مَوْصُولٌ فِي أَرْبَعَةٍ: هُنَا، ﴿لِكَيْلَا يَعْلَمَ﴾ فِي الْحَجِّ[547]، ﴿لِكَيْلَا يَكُونَ عَلَيْكَ[548]﴾ فِي الْأَحْزَابِ[549]، ﴿لِكَيْلَا تَاْسَوْا﴾ فِي الْحَدِيدِ[550]؛ وَمَقْطُوعٌ فِيمَا عَدَاهَا[551].

349 - ﴿عَفَا﴾[552] بِالْأَلِفِ.

350 - ﴿غُزًّى﴾[553] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[538] الآية 136؛ الجزري، **البيان**، ص 76.

[539] الآية 144؛ الداني، **المقنع**، ص 154؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 369؛ الجزري، **البيان**، ص 77.

[540] الآية 34.

[541] الآية 146.

[542] الآية 146.

[543] الآية 148.

[544] الآية 151.

[545] الآية 151.

[546] الآية 153؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 429؛ الداني، **المقنع**، ص 227؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 376؛ الجزري، **البيان**، ص 78.

[547] الآية 5.

[548] قوله ﴿يَكُونَ عَلَيْكَ﴾ ساقط من ج، ر.

[549] الآية 50.

[550] الآية 23

[551] وقع في أ،ب: (فيما عداه).

[552] الآية 155.

[553] الآية 156.

351 - ﴿وَلَئِنْ﴾[554] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

352 - ﴿لَاإِلَى اللهِ﴾[555] بِغَيْرِ[556] أَلِفٍ بِخُلْفٍ.

353 - ﴿دَرَجٰتٌ﴾[557].

354 - ﴿بِمَآ اٰتٰيهُمُ اللهُ﴾[558].

355 - ﴿اَوْلِيٰئَهُ﴾[559].

356 - ﴿وَخَافُونِ﴾[560] بِغَيْرِ يَاءٍ.

357 - ﴿اَنَّمَا﴾[561] بِالْفَتْحِ مَوْصُولٌ إِلَّا ﴿ اَنَّمَا غَنِمْتُمْ ﴾ فِي الْأَنْفَالِ[562] مَوْصُولٌ فِي الْعِرَاقِي وَالشَّامِي، وَمَقْطُوعٌ فِي الْمَدَنِي؛ ﴿وَاَنَّ مَا[563] تَدْعُونَ[564]﴾ فِي الْحَجِّ[565] وَلُقْمٰنَ[566] مَقْطُوعٌ بِلَا خُلْفٍ.

358 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[567].

359 - ﴿وَبالزُّبُرِ﴾[568] بِزِيَادَةِ الْبَاءِ فِي الْمُصْحَفِ الشَّامِي[569] بِلَا خُلْفٍ، وَفِي الْبَوَاقِي ﴿والزُّبُرِ﴾ بِغَيْرِ بَاءٍ[570].

---

[554] الآية 157.

[555] الآية 158؛ وقع في أ، ب، ج، ر: ﴿لَاإِلَى اللهِ﴾ بالألف.

[556] قوله (بغير) ساقط من ج، ر.

[557] الآية 163.

[558] الآية 170.

[559] الآية 175.

[560] الآية 175.

[561] الآية 178.

[562] الآية 41.

[563] قوله ﴿وَاَنَّ مَا﴾ وقع في أ، ب، د موصولا.

[564] وقع في ج، ر: ﴿وَاَنَّ مَا توعدونَ﴾.

[565] الآية 62.

[566] الآية 30.

[567] الآية 183.

[568] الآية 184.

[569] وقع في ر: (في مصحف الشام).

[570] قوله (فِي الْمصحف الشامي بلا خلف، وفي الْبواقي ﴿والزُّبُرِ﴾ بغير باء) ساقط من ب.

360 - ﴿وَبِالْكِتٰبِ﴾[571] بِزِيَادَةِ الْبَاءِ فِي الْمُصْحَفِ الشَّامِي[572] بِخُلْفٍ، وَبِغَيْرِ بَاءٍ فِي الْبَوَاقِي.

361 - ﴿لَاٰيٰتٍ﴾[573].

362 ، 363 - ﴿وَقٰتَلُوا﴾[574]، ﴿وَقَتَلُوا﴾[575] بِلَا أَلِفٍ فِيهِمَا.

365 - ﴿سَيِّـَٔاتِهِمْ﴾[576] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ لِكَوْنِهَا جَمْعًا.

366 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[577].

367 - ﴿جَنّٰتٌ﴾[578].

368 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[579].

سُورَةُ النِّسَاءِ

369 - ﴿وَنِسَآءً﴾[580] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

370 - ﴿طَابَ﴾[581] فِي الْإِمَامِ بِالْيَاءِ مَكَانَ الْأَلِفِ.

371، 372 - ﴿وَثُلٰثَ﴾[582] ﴿ وَرُبٰعَ﴾[583] بِحَذْفِ الْأَلِفِ فِيهِمَا.

373 - ﴿صَدُقٰتِهِنَّ﴾[584].

---

[571] الآية 184.

[572] وقع في ر: (في مصحف الشام).

[573] الآية 190.

[574] الآية 195؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 383؛ الجزري، **البيان**، ص 79.

[575] الآية 195.

[576] الآية 195.

[577] الآية 195.

[578] الآية 198.

[579] الآية 199.

[580] الآية 1.

[581] الآية 3.

[582] الآية 3؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 391؛ الجزري، **البيان**، ص 79.

[583] الآية 3؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 391؛ الجزري، **البيان**، ص 79.

[584] الآية 4؛ الجزري، **البيان**، ص 79.

374 - ﴿قِيٰمًا﴾[585] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

375 - ﴿ضِعٰفًا﴾[586] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

376 - ﴿جَنّٰت﴾[587].

377 - ﴿وَالّٰتِى﴾[588] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ اللَّامِ حَيْثُ أَتٰى.

378 - ﴿يَتَوَفّٰيهُنَّ﴾[589].

379 - ﴿وَالَّذٰنِ﴾[590].

380 - ﴿يَأْتِيٰنِهَا﴾[591].

381 - ﴿السَّيِّئٰتِ﴾[592].

382 - ﴿أُمَّهٰتُكُمْ﴾[593].

383 - ﴿وَبَنٰتُكُمْ﴾[594].

384 - ﴿وَاَخَوٰتُكُمْ﴾[595].

385 - ﴿وَعَمّٰتُكُمْ﴾[596].

386 - ﴿وَخٰلٰتُكُمْ﴾[597].

---

[585] الآية 5؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 392؛ الجزري، **البيان**، ص 79.

[586] الآية 9؛ الداني، **المقنع**، ص 162؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[587] الآية 13.

[588] الآية 15؛ الداني، **المقنع**، ص 216؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 395؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[589] الآية 15.

[590] الآية 16؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 429.

[591] الآية 16؛ الداني، **المقنع**، ص 216؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 396؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[592] الآية 18؛ وقع في د: ﴿السَّيِّاٰتِ﴾ بألف.

[593] الآية 23؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[594] الآية 23.

[595] الآية 23.

[596] الآية 23.

[597] الآية 23.

387 - ﴿وَبَنٰتُ الْاَخِ﴾[598].

388 - ﴿وَبَنٰتُ الْاُخْتِ﴾[599].

389 - ﴿وَالْمُحْصَنٰتُ﴾[600].

390 - ﴿مُسٰفِحِينَ﴾[601].

391 - ﴿المُحْصَنٰتِ﴾[602].

392 - ﴿الْمُؤْمِنٰتِ﴾[603].

393 - ﴿فَمِنْ مَا﴾[604].

394 - ﴿فَتَيٰتِكُمُ﴾[605].

395 - ﴿الْمُؤْمِنٰتِ﴾[606].

396 - ﴿مُحصَنٰتٍ﴾[607].

397 - ﴿وَلَا مُتَّخِذٰتِ﴾[608].

398 - ﴿الْمُحصَنٰتِ﴾[609].

399 - ﴿الشَّهَوٰتِ﴾[610].

---

[598] الآية 23.

[599] الآية 23.

[600] الآية 24؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[601] الآية 24؛ وقع في د: ﴿مُسٰافِحِينَ﴾ بألف بعد السين.

[602] الآية 25.

[603] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[604] الآية 25؛ الداني، **المقنع**، ص 219؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 399؛ الجزري، **البيان**، ص 81؛ قوله ﴿فَمِنْ مَا﴾ ساقط من د.

[605] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 81؛ قوله ﴿فَتَيٰتِكُمُ﴾ ساقط من د.

[606] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[607] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 80.

[608] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[609] الآية 25.

[610] الآية 27.

400 - ﴿كَبٰئِرَ﴾[611] بِغَيْرِ أَلِفٍ[612].

401 - ﴿سَيِّئٰتِكُمْ﴾[613].

402 - ﴿وَسْئَلُوا﴾[614] بِغَيْرِ هَمْزَةِ الْوَصْلِ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا ﴿فَسْئَلُوا﴾.

403 - ﴿عٰقَدَتْ﴾[615] بِلَا أَلِفٍ.

404 - ﴿قَوّٰمُونَ﴾[616].

405 - ﴿وَالْجَارِ ذِى الْقُرْبٰى﴾[617] فِي بَعْضِ مَصَاحِفِ الْكُوفَةِ والحجاز[618] ﴿وَالْجَارِ ذا﴾ بِالْأَلِفِ.

406 - ﴿يَوْمَئِذٍ﴾[619] بِالْيَاءِ صُورَةَ الْهَمْزَةِ حَيْثُ وَقَعَ.

407 - ﴿سُكٰرٰى﴾ [620].

408 - ﴿عٰبِرِى﴾[621].

409 - ﴿مَرْضٰى﴾[622].

410 - ﴿اَوْ لٰمَسْتُم﴾ [623] بِلَا أَلِفٍ.

411 - ﴿فَإِذًا﴾[624] بِالْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

---

[611] الآية 31؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[612] وقع في د: (﴿كَبَائِرَ﴾ بِأَلِفٍ).

[613] الآية 31.

[614] الآية 32؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[615] الآية 33.

[616] الآية 34؛ وقع في د: ﴿قَوَّامُونَ﴾ بألف بعد الواو.

[617] الآية 36.

[618] قوله (الحجاز) واقع في ج.

[619] الآية 42.

[620] الآية 43؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 302؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[621] الآية 43.

[622] الآية 43.

[623] الآية 43؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 302؛ الجزري، **البيان**، ص 81.

[624] الآية 53.

412 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[625].

413 - ﴿الْاَمٰنٰتِ﴾[626].

414 - ﴿الْمُنٰفِقِينَ﴾[627].

415 - ﴿اِلّٰا قَلِيلٌ﴾[628] بِالرَّفْعِ وَفِي الْمُصْحَفِ الشَّامِي ﴿اِلّٰا قَلِيلًا﴾ بِالنَّصْبِ.

416 - ﴿ثُبَاتٍ﴾[629] بِالْأَلِف.

417 - ﴿فَمَالِ هٰٓؤُلَآءِ﴾[630] مَقْطُوعٌ فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ[631]: هُنَا، ﴿مَالِ هٰذَا الْكِتَابِ﴾ فِي الْكَهْفِ[632]، ﴿مَالِ هٰذَا الرَّسُولِ﴾ فِي الْفُرْقَانِ[633]، ﴿فَمَالِ الَّذِينَ كَفَرُوا﴾ فِي الْمَعَارِجِ[634]؛ وَمَوْصُولٌ فِيمَا عَدَاهَا.

418 - ﴿فَلَقٰتَلُوكُمْ﴾[635] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

419 - ﴿اِلّٰا خَطَـًٔا﴾[636] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

420 - ﴿السَّلٰمَ﴾[637] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ أَتَى[638].

421 - ﴿الْقٰعِدُونَ﴾[639].

422 - ﴿الْمُجٰهِدُونَ﴾[640].

---

[625] الآية 57.

[626] الآية 58؛ الجزري، **البيان**، ص 82.

[627] الآية 61؛ الجزري، **البيان**، ص 82.

[628] الآية 66.

[629] الآية 71.

[630] الآية 78؛ الداني، **المقنع**، ص 228؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 406؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

[631] قوله (مواضع) ساقط من أ، ب، ج، ر.

[632] الآية 49.

[633] الآية 7.

[634] الآية 36.

[635] الآية 90؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 409؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

[636] الآية 92.

[637] الآية 94؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 413؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

[638] وقع في د: (وقع) مكان (أتى).

[639] الآية 95؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

[640] الآية 95؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

423 - ﴿الْحُسْنٰى﴾[641].

424 - ﴿دَرَجٰتٍ﴾[642].

425 - ﴿ظٰلِمِى﴾[643].

426 - ﴿فِيمَ﴾[644].

427 - ﴿اَنْ يَعْفُوَ﴾[645] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ كَمَا مَرَّ.

428 - ﴿مُرٰغَما﴾[646] بِلَا[647] أَلِفٍ.

429 - ﴿قِيٰمًا﴾[648] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

430 - ﴿اَمْ مَنْ﴾ [649] مَقْطُوعٌ فِي أَرْبَعَةِ مَوَاضِعَ[650]: هُنَا[651]، ﴿اَمْ مَنْ اَسَّسَ﴾ فِي التَّوْبَةِ[652]، ﴿اَمْ مَنْ خَلَقْنَا﴾ فِي الصّٰفَّاتِ[653]، ﴿اَمْ مَنْ يَاْتِى﴾ فِي فُصِّلَتْ[654]؛ وَالْبَوَاقِي مَوْصُولَةٌ بِحَذْفِ الْمِيمِ.

431، 432 - ﴿سُوٓءًا﴾[655]، ﴿بَرٰٓئًا﴾[656] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ فِيهِمَا.

433 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[657].

---

[641] الآية 95.

[642] الآية 96.

[643] الآية 97؛ الداني، **المقنع**، ص 177؛ الجزري، **البيان**، ص 83.

[644] الآية 97.

[645] الآية 99؛ الداني، **المقنع**، ص 152؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 414؛ الجزري، **البيان**، ص 84.

[646] الآية 100؛ الداني، **المقنع**، ص 100؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 414؛ الجزري، **البيان**، ص 84.

[647] وقع في ج: (بغير) مكان (بلا).

[648] الآية 103.

[649] الآية 109؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 429؛ الداني، **المقنع**، ص 222؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 417؛ الجزري، **البيان**، ص 84.

[650] قوله (مواضع) ساقط من أ، ب، ج، ر.

[651] وقع في أ، ب، د: (هذا) بدل (هنا).

[652] الآية 109.

[653] الآية 11؛ وقع في د: (في الصف).

[654] الآية 40.

[655] الآية 110؛ الجزري، **البيان**، ص 84.

[656] الآية 112؛ وقع في ج، ر: ﴿رياء﴾.

[657] الآية 122.

434 - ﴿قَوّٰمِينَ﴾[658].

435 - ﴿اٰيٰتِ اللّٰهِ﴾[659].

436 - ﴿اِذًا﴾[660].

437 - ﴿وَسَوْفَ يُؤْتِ اللّٰهُ﴾[661] بِغَيْرِ يَاءٍ.

438 - ﴿الصّٰعِقَةُ﴾[662].

439 - ﴿الْبَيِّنٰتُ﴾[663].

440 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[664].

441 - ﴿طَيِّبٰتٍ﴾[665].

442 - ﴿الرّٰسِخُونَ﴾[666].

443 - ﴿اَلْقٰيهَا﴾[667].

444 - ﴿اِنِ امْرُؤٌا﴾[668].

---

[658] الآية 135؛ الجزري، **البيان**، ص 85.

[659] الآية 140.

[660] الآية 140.

[661] الآية 146؛ الداني، **المقنع**، ص 157؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 425؛ الجزري، **البيان**، ص 85.

[662] الآية 153.

[663] الآية 153.

[664] الآية 155.

[665] الآية 160.

[666] الآية 162.

[667] الآية 171.

[668] الآية 176؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 429؛ الداني، **المقنع**، ص 174، 207؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 429؛ الجزري، **البيان**، ص 85.

سُورَةُ المَائِدَةِ

445 - ﴿وَاخْشَوْنِ﴾[669] بِغَيْرِ يَاءٍ.

446 - ﴿الطَّيِّبٰتُ﴾ [670] مَعًا[671].

447 - ﴿وَالمُحْصَنٰتُ﴾[672] مَعًا[673].

448 - ﴿مِنَ المُؤْمِنٰتِ﴾[674].

449 - ﴿لٰمَسْتُم﴾[675] بِلَا أَلِفٍ.

450 - ﴿جَنّٰت﴾[676].

451 - ﴿قٰسِيَةً﴾ [677].

452 - ﴿مِنَ الظُّلُمٰتِ﴾[678].

453 - ﴿اَبْنَاءُ اللهِ﴾ [679] وَفِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ ﴿اَبْنٰؤُا اللهِ﴾.

454 - ﴿جَبّٰرِينَ﴾[680].

455 - ﴿دٰخِلُونَ﴾[681].

456 - ﴿غٰلِبُونَ﴾[682].

---

[669] الآية 3.

[670] الآية 4، 5؛ الجزري، **البيان**، ص 86.

[671] أي: مع ﴿الطَّيِّبٰتُ﴾ في الآية التي بعدها.

[672] الآية 5.

[673] مع ﴿وَالمُحْصَنٰتُ﴾ في نفس الآية.

[674] الآية 5.

[675] الآية 6.

[676] الآية 12.

[677] الآية 13؛ الداني، **المقنع**، ص 241؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 434؛ الجزري، **البيان**، ص 86.

[678] الآية 16؛ الجزري، **البيان**، ص 86.

[679] الآية 18؛ الداني، **المقنع**، ص 255؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 436؛ الجزري، **البيان**، ص 87.

[680] الآية 22؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 318؛ الجزري، **البيان**، ص 87.

[681] الآية 22؛ وقع في ب: (داخلون) بألف بعد الدال.

[682] الآية 23؛ الجزري، **البيان**، ص 88.

457 - ﴿اَنْ تَبَّوا﴾[683] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ.

458 - ﴿جَزٰٓؤُا الظّٰلِمِينَ﴾ [684] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ فِي سَبْعَةِ مَوَاضِعَ: هنا، ﴿إِنَّمَا جَزٰٓؤُا الَّذِينَ﴾ فِي هٰذِهِ السُّورَةِ[685]، وَبِالشُّورٰى[686]، وَالْحَشْرِ[687]، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيِّ بِأَلِفٍ فَقَطْ فِي الْحَشْرِ، وَفِي الْكَهْفِ[688] في العراقي[689]، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيِّ أَيْضًا، وَعَلٰى هٰذَا الْاِخْتِلَافِ في طٰهٰ[690]، وَفِي الزُّمَرِ[691] بِخُلْفٍ، قِيلَ: فِي الْمَدَنِيِّ بِأَلِفٍ فَقَطْ، وَفِي الْكُوفِيِّ بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

459 - ﴿بِالبَيِّنٰتِ﴾[692]

460 - ﴿سَمّٰعُونَ﴾[693] أَيْنَ وَقَعَ.

461 - ﴿اَكّٰلُونَ﴾[694].

462 - ﴿فَيُنَبِّئُكُم﴾[695] بِالْيَاءِ حَيْثُ جَاءَ.

463 - ﴿نَخْشَا﴾[696] بِالْأَلِفِ بِخُلْفٍ[697].

464 - ﴿وَيَقُولُ﴾[698] بِوَاوِ الْعَطْفِ فِي الْعِرَاقِيِّ وَبِغَيْرِهَا فِي غَيْرِهِ.

465 - ﴿مَنْ يَرْتَدَّ﴾[699] بِدَالٍ وَاحِدَةٍ فِي الْمَكِّي وَالْعِرَاقِي، وَبِدَالَيْنِ فِي الْبَوَاقِي.

---

[683] الآية 29؛ الداني، **المقنع**، ص 175؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 440؛ الجزري، **البيان**، ص 88.

[684] الآية 29؛ الداني، **المقنع**، ص 199؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 440؛ الجزري، **البيان**، ص 88.

[685] الآية 33.

[686] الآية 40.

[687] الآية 17.

[688] الآية 106.

[689] قوله (وقيل: في الشّامِيّ بألف فقط في الْحشر، وفِي الكهف في العراقي) ساقط من د.

[690] الآية 76.

[691] الآية 34.

[692] الآية 32.

[693] الآية 41؛ الجزري، **البيان**، ص 89.

[694] الآية 42؛ الجزري، **البيان**، ص 89.

[695] الآية 48.

[696] الآية 52؛ الداني، **المقنع**، ص 255؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 447؛ الجزري، **البيان**، ص 89.

[697] قوله (بخلف) ساقط من ج.

[698] الآية 53.

[699] الآية 54.

466 - ﴿جَنّٰتِ النَّعِيمِ﴾[700].

467 - ﴿رِسٰلٰتِه﴾[701] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ[702].

468 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[703].

469 - ﴿جَنّٰتِ﴾[704].

470 - ﴿طَيِّبٰتِ﴾[705].

471 - ﴿طَعَامُ مَسَاكِينَ﴾[706] بِأَلِفٍ بَعْدَ السِّينِ بِخُلْفٍ[707].

472، 473 - ﴿بٰلِغَ الْكَعْبَةِ﴾[708]، ﴿قِيماً﴾ [709] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا.

474 - ﴿بِالبَيِّنٰتِ﴾[710].

475 - ﴿سٰحِرٌ﴾[711] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ أَتٰى إِلّا ﴿سَاحِرًا﴾ في الذّٰرِيٰتِ[712]، فإنه بِالْأَلِفِ، وَهٰذِهِ رِوَايَةُ نُصَيْرٍ عَنْ غَيْرِ الْمَدَنِيِّ، وَرِوَايَةُ نَافِعٍ عَنِ الْمَدَنِيِّ الْكُلّ بِالْأَلِفِ.

﴿الْحَوَارِيّٰنَ﴾[713].

﴿جَنّٰتٌ﴾[714].

---

[700] الآية 65؛ قوله ﴿جَنّٰتِ ٱلنَّعِيمِ﴾ ساقط من ج.

[701] الآية 67؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 453؛ الجزري، **البيان**، ص 90؛ قوله (﴿رِسٰلٰتِه﴾ بِحَذْفِ ا

[702] قوله (﴿رِسٰلٰتِه﴾ بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ) ساقط من ج.

[703] الآية 75؛ قوله ﴿الْاٰيٰتِ﴾ ساقط من ج.

[704] الآية 85.

[705] الآية 87.

[706] الآية 95.

[707] قوله (بخلف) ساقط من ج.

[708] الآية 95؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 459؛ الجزري، **البيان**، ص 91؛ وقع في د: ﴿صِيٰماً﴾ مكان ﴿قِيماً﴾.

[709] الآية 95؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 461؛ الجزري، **البيان**، ص 91.

[710] الآية 110.

[711] الآية 110.

[712] الآية 39.

[713] الآية 111؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 430؛ الجزري، **البيان**، ص 91؛زقع في د: ﴿الْحَوٰارِيّٰنَ﴾ بيائين، وفي ر: ﴿الْحَوٰرِيّٰنَ﴾ بغير ألف.

[714] الآية 119.

سُورَةُ الأَنعَامِ

476 - ﴿ٱلظُّلُمٰتِ﴾[715].

477 - ﴿مِنْ اٰيٰتِ﴾[716].

478 - ﴿اَنْبَؤُا﴾[717] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ خلف.

479 - ﴿اَئِنَّكُمْ﴾[718] بِالْيَاءِ.

480 - ﴿يَنْئَوْنَ﴾[719] بِوَاوٍ وَاحِدَةٍ.

481 - ﴿وَلَلدَّارُ﴾[720] بِلَامَيْنِ، وَفِي الشَّامِيِّ بِلَامٍ وَاحِدَةٍ.

482 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[721].

483 - ﴿لِكَلِمٰتِ اللّٰهِ﴾[722].

484 - ﴿مِنْ نَبَائِ﴾[723] بِزِيَادَةِ الْيَاءِ بَعْدَ الْأَلِفِ، وَهِيَ في[724] خَمْسِ كَلِمَاتٍ: هٰذَا، ﴿مِنْ تِلْقَآئِ نَفْسِى﴾ في يُونُس[725] ، ﴿اِيتَآئِ ذِي الْقُرْبٰى﴾ فِي النَّحْلِ[726]، ﴿مِنْ اٰنَآئِ الَّيْلِ﴾ في طٰهٰ[727]، ﴿مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ﴾ فِي الشُّورٰى[728]؛ وَنَقَلَ الغازي عنِ المدني العامّ ﴿بِلِقَآئِ رَبِّهِمْ﴾، ﴿وَبِلِقَآئِ الْاٰخِرَةِ﴾ بِالرُّومِ[729].

---

[715] الآية 1.

[716] الآية 4.

[717] الآية 5؛ الداني، **المقنع**، ص 200؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 469؛ الجزري، **البيان**، ص 91.

[718] الآية 19؛ الداني، **المقنع**، ص 190؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 473؛ الجزري، **البيان**، ص 92.

[719] الآية 26؛ الجزري، **البيان**، ص 92.

[720] الآية 32؛ الداني، **المقنع**، ص 274؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 478؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[721] الآية 33.

[722] الآية 34؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[723] الآية 34؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 431؛ الداني، **المقنع**، ص 185؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 479؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[724] قوله (في) ساقط من د.

[725] الآية 15.

[726] الآية 90.

[727] الآية 130.

[728] الآية 51.

[729] الآية 8، 16.

485 - ﴿وَلَا طٰٓئِرٍ﴾ [730] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

486 - ﴿فِي الظُّلُمٰتِ﴾[731].

487 - ﴿اَرَءَيْتَكُمْ﴾[732] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الرَّاء بِخُلْفٍ حَيْثُ جَاءَ؛ وَكَذٰلِكَ ﴿ أَرَءَيْتُمْ ﴾ وَ ﴿اَرَءَيْتَ﴾ عَلٰى هٰذَا الْخِلَافِ.

488 - ﴿بِالْغَدٰوةِ﴾[733] بِالْوَاوِ.

489 - وَ ﴿سُوٓءًا﴾[734] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ حَيْثُ أَتٰى.

490 - ﴿نُفَصِّلُ الْاٰيٰتِ﴾[735].

491 - ﴿الْفٰصِلِينَ﴾[736].

492 - ﴿يَقْضِ﴾[737] بِغَيْرِ يَاءٍ.

493 - ﴿ظُلُمٰتِ﴾[738].

494 - ﴿الْحٰسِبِينَ﴾[739].

495 - ﴿لَئِنْ اَنْجٰينَا﴾[740] بِسِتَّيْنِ[741] فِي الْكُوفِيِّ، وَبِثَلَاثَةٍ فِي الْبَوَاقِي.

496 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[742].

---

[730] الآية 38؛ الداني، **المقنع**، ص 126؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 481؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[731] الآية 39.

[732] الآية 40؛ الداني، **المقنع**، ص 267؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 483؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[733] الآية 52؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 431؛ الداني، **المقنع**، ص 195؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 485؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[734] الآية 54.

[735] الآية 55.

[736] الآية 57.

[737] الآية 57.

[738] الآية 59.

[739] الآية 62؛ الجزري، **البيان**، ص 93.

[740] الآية 63؛ الداني، **المقنع**، ص 275؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 489، 490؛ الجزري، **البيان**، ص 94.

[741] وقع في د: (ليستبين) مكان (بسنتين).

[742] الآية 65.

497 - ﴿عٰلِمُ الْغَيْبِ﴾[743] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ جَاءَ.

498 - ﴿رَاٰ﴾[744] بِأَلِفٍ فَقَطْ بَعْدَ الرَّاءِ حَيْثُ جَاءَ إِلَّا أَوَّل النَّجْمِ[745] وَثَالِثَهُ[746]، فَإِنَّهُما بِالْيَاءِ بَعْدَ الْأَلِفِ.

499 - ﴿وَقَدْ هَدٰينِ﴾[747] بِغَيْرِ يَاءٍ.

500 - ﴿دَرَجٰتٍ﴾[748].

501 - ﴿وَذُرِّيّٰتِهِمْ﴾[749] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

502 - ﴿ذِكْرٰى﴾[750].

503 - ﴿مُبٰرَكٌ﴾[751] بِحَذْفِ الْأَلِفِ حَيْثُ أَتٰى.

504 - ﴿صَلَاتِهِمْ﴾[752] بِأَلِفٍ مِنْ غَيْرِ وَاوٍ.

505 - ﴿وَفِى غَمَرٰتِ﴾[753].

506 - ﴿بٰسِطُوا﴾[754].

507 - ﴿فِيكُمْ شُرَكَٓؤُا﴾[755] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، وَكَذٰلِكَ ﴿اَمْ لَهُمْ شُرَكَٓؤُا﴾ في الشُّورٰى[756].

---

[743] الآية 73؛ الداني، **المقنع**، ص 248؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 494، 495؛ الجزري، **البيان**، ص 94.

[744] الآية 76.

[745] الآية 11.

[746] أي: ﴿رَاٰى﴾ الثالثة في النجم، الآية 17.

[747] الآية 80؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 431؛ الداني، **المقنع**، ص 157؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 498؛ الجزري، **البيان**، ص 94.

[748] الآية 83.

[749] الآية 87؛ الجزري، **البيان**، ص 94.

[750] الآية 90.

[751] الآية 92؛ الجزري، **البيان**، ص 95.

[752] الآية 92؛ الداني، **المقنع**، ص 196؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 502؛ الجزري، **البيان**، ص 95.

[753] الآية 93؛ الجزري، **البيان**، ص 95.

[754] الآية 93؛ الجزري، **البيان**، ص 95.

[755] الآية 94؛ الداني، **المقنع**، ص 199؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 503؛ الجزري، **البيان**، ص 95.

[756] الآية 21.

508 - ﴿فٰلِقُ الْحَبِّ﴾[757] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بِخُلْفٍ.

509 - ﴿وَجٰعِلُ الَّيْلَ﴾[758] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بِخُلْفٍ؛ قِيلَ: فِي الْكُوفِيِّ بِحَذْفٍ.

510 - ﴿فِى ظُلُمٰتِ﴾[759].

511 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[760] مَعًا[761].

512 - ﴿وَجَنّٰتٍ﴾[762].

513 - ﴿لَاٰيٰتٍ﴾[763].

514 - ﴿بَيّٰنٰت﴾ [١٦].

515 - ﴿تَعٰلٰى﴾[764] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ أَتٰى.

516 - ﴿دٰرَسْتَ﴾[765] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

517 - ﴿الْاٰيٰتُ﴾[766].

518 - ﴿اِنَّمَا الْاٰيٰتُ﴾ [767].

519 - ﴿كَلِمَتُ رَبِّكَ﴾[768] بِالتّاءِ فِي خَمْسَةٍ: هُنَا، وَأَوَّلُ يُونُسَ[769] بِلَا خُلْفٍ، وَثَانِي يُونُسَ[770] بِخُلْفٍ: بِالْهَاءِ فِي الْعِرَاقِيِّ، وَبِالتَّاءِ فِي الشَّامِيِّ والحجازي[771]، وَفِي

---

[757] الآية 95؛ الداني، **المقنع**، ص 256؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 504؛ الجزري، **البيان**، ص 96.

[758] الآية 96.

[759] الآية 97.

[760] الآية 98، 99.

[761] أي: مع ﴿الْاٰيٰتِ﴾ في الآية التي بعدها.

[762] الآية 99.

[763] الآية 99.

[764] الآية 100؛ الداني، **المقنع**، ص 137؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 507؛ الجزري، **البيان**، ص 96.

[765] الآية 105.

[766] الآية 109.

[767] الآية 109.

[768] الآية 115؛ الداني، **المقنع**، ص 234؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 511؛ الجزري، **البيان**، ص 96.

[769] الآية 33.

[770] الآية 96.

[771] قوله (والحجازي) ساقط من د.

غافر[772] بِخُلْفٍ، وَعَلَى الْأَكْثَرِ بِالتَّاءِ، وَفِي الْأَعْرَافِ[773] بِخُلْفٍ: فِي الْعِرَاقِيِّ بِالتَّاءِ، وَفِيمَا عَدَا هٰذِهِ الْخَمْسَةِ بِالْهَاءِ مِنْ متفق التوحيد، و بالتاءِ من متفق الجمع.

520 - ﴿اَوْلٰٓئِهِمْ﴾[774] وَفِي أَكْثَرِ الْعِرَاقِيِّ بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ، وَأَمَّا أَلِفُ الْجَمْعِ فَمَحْذُوفٌ مِنَ الْكُلِّ.

521 - ﴿فِى الظُّلُمٰتِ﴾[775].

522 - ﴿اَكٰبِرَ مُجْرِمِيهَا﴾[776].

523 - ﴿رِسٰلٰتِهِ﴾[777] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ.

524 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[778].

525 - ﴿اَوْلٰٓئِؤُهُمْ﴾[779] بِالْوَاوِ، وَفِي أَكْثَرِ الْعِرَاقِيِّ: ﴿اَوْلٰٓئِكُهُمْ﴾ بِغَيْرِ وَاوٍ.

526 - ﴿وَاَنْ لَمْ يَكُنْ﴾[780] مَقْطُوعٌ أَيْنَ وَقَعَ.

527 - ﴿دَرَجٰتٌ﴾[781].

528 - ﴿اِنَّ مَا تُوعَدُونَ﴾[782] مَقْطُوعٌ.

529 - ﴿اَوْلَادِهِمْ﴾[783].

530 - ﴿شُرَكَآؤُهُمْ﴾[784] بِالْوَاوِ، وَفِي الشَّامِيِّ بِالْيَاءِ مَكَانَ الْوَاوِ.

---

[772] الآية 6.

[773] الآية 137.

[774] الآية 121؛ الداني، **المقنع**، ص 338؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 512؛ الجزري، **البيان**، ص 96.

[775] الآية 122.

[776] الآية 123؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 513؛ الجزري، **البيان**، ص 97.

[777] الآية 124؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 512؛ الجزري، **البيان**، ص 97.

[778] الآية 126.

[779] الآية 128؛ الجزري، **البيان**، ص 97.

[780] الآية 131.

[781] الآية 132.

[782] الآية 134؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 431؛ الداني، **المقنع**، ص 225؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 515؛ الجزري، **البيان**، ص 97.

[783] الآية 137.

[784] الآية 137.

531 - ﴿افْتِرَآءً﴾[785] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

532 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[786]

533 - ﴿مَعْرُوشٰتٍ﴾[787].

534 - ﴿ثَمٰنِيَةَ﴾[788] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

535 - ﴿آلذَّكَرَيْنِ﴾[789]بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ أَتٰى.

536 - ﴿اَمَّا اشْتَمَلَتْ﴾[790] مَوْصُولٌ أَيْنَ وَقَعَ.

537 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[791].

538 - ﴿بَعْضُ اٰيٰتِ﴾[792].

539 - ﴿صَلَاتِى﴾[793].

540 - ﴿مَحْيَاىَ﴾[794] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ.

541 - ﴿خَلٰٓئِفَ﴾ [795] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ أَتٰى.

542 - ﴿دَرَجٰتٍ﴾[796].

---

[785] الآية 138.

[786] الآية 141.

[787] الآية 141؛ الجزري، **البيان**، ص 98.

[788] الآية 143؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 521؛ الجزري، **البيان**، ص 98.

[789] الآية 143؛ الجزري، **البيان**، ص 98.

[790] الآية 144.

[791] الآية 157.

[792] الآية 158.

[793] الآية 162؛ الجزري، **البيان**، ص 99.

[794] الآية 162.

[795] الآية 165؛ الداني، **المقنع**، ص 137؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 257؛ الجزري، **البيان**، ص 99.

[796] الآية 165.

سُورَةُ الْأَعْرَافِ

543 - ﴿يَتَذَكَّرُونَ﴾[797] فِي الشَّامِيّ بِالْيَاءِ وَالتَّاءِ، وَفِي الْبَوَاقِي بِالْيَاءِ فَقَطْ.

544 - ﴿قَآئِلُونَ﴾[798].

545 - ﴿لَاَمْلَئَنَّ﴾[799] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ اللّامِ فِي أَكْثَرِ مَصَاحِفِ الْمَدِينَةِ وَالْعِرَاقِ، وَفِي الْبَوَاقِي بِهَا.

546 - ﴿وُرِىَ﴾[800] بِوَاوٍ وَاحِدَةٍ.

547 - ﴿سَوْءٰتِهِمَا﴾[801].

548 - ﴿نَهٰيكُمَا﴾[802] بِالْيَاءِ.

549 - ﴿وَرِيشًا﴾[803] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ بِخُلْفٍ.

550 - ﴿مِنْ اٰيٰتِ﴾[804].

551 - ﴿وَالطَّيِّبٰتِ﴾[805].

552 - ﴿الْاٰيٰت ﴾[806].

553 - ﴿وَمَا كُنَّا﴾[807] بِوَاوِ الْعَطْفِ، وَفِي الشَّامِيّ بِغَيْرِ وَاوٍ.

554 - ﴿بِسِيمٰيهُمْ﴾[808] معاً[809].

---

[797] الآية 3.

[798] الآية 4.

[799] الآية 18؛ الداني، **المقنع**، ص 150؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 535؛ الجزري، **البيان**، ص 100.

[800] الآية 20؛ الجزري، **البيان**، ص 100.

[801] الآية 20؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 534، 535؛ الجزري، **البيان**، ص 100.

[802] الآية 20؛ الجزري، **البيان**، ص 101.

[803] الآية 26.

[804] الآية 26.

[805] الآية 32.

[806] الآية 32.

[807] الآية 43.

[808] الآية 46، 48.

[809] أي: مع ﴿بِسِيمٰيهُمْ﴾ في الآية 48؛ قوله (معا) ساقط من أ، ب.

555 - ﴿نَنْسٰيهُمْ﴾[810].

556 - ﴿مُسَخَّرَاتٍ﴾[811].

557 - ﴿تَبرَكَ﴾[812] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

558 - ﴿الرِّيٰحَ بُشْرًا﴾[813].

559 - ﴿حَتّٰى﴾[814] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

560 - ﴿كُلِّ الثَّمَرٰتِ﴾[815].

561 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[816].

562 - ﴿بَصْطَةً﴾[817] بِالصَّادِ.

563 - ﴿صٰلِحًا﴾[818] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ عَلَمًا.

564 - ﴿قَالَ الْمَلَاُ﴾[819] بِغَيْرِ وَاوِ الْعَطْفِ، وَفِي الشَّامِيِّ بِهَا.

565 - ﴿بَرَكٰتٍ﴾[820].

566 - ﴿ضُحًى﴾[821].

567 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[822].

---

[810] الآية 51.

[811] الآية 53.

[812] الآية 54.

[813] الآية 57.

[814] الآية 57.

[815] الآية 57.

[816] الآية 58.

[817] الآية 70.

[818] الآية 73.

[819] الآية 75.

[820] الآية 96؛ الجزري، **البيان**، ص 103.

[821] الآية 98؛ الداني، **المقنع**، ص 215؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 553؛ الجزري، **البيان**، ص 103.

[822] الآية 101.

568 - ﴿وَمَلَائِهِ﴾[823] بِالْأَلِفِ وَالْيَاءِ حَيْثُ أُضِيفَ إِلَى الضَّمِيرِ مَجْرُورًا[824].

569 - ﴿لِكُلِّ سَحَّارٍ﴾[825] فِي بَعْضِ مُصْحَفِ[826] الشَّامِ بِأَلِفٍ بَعْدَ الْحَاءِ، وَفِي بَعْضِهَا بِأَلِفٍ بَعْدَ السِّينِ، وَفِي بَعْضِهَا بِلَا أَلِفٍ أَصْلًا.

570 - ﴿إِنَّ لَنَا﴾[827] بِغَيْرِ يَاءٍ.

571 - ﴿لَأُصَلِّبَنَّكُمْ﴾[828] بِغَيْرِ وَاوٍ.

572 - ﴿قٰهِرُونَ﴾[829].

573 - ﴿مِنَ الثَّمَرٰتِ﴾[830].

574 - ﴿طٰٓئِرُهُمْ﴾[831] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

575 - ﴿اٰيٰتٍ﴾[832].

576 - ﴿مُفَصَّلٰتٍ﴾[833].

577 - ﴿بٰلِغُوهُ﴾[834].

578 - ﴿وَبٰطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾[835] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

579 - ﴿وَاِذْ اَنْجَيْنٰكُمْ﴾[836] بِسِتَّيْنِ، وَفِي مُصْحَفِ الشَّامِ بِسِنَّةٍ وَاحِدَةٍ.

---

[823] الآية 103؛ الداني، **المقنع**، ص 183، 184؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 554، 555؛ الجزري، **البيان**، ص 103.

[824] وقع في ج: (إلى الضمير المجرور).

[825] الآية 112.

[826] وقع في د: (مصاحف) مكان (مصحف).

[827] الآية 113؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 432؛ الداني، **المقنع**، ص 191، 242؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 560؛ الجزري، **البيان**، ص 104.

[828] الآية 124.

[829] الآية 127؛ الجزري، **البيان**، ص 104.

[830] الآية 130.

[831] الآية 131؛ الداني، **المقنع**، ص 184؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 565؛ الجزري، **البيان**، ص 104.

[832] الآية 133.

[833] الآية 133.

[834] الآية 135؛ الجزري، **البيان**، ص 105.

[835] الآية 139؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ الجزري، **البيان**، ص 105.

[836] الآية 141؛ الجزري، **البيان**، ص 105.

580 - ﴿وَوٰعَدْنَا﴾[837].

581 - ﴿ثَلٰثِينَ﴾[838] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

582 - ﴿سَأُورِيكُمْ[839] بِالْأَلِفِ وَالْوَاوِ فِي أَكْثَرِ الْمَصَاحِفِ، وَبِحَذْفِ الْوَاوِ فِي الْمَكِّيِّ وَالشَّامِيِّ.

583 - ﴿السَّيِّـَٔتِ﴾[840].

584 - ﴿الطَّيِّبٰتِ﴾[841].

585 - ﴿الْخَبٰٓئِثَ﴾[842].

586 - ﴿وَكَلِمٰتِهِ﴾[843].

587 - ﴿طَيِّبٰتِ﴾[844].

588 - ﴿خَطٰيٰكُمْ﴾[845].

589 - ﴿عَنْ مَا﴾[846] مَقْطُوعٌ هُنَا فَقَطْ.

590 - ﴿بِالْحَسَنٰتِ﴾[847].

591 - ﴿وَالسَّيِّـَٔتِ﴾[848].

592 - ﴿الاٰيٰتِ﴾[849].

---

[837] الآية 142؛ الجزري، **البيان**، ص 105.

[838] الآية 142؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 570؛ الجزري، **البيان**، ص 105.

[839] الآية 145؛ الداني، **المقنع**، ص 154، 195؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 572؛ الجزري، **البيان**، ص 106.

[840] الآية 153.

[841] الآية 157.

[842] الآية 157؛ الجزري، **البيان**، ص 106؛ وقع في د: ﴿الخبيثٰت﴾ مكان ﴿الْخَبٰٓئِثَ﴾.

[843] الآية 158؛ الجزري، **البيان**، ص 106.

[844] الآية 160.

[845] الآية 161؛ الداني، **المقنع**، ص 127، 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 579؛ الجزري، **البيان**، ص 107.

[846] الآية 166؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 432؛ الداني، **المقنع**، ص 22خ؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 581؛ الجزري، **البيان**، ص 107.

[847] الآية 168.

[848] الآية 168.

[849] الآية 174.

593 - ﴿مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ﴾[850] بِغَيْرِ يَاءٍ[851].

594 - ﴿الْمُهْتَدِى﴾[852] بِالْيَاءِ.

595 - ﴿صٰمِتُونَ﴾[853].

596، 597 - ﴿كِيدُونِ﴾[854]، ﴿فَلَا تُنْظِرُونِ﴾[855] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

598 - ﴿اِنَّ وَلِيِّىَ اللّٰهُ﴾[856] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ.

599 - ﴿طٰٓئِفٌ﴾[857] بِغَيْرِ أَلِفٍ بِخُلْفٍ.

سُورَةُ الْأَنفَالِ

600 - ﴿ذَاتَ﴾[858] بِتَاءٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ وَقَعَ.

601 - ﴿دَرَجٰتٌ﴾[859].

602 - ﴿فَاْوٰيكُمْ﴾[860].

603 - ﴿الطَّيِّبٰتِ﴾[861].

604 - ﴿صَلَاتُهُمْ﴾[862].

---

[850] الآية 178؛ الداني، **المقنع**، ص 180؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 584؛ الجزري، **البيان**، ص 108.

[851] قوله (﴿مَنْ يَهْدِ اللّٰهُ﴾ بغير ياء) ساقط من أ، ب، ج، ر.

[852] الآية 178؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 433؛ الداني، **المقنع**، ص 180؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 584؛ الجزري، **البيان**، ص 108.

[853] الآية 193؛ الجزري، **البيان**، ص 108.

[854] الآية 195.

[855] الآية 195.

[856] الآية 196؛ الداني، **المقنع**، ص 188؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 589؛ الجزري، **البيان**، ص 109؛ لفظ الجلالة ساقط من أ، ب، ر.

[857] الآية 201؛ الداني، **المقنع**، ص 543؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 592؛ الجزري، **البيان**، ص 109.

[858] الآية 1.

[859] الآية 4؛ قوله ﴿دَرَجٰتٌ﴾ ساقط من أ، ب.

[860] الآية 26.

[861] الآية 26.

[862] الآية 35؛ الجزري، **البيان**، ص 110.

605 - ﴿سُنَّتُ﴾[863] بِالتَّاءِ فِي خَمْسَةٍ: هُنَا، وَثَلَاثَةٌ فِي فَاطِر[864]، وَفِي آخِرِ غَافِر[865].

606 - ﴿فِى الْمِيعٰدِ﴾ [866] بِغَيْرِ أَلِف.

607 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[867] مَعًا[868].

608 - ﴿اٰوَوْا﴾[869].

609 - ﴿اِلَّا﴾[870] مَوْصُولٌ أَيْنَ وَقَعَ.

سُورَةُ التَّوْبَةِ

610 - ﴿كَلَامَ اللهِ﴾[871] بِالْأَلِف[872].

611 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[873].

612 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[874].

613 - ﴿اَئِمَّةَ﴾[875] بِالْيَاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

614 - ﴿مَسَاجِدَ﴾[876] الْأَوَّلُ بِالْأَلِف لِخُلْفٍ.

---

[863] الآية 38؛ الداني، **المقنع**، ص 232؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 272؛ الجزري، **البيان**، ص 110.

[864] الآية 43.

[865] الآية 85.

[866] الآية 42؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 601؛ الجزري، **البيان**، ص 110.

[867] الآية 52، 54.

[868] أي: مع ﴿بِاٰيٰتِ﴾ في الآية 54.

[869] الآية 72؛ الجزري، **البيان**، ص 111.

[870] الآية 73.

[871] الآية 6.

[872] قوله (بالألف) ساقط من أ، ب.

[873] الآية 9.

[874] الآية 11.

[875] الآية 12؛ الداني، **المقنع**، ص 192؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 612؛ الجزري، **البيان**، ص 111.

[876] الآية 17.

615، 616 - ﴿سِقٰيَةَ﴾[877]، ﴿عِمْرَةَ﴾[878] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا.

617 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[879].

618 - ﴿لَاَاوْضَعُوا﴾[880] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ.

619 - ﴿سَمّٰعُونَ﴾[881].

620 - ﴿كٰرِهُونَ﴾[882].

621 - ﴿مَغٰرٰتٍ﴾[883].

622 - ﴿الصَّدَقٰتِ﴾[884] معاً[885].

623 - ﴿وَالغٰرِمِينَ﴾[886]،

624 - ﴿والمُؤْتَفِكٰتِ﴾[887].

625 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[888].

626 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[889] معًا[890].

627 - ﴿الصَّدَقٰتِ﴾[891].

---

[877] الآية 19؛ الجزري، **البيان**، ص 111.

[878] الآية 19؛ الجزري، **البيان**، ص 111.

[879] الآية 21.

[880] الآية 47؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الداني، **المقنع**، ص 364، 544؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 625؛ الجزري، **البيان**، ص 113.

[881] الآية 47.

[882] الآية 48.

[883] الآية 57؛ قوله ﴿مَغٰرٰتٍ﴾ واقع في أ، ب بألف بعد الراء.

[884] الآية 58، 60؛ الجزري، **البيان**، ص 113.

[885] أي: مع ﴿الصَّدَقٰتِ﴾ في الآية 60.

[886] الآية 60؛ الجزري، **البيان**، ص 113.

[887] الآية 70؛ الجزري، **البيان**، ص 114.

[888] الآية 70.

[889] الآية 72.

[890] أي: مع ﴿جَنّٰتٍ﴾ في نفس الآية.

[891] الآية 79.

628 - ﴿خِلٰفَ﴾[892] بِحَذْفِ الْأَلِفِ.

629 - ﴿الْخٰلِفِينَ﴾[893].

630 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[894].

631 - ﴿قُرُبٰتٍ﴾[895].

632 - ﴿وَصَلَوٰتِ﴾[896] بِوَاوٍ مِنْ غَيْرِ أَلِفٍ، وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيَّةِ بِوَاوٍ وَأَلِفٍ مَعاً.

633 - ﴿وَالسّٰبِقُونَ﴾[897].

634 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[898].

635 - ﴿تَحْتَهَا﴾[899] بِغَيْرِ «مِنْ»، وَفِي الْمَكِّي بِزِيَادَةِ «مِنْ».

636 - ﴿صَلَوٰتِكَ﴾[900] مِنْ غَيْرِ أَلِفٍ، وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيَّةِ بِالْأَلِفِ بَعْدَ الْوَاوِ.

637 - ﴿الصَّدَقٰتِ﴾[901].

638 - ﴿وَالَّذِينَ﴾ [902] بِوَاوِ الْعَطْفِ، وَفِي مُصْحَفِ الْمَدِينَةِ وَالشَّامِ بِغَيْرِ وَاوٍ.

639 - ﴿اَمْ مَنْ﴾[903] مَقْطُوعٌ.

640 - ﴿شَفَا﴾[904].

---

[892] الآية 81؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 633؛ الجزري، **البيان**، ص 114.

[893] الآية 83؛ الجزري، **البيان**، ص 114.

[894] الآية 89.

[895] الآية 99.

[896] الآية 99؛ الجزري، **البيان**، ص 115.

[897] الآية 100؛ الجزري، **البيان**، ص 115.

[898] الآية 100.

[899] الآية 100.

[900] الآية 103؛ الداني، **المقنع**، ص 196؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 638؛ الجزري، **البيان**، ص 115.

[901] الآية 104.

[902] الآية 107.

[903] الآية 109؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الجزري، **البيان**، ص 115.

[904] الآية 109.

641 - ﴿الثَّلٰثَةِ﴾[905] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

سُورَةُ يُونُسَ

642 - ﴿اٰيٰتٌ﴾[906].

643 - ﴿لَسٰحِرٌ﴾[907] بِأَلِفٍ بِخُلْفٍ.

644 - ﴿يَبْدَؤُا﴾[908] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

645 - ﴿الاٰيٰتِ﴾[909]،

646 - ﴿لَاٰيٰتٌ﴾[910].

647 - ﴿وَاطْمَاَنُّوا﴾[911] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْمِيمِ، وَفِي أَكْثَرِ مَصَاحِفِ الْمَدِينَةِ وَالْعِرَاقِ: ﴿وَاطْمَئَنُّوا﴾[912] بِحَذْفِ الْأَلِفِ.

648 - ﴿جَنّٰتٍ﴾[913].

649 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[914].

650 - ﴿لِنَنْظُرَ﴾[915] بِنُونَيْنِ، وَقِيلَ: فِي الْإِمَامِ بِنُونٍ وَاحِدَةٍ.

651 - ﴿اٰيَاتُنَا﴾[916] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ.

---

[905] الآية 118.

[906] الآية 1.

[907] الآية 2؛ الداني، **المقنع**، ص 257، 258؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 645؛ الجزري، **البيان**، ص 116.

[908] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ الجزري، **البيان**، ص 116.

[909] الآية 5.

[910] الآية 6.

[911] الآية 7.

[912] قوله ﴿وَاطْمَئَنُّوا﴾ ساقط من ج، ر.

[913] الآية 9.

[914] الآية 13؛ قوله ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾ ساقط من د.

[915] الآية 14.

[916] الآية 15؛ الداني، **المقنع**، ص 141؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 651؛ الجزري، **البيان**، ص 117.

652 - ﴿تِلْقَآئِ﴾[917] .

653 - ﴿فِيٓ اٰيَاتِنَا﴾[918] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ.

654 - ﴿يُسَيِّرُكُمْ﴾[919] بِالسِّينِ وَالْيَاءِ، وَفِي الشَّامِيِّ: ﴿يَنْشُرُكُمْ﴾ بِالنُّونِ وَالشِّينِ.

655 - ﴿الاٰيٰتِ﴾[920].

656 - ﴿السَّيِّئٰتِ﴾[921].

657 - ﴿كَلِمٰتُ﴾[922].

658 - ﴿يَبْدَؤُا﴾[923] مَعًا[924].

659 - ﴿لِكَلِمٰتِ﴾[925].

660 - ﴿لَاٰيٰتٌ﴾[926].

661 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[927].

662 - ﴿وَلَا تُنْظِرُونِ﴾[928] بِغَيْرِ يَاءٍ.

663 - ﴿بِالْبَيِّنٰتِ﴾[929].

---

[917] الآية 15؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الداني، **المقنع**، ص 183؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 652؛ الجزري، **البيان**، ص 117.

[918] الآية 21؛ الجزري، **البيان**، ص 117.

[919] الآية 22.

[920] الآية 24.

[921] الآية 26.

[922] الآية 33؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الداني، **المقنع**، ص 243؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 657؛ الجزري، **البيان**، ص 118.

[923] الآية 34.

[924] أي: مع ﴿يَبْدَؤُا﴾ في نفس الآية.

[925] الآية 64.

[926] الآية 67.

[927] الآية 71.

[928] الآية 71.

[929] الآية 74.

664 - ﴿بِكُلِّ سَاحِرٍ﴾[930] بِأَلِفٍ بَعْدَ السِّينِ، وَفِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ بِأَلِفٍ بَعْدَ الْحَاءِ، وَفِي[931] بَعْضٍ بِلَا أَلِفٍ أَصْلاً.

665 - ﴿تَبَوَّاٰ﴾[932] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

666 - ﴿الطَّيِّبٰتِ﴾[933].

667 - ﴿بِاٰيٰتِ﴾[934]،

668 - ﴿الاٰيٰتُ﴾[935].

669 - ﴿نُنْجِ﴾[936] بِغَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ هُودٍ

670 - ﴿السَّيِّئٰتُ﴾[937].

671 - ﴿اَنْ لَا﴾[938].

672 - ﴿وَبٰطِلٌ﴾[939].

673 - ﴿فَلَا تَسْئَلْنِ﴾[940] بِغَيْرِ يَاءٍ.

674 - ﴿وَبَرَكٰتٍ﴾[941].

---

[930] الآية 79.

[931] قوله (في) ساقط من أ. ب.

[932] الآية 78؛ الداني، **المقنع**، ص 151؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 667؛ الجزري، **البيان**، ص 119.

[933] الآية 93.

[934] الآية 95.

[935] الآية 101؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 670؛ الجزري، **البيان**، ص 119.

[936] الآية 103؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الداني، **المقنع**، ص 158، 243؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 671؛ الجزري، **البيان**، ص 120.

[937] الآية 10.

[938] الآية 14؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 435.

[939] الآية 16؛ الجزري، **البيان**، ص 120.

[940] الآية 46؛ الجزري، **البيان**، ص 121.

[941] الآية 48.

675 - ﴿بِتْرِكِى﴾[942].

676 - ﴿لَا تُنْظِرُونِ﴾[943] بِغَيْرِ يَاءٍ.

677 - ﴿يَوْمِئِذٍ﴾[944] بِالْيَاءِ حَيْثُ جَاءَ.

678 - ﴿السَّيِّئٰتِ﴾[945].

679 - ﴿وَلَا تُخْزُونِ﴾[946] بِغَيْرِ يَاءٍ.

680 - ﴿بَقِيَّتُ اللهِ﴾[947] بِالتَّاءِ.

681 - ﴿اَصَلٰوتُكَ﴾[948] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ، وَفِي بَعْضِ العِرَاقِيِّ بِهَا.

682 - ﴿مَا نَشْؤُا﴾[949] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ.

683 - ﴿جٰثِمِينَ﴾[950].

684 - ﴿يَوْمَ يَاْتِ﴾[951] بِغَيْرِ يَاءٍ.

685 - ﴿الْحَسَنٰتِ﴾[952].

686 - ﴿السَّيِّئٰتِ﴾[953].

687 - ﴿لَاَمْلَئَنَّ﴾[954] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ اللَّامِ فِي أَكْثَرِ مَصَاحِفِ الْمَدِينَةِ وَالْعِرَاقِ، وَفِي أَقَلِّهَا بِالْأَلِفِ كَغَيْرِهَا.

---

[942] الآية 53.

[943] الآية 56.

[944] الآية 66.

[945] الآية 78.

[946] الآية 78.

[947] الآية 86.

[948] الآية 87؛ الداني، **المقنع**، ص 243؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 696؛ الجزري، **البيان**، ص 123.

[949] الآية 87؛ الداني، **المقنع**، ص 200؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 697؛ الجزري، **البيان**، ص 124.

[950] الآية 94.

[951] الآية 105؛ الداني، **المقنع**، ص 158؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 701؛ الجزري، **البيان**، ص 124.

[952] الآية 114؛ الجزري، **البيان**، ص 124.

[953] الآية 114.

[954] الآية 119.

سُورَةُ يُوسُفَ

688 - ﴿اٰيٰتُ﴾[955].

689 - ﴿قُرْءٰنًا﴾[956] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْكُلِّ، وَقِيلَ: الْأَلِفُ ثَابِتَةٌ فِي الْعِرَاقِيِّ.

690 - ﴿يٰٓاَبَتِ﴾[957] بِالتَّاءِ حَيْثُ وَقَعَ.

691 - ﴿رُءْيَاكَ﴾[958] بِغَيْرِ شَيْءٍ بَيْنَ الرَّاءِ وَالْيَاءِ حَيْثُ جَاءَ، وَكَذَلِكَ ﴿رُءْيَاىَ﴾[959]، وَ﴿الرُّءْيَا﴾[960].

692 - ﴿اٰيٰتٌ﴾[961] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ فِي الْإِمَامِ، وَفِي الْبَوَاقِي بِغَيْرِ أَلِفٍ.

693 - ﴿غَيٰبٰتِ﴾[962] مَعًا[963].

694 - ﴿بُشْرٰاى﴾[964] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ.

695 - ﴿مَثْوَاىَ﴾[965] قِيلَ: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ.

696 - ﴿لَدَا﴾[966] بِالْأَلِفِ هُنَا[967].

---

[955] الآية 1.

[956] الآية 2؛ الداني، **المقنع**، ص 140؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 705، 706؛ الجزري، **البيان**، ص 124.

[957] الآية 4؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 436؛ الداني، **المقنع**، ص 127، 237، 239؛ الجزري، **البيان**، ص 125.

[958] الآية 5؛ الداني، **المقنع**، ص 165؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 706؛ الجزري، **البيان**، ص 125.

[959] يوسف 43، 100.

[960] يوسف 43.

[961] الآية 7؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 707؛ الجزري، **البيان**، ص 125.

[962] الآية 10، 15؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 435؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 707؛ الجزري، **البيان**، ص 125.

[963] أي: مع ﴿غَيٰبٰتِ﴾ في الآية 15.

[964] الآية 19؛ الداني، **المقنع**، ص 210؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 710؛ الجزري، **البيان**، ص 126.

[965] الآية 23؛ الداني، **المقنع**، ص 441؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 68؛ الجزري، **البيان**، ص 126.

[966] الآية 25؛ الداني، **المقنع**، ص 213، 244؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 713؛ الجزري، **البيان**، ص 126.

[967] قوله (هنا) ساقط من ر.

697 - ﴿حَاشَ﴾[968] مَعًا[969] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الشِّينِ.

698 - ﴿الْاٰيٰتِ﴾[970].

699 - ﴿بَقَرٰتٍ﴾[971] مَعًا[972].

700 - ﴿سُنْبُلٰتٍ﴾[973] مَعًا[974].

701 - ﴿وَلَا تَقْرَبُونِ﴾[975] بِغَيْرِ يَاءٍ[976].

702 - ﴿لِفِتْيَٰنِهِ﴾ [977].

703 - ﴿تُؤْتُونِ﴾[978] بِغَيْرِ يَاءٍ.

704 - ﴿دَرَجٰتٍ﴾[979].

705 - ﴿فَلَمَّا اسْتَيْئَسُوا﴾[980] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ فِي الْأَكْثَرِ، وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيِّ بِهَا.

706 - ﴿يَٰٓأَسَفىٰ﴾[981].

707 - ﴿تَفْتَؤُا﴾[982].

---

[968] الآية 31، 51؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 714؛ الجزري، **البيان**، ص 127.

[969] أي: مع ﴿حَاشَ﴾ في الآية 51.

[970] الآية 35؛ الجزري، **البيان**، ص 127.

[971] الآية 43، 46؛ الجزري، **البيان**، ص 127.

[972] أي: مع ﴿بَقَرٰتٍ﴾ في الآية 46.

[973] الآية 43، 46؛ الجزري، **البيان**، ص 127.

[974] أي: مع ﴿سُنْبُلٰتٍ﴾ في الآية 46.

[975] الآية 60.

[976] قوله (بغير ياء) ساقط من ر.

[977] الآية 62؛ الداني، **المقنع**، ص 244؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 721؛ الجزري، **البيان**، ص 130.

[978] الآية 66.

[979] الآية 76.

[980] الآية 80.

[981] الآية 84؛ الجزري، **البيان**، ص 130.

[982] الآية 85؛ الجزري، **البيان**، ص 130.

708 - ﴿وَلَا تَايْئَسُوا﴾[983] بِأَلِفٍ بَيْنَ[984] التَّاءِ وَالْيَاءِ.

709 - ﴿لَا يَايْئَسُ﴾[985] بِأَلِفٍ بَيْنَ الْيَائَيْنِ.

710 - ﴿مُزْجٰيةٍ﴾[986].

711 - ﴿اَءِنَّكَ﴾[987] بِغَيْرِ يَاءٍ.

712 - ﴿تُفَنِّدُونِ﴾[988] بِغَيْرِ يَاءٍ.

713 - ﴿اسْتَيْئَسَ﴾[989] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْأَكْثَرِ، وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيِّ بِأَلِفٍ بَعْدَ التَّاءِ.

714 - ﴿فَنُجِّىَ﴾[990] بِنُونٍ وَاحِدَةٍ.

سُورَةُ الرَّعْدِ

715، 716 - ﴿اَءِذَا كُنَّا﴾[991]، ﴿اَءِنَّا لَفِى﴾[992] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

717 - ﴿تُرْبًا﴾[993] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاضِعَ: فِي الرَّعْدِ، وَالنَّمْلِ[994]، وَالنَّبَأِ[995].

718 - ﴿الْمُتَعَالِ﴾[996] بِغَيْرِ يَاءٍ.

---

[983] الآية 87؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 436؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[984] وقع في أ،ب، ر: (بعد) مكان (بين).

[985] الآية 87؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 436؛ الداني، **المقنع**، ص 244؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 725، 726؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[986] الآية 88؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[987] الآية 90؛ الداني، **المقنع**، ص 192؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 728؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[988] الآية 94.

[989] الآية 110؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[990] الآية 110؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 436؛ الداني، **المقنع**، ص 244، 251؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 732؛ الجزري، **البيان**، ص 131.

[991] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 132.

[992] الآية 5؛ الداني، **المقنع**، ص 148؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 735؛ الجزري، **البيان**، ص 132.

[993] الآية 5.

[994] الآية 67.

[995] الآية 40؛ قوله (في ثلاثة مواضع: في الرعد، والنمل، والنّبأ) ساقط من أ، ب، ج، ر.

[996] الآية 9.

719 - ﴿مِن وَال﴾[997] بِغَيْرِ يَاءٍ.

720 - ﴿وَذُرِّيّٰتِهِمْ﴾[998].

721، 722 - ﴿مَاٰب﴾[999]، ﴿مَتَابِ﴾[1000] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

723 - ﴿يَايْئَسِ﴾[1001] بِأَلِفٍ بَيْنَ يَائَيْنِ.

724 - ﴿عِقَابِ﴾[1002] بِغَيْرِ يَاءٍ.

725 - ﴿اَمْ تُنَبِّؤُنَهُ﴾[1003].

726 - ﴿مَاٰبِ﴾[1004] بِغَيْرِ يَاءٍ.

727 - ﴿وَسَيَعْلَمُ الْكُفّٰرُ﴾[1005] بِغَيْرِ أَلِفٍ[1006].

سُورَةُ اِبْرٰهِيمَ

728 - ﴿بِاَيّٰامِ اللّٰهِ﴾[1007] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْيَاءِ، وَفِي بَعْضِ مَصَاحِفِ الْمَدِينَةِ وَالْعِرَاقِ[1008] ﴿بِاَيّٰيمِ اللّٰهِ﴾ بِيَائَيْنِ بِلَا أَلِفٍ.

729 - ﴿نَبَؤُا﴾[1009] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

---

[997] الآية 11.

[998] الآية 23.

[999] الآية 29.

[1000] الآية 30.

[1001] الآية 31؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 436؛ الجزري، **البيان**، ص 133.

[1002] الآية 32.

[1003] الآية 33.

[1004] الآية 36.

[1005] الآية 42؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 744؛ الجزري، **البيان**، ص 133.

[1006] قوله (بغير ألف) ساقط من أ،ب.

[1007] الآية 5؛ الداني، **المقنع**، ص 94؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 745؛ الجزري، **البيان**، ص 133.

[1008] وقع في د: (وفي بعص المصاحف المدنية والعراقية).

[1009] الآية 9؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 747؛ الجزري، **البيان**، ص 133.

730 - ﴿وَعِيدِ﴾[1010] بِغَيْرِ يَاءٍ.

731 - ﴿الرّيحُ﴾[1011].

732 - ﴿الضُّعَفٰٓؤُا﴾ [1012] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

733 - ﴿اَشْرَكْتُمُونِ﴾[1013] بِلَا يَاءٍ.

734 - ﴿اَفْئِدَةً﴾[1014].

735 - ﴿دُعَٓاءِ﴾[1015] الثَّانِي بِغَيْرِ يَاءٍ.

736 - ﴿اَفْئِدَتُهُمْ﴾[1016].

سُورَةُ الْحِجْرِ

737 - ﴿رُبمَا﴾[1017] مَوْصُولٌ.

738 - ﴿الرِّيٰحَ﴾[1018] بِغَيْرِ أَلِفٍ بِخُلْفٍ.

739 - ﴿الْخَلّٰقُ﴾[1019].

[1010] الآية 14.

[1011] الآية 18.

[1012] الآية 21؛ الداني، **المقنع**، ص 200؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 749؛ الجزري، **البيان**، ص 134.

[1013] الآية 22.

[1014] الآية 38.

[1015] الآية 40.

[1016] الآية 43.

[1017] الآية 2.

[1018] الآية 22؛ الداني، **المقنع**، ص 258؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 756؛ الجزري، **البيان**، ص 135.

[1019] الآية 86؛ الداني، **المقنع**، ص 137؛ الجزري، **البيان**، ص 137.

سُورَةُ النَّحْلِ

740 - ﴿لَاٰيٰتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾[1020].

741 - ﴿يَتَفَيَّؤُا﴾[1021].

742 - ﴿فَارْهَبُونِ﴾[1022] بِغَيْرِ يَاءٍ.

743 - ﴿فَلَنُحْيِيَنَّهُ﴾[1023].

744 - ﴿حَيٰوةً﴾[1024].

سُورَةُ الْاِسْرَاءِ

745 - ﴿بٰرَكْنَا﴾[1025] بِلَا أَلِفٍ.

746 - ﴿لِيَسُۥٓؤُا﴾[1026].

747 - ﴿وَيَدْعُ﴾[1027] بِغَيْرِ وَاوٍ بَعْدَ الْعَيْنِ.

748 - ﴿طٰٓئِرَهُ فِي عُنُقِهِۦ﴾[1028].

749 - ﴿اَوْ كِلٰهُمَا﴾[1029] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بِخُلْفٍ، وَلَيْسَ فِي شَيْءٍ مِنَ الْمَصَاحِفِ يَاءٌ.

[1020] الآية 12.

[1021] الآية 48؛ الجزري، **البيان**، ص 138.

[1022] الآية 51.

[1023] الآية 97.

[1024] الآية 97؛ الداني، **المقنع**، ص 195؛ الجزري، **البيان**، ص 139.

[1025] الآية 1؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ الجزري، **البيان**، ص 140.

[1026] الآية 7؛ الداني، **المقنع**، ص 166؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 786؛ الجزري، **البيان**، ص 140.

[1027] الآية 11؛ الداني، **المقنع**، ص 164؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 787؛ الجزري، **البيان**، ص 141.

[1028] الآية 13؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 786؛ الجزري، **البيان**، ص 141.

[1029] الآية 23؛ الداني، **المقنع**، ص 259؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 788؛ الجزري، **البيان**، ص 141.

750، 751 - ﴿اَءِذَا كُنَّا﴾[1030]، ﴿اَءِنَّا﴾[1031] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

752 - ﴿اَخَّرْتَنِ﴾[1032] بِغَيْرِ يَاءٍ.

753 - ﴿وَنَا﴾[1033] بِأَلِفٍ بَعْدَ النُّونِ فَقَطْ، وَكَذٰلِكَ فَي فُصِّلَتْ[1034].

754 - ﴿قٰلَ﴾[1035] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْمَدَنِيّ وَالْعِرَاقِيّ، وَبِأَلِفٍ بَعْدَ الْقَافِ فِي الْمَكِّيّ وَالشَّامِيّ.

755 - ﴿سُبْحَانَ﴾[1036] بِأَلِفٍ لِخُلْفٍ فِي الْبَقَرَةِ، مَرَّ[1037].

756 - ﴿فَهُوَ الْمُهْتَدِ﴾[1038] بِغَيْرِ يَاءٍ.

757، 758 - ﴿اَءِذَا كُنَّا﴾[1039]، ﴿اَءِنَّا﴾[1040] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

759 - ﴿بِصَلَاتِكَ﴾[1041] بِأَلِفٍ حَيْثُ أُضِيفَ مُفْرَداً، وَكَذَا ﴿الْحَيٰوةُ﴾، نحو ﴿حَيَاتُنَا﴾.

سُورَةُ الْكَهْفِ

760 - ﴿تَزٰوَرُ﴾[1042] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

761 - ﴿فَهُوَ الْمُهْتَدِ﴾[1043] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1030] الآية 49؛ الجزري، **البيان**، ص 142.

[1031] الآية 49؛ الجزري، **البيان**، ص 142.

[1032] الآية 62؛ الداني، **المقنع**، ص 158؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 792؛ الجزري، **البيان**، ص 143.

[1033] الآية 83؛ الداني، **المقنع**، ص 149؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 794؛ الجزري، **البيان**، ص 144.

[1034] الآية 51.

[1035] الآية 93؛ الداني، **المقنع**، ص 276؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 795؛ الجزري، **البيان**، ص 144.

[1036] الآية 93؛ الداني، **المقنع**، ص 259؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 796؛ الجزري، **البيان**، ص 144.

[1037] تقدم: البقرة 32

[1038] الآية 97؛ الداني، **المقنع**، ص 158؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 797؛ الجزري، **البيان**، ص 144.

[1039] الآية 98.

[1040] الآية 98.

[1041] الآية 110؛ الداني، **المقنع**، ص 196؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 800؛ الجزري، **البيان**، ص 145.

[1042] الآية 17؛ الداني، **المقنع**، ص 127؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 804؛ الجزري، **البيان**، ص 145.

[1043] الآية 17.

762 - ﴿وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاىْءٍ﴾[1044] بِزِيَادَةِ الْأَلِف بَعْدَ الشِّينِ.

763 - ﴿يَهْدِيَنِ﴾[1045] بِغَيْرِ يَاءٍ.

764 - ﴿ثَلٰثَ مِائَةٍ﴾[1046] مَقْطُوعٌ.

765 - ﴿مِنْهَا﴾[1047] بِغَيْرِ مِيمٍ بَعْدَ الْهَاءِ فِي الْعِرَاقِيِّ، وَبِالْمِيمَيْنِ فِي غَيْرِهِ.

766 - ﴿لٰكِنَّا﴾[1048].

767، 768 - ﴿اِنْ تَرَنِ﴾[1049]، ﴿اَنْ يُؤْتِيَنِ﴾[1050] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

769 - ﴿الرِّيٰحُ﴾[1051] بِغَيْرِ أَلِفٍ لِخُلْفٍ.

770 - ﴿اَلَّنْ نَجْعَلَ﴾[1052] مَوْصُولٌ، وَ﴿اَلَّنْ نَجْمَعَ﴾ فِي الْقِيٰمَةِ[1053]، وَمَقْطُوعٌ فِي غَيْرِهِمَا.

771 - ﴿مُوَاقِعُوهَا﴾[1054].

772 - ﴿مَوْئِلًا﴾[1055] بِالْيَاءِ صُورَةَ الْهَمْزَةِ.

773 - ﴿لِفَتٰيهُ﴾[1056].

774، 775 - ﴿نَبْغِ﴾[1057]، ﴿تُعَلِّمَنِ﴾[1058] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

[1044] الآية 23؛ الداني، **المقنع**، ص 175؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 805؛ الجزري، **البيان**، ص 146.

[1045] الآية 24؛ الداني، **المقنع**، ص 158؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 806؛ الجزري، **البيان**، ص 146.

[1046] الآية 25؛ الجزري، **البيان**، ص 146.

[1047] الآية 36.

[1048] الآية 38؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 808؛ الجزري، **البيان**، ص 147.

[1049] الآية 39.

[1050] الآية 40؛ الجزري، **البيان**، ص 147.

[1051] الآية 45؛ الجزري، **البيان**، ص 147.

[1052] الآية 48؛ الداني، **المقنع**، ص 221؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 810؛ الجزري، **البيان**، ص 147.

[1053] الآية 3؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 457.

[1054] الآية 53؛ الجزري، **البيان**، ص 148.

[1055] الآية 58.

[1056] الآية 60؛ الجزري، **البيان**، ص 148.

[1057] الآية 64.

[1058] الآية 66.

776 - ﴿زَٰكِيَةً﴾[1059] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

777 - ﴿تُصْحِبْنِي﴾[1060].

778 - ﴿لَتَّخَذْتَ﴾[1061] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ اللَّامِ.

779 - ﴿جَزَٰٓؤُا﴾[1062] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ فِي الْعِرَاقِيِّ، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيِّ أَيْضًا، وَبِأَلِفٍ فَقَطْ فِي الِحجَازِيِّ وَالشَّامِيِّ.

780 - ﴿خَرْجًا﴾[1063] بِغَيْرِ أَلِفٍ لِخُلْفٍ.

781 - ﴿مَكَّنِّى﴾[1064] بِنُونٍ وَاحِدَةٍ، وَفِي الْمَكِّيِّ بِنُونَيْنِ.

782 - ﴿ٱتُونِى﴾[1065] مَعًا[1066] بِأَلِفٍ مِنْ غَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ مَرْيَمَ

783 - ﴿خَلَقْنَٰك﴾[1067].

784 - ﴿تُسْقِطْ﴾[1068].

785 - ﴿ٱتِينِى﴾[1069] بِغَيْرِ أَلِفٍ لِخُلْفٍ، وَكَذَلِكَ ﴿وَاَوْصِينِى﴾ [1070].

786 - ﴿ءَاِذَا مَا مِتُّ﴾[1071] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1059] الآية 74.

[1060] الآية 76؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 815؛ الجزري، **البيان**، ص 148.

[1061] الآية 77؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 816؛ الجزري، **البيان**، ص 148.

[1062] الآية 88؛ الداني، **المقنع**، ص 410؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 819؛ الجزري، **البيان**، ص 149.

[1063] الآية 94.

[1064] الآية 95.

[1065] الآية 96؛ الداني، **المقنع**، ص 244؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 822؛ الجزري، **البيان**، ص 149.

[1066] أي: مع ﴿ٱتُونِى﴾ في نفس الآية.

[1067] الآية 9.

[1068] الآية 25؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 830؛ الجزري، **البيان**، ص 150.

[1069] الآية 30.

[1070] الآية 31؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 831؛ الجزري، **البيان**، ص 151.

[1071] الآية 66؛ الجزري، **البيان**، ص 151.

787 - ﴿وَرِءْيًا﴾[1072] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ.

788 - ﴿تَؤُزُّهُمْ﴾[1073].

سُورَةُ طٰهٰ

789 - ﴿بِالْوَادِ﴾[1074] بِغَيْرِ يَاءٍ.

790 - ﴿طُوًى﴾[1075].

791 - ﴿اخْتَرْتُكَ﴾[1076].

792 - ﴿هَوٰيهُ﴾[1077].

793 - ﴿اَتَوَكَّؤُا﴾[1078].

794 - ﴿مَهْدًا﴾[1079] بِغَيْرِ أَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ بَعْدَ الْأَرْضِ، وَبِأَلِفٍ حَيْثُ وَقَعَ بِدُونِهَا.

795 - ﴿ضُحًى﴾[1080].

796 - ﴿النَّجْوٰى﴾[1081].

797 - ﴿وَلَاُوصَلِّبَنَّكُمْ﴾[1082] بِزِيَادَةِ الْوَاوِ لِخُلْفٍ.

[1072] الآية 74؛ الداني، **المقنع**، ص 187؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 837؛ الجزري، **البيان**، ص 151.

[1073] الآية 84.

[1074] الآية 12.

[1075] الآية 12.

[1076] الآية 13؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 439.

[1077] الآية 16.

[1078] الآية 18؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 847؛ الجزري، **البيان**، ص 152.

[1079] الآية 53.

[1080] الآية 59.

[1081] الآية 62.

[1082] الآية 71؛ الجزري، **البيان**، ص 154.

798 - ﴿خَطٰيٰنَا﴾[1083].

799 - ﴿جَزٰٓؤُا﴾[1084] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ فِي الْعِرَاقِيِّ، وَبِأَلِفٍ فَقَطْ فِي الشَّامِيِّ وَالْمَدَنِيِّ وَالْمَكِّيِّ.

800 - ﴿لَا تَخٰفُ﴾[1085] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْخَاءِ بِخُلْفٍ.

801 - ﴿اَلَّا تَتَّبِعَنِ﴾[1086] بِغَيْرِ يَاءٍ.

802 - ﴿يَبْنَؤُمَّ﴾[1087] بِغَيْرِ أَلِفٍ، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيِّ ﴿يَابْنَؤُمَّ﴾ بِأَلِفٍ.

781 - ﴿لَا تَظْمَؤُا﴾[1088].

803 - ﴿اٰنَاۤئِ﴾[1089] بِزِيَادَةِ الْيَاءِ.

سُورَةُ الْأَنْبِيَاءِ

804 - ﴿قٰلَ﴾[1090] بِأَلِفٍ فِي الْكُوفِيِّ، وَبِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْبَوَاقِي.

805 - ﴿فَاعْبُدُونِ﴾[1091] بِغَيْرِ يَاءٍ.

806 - ﴿اَلَمْ يَرَ﴾[1092] بِغَيْرِ وَاوٍ فِي الْمَكِّيِّ، وَبِوَاوٍ بَعْدَ الْأَلِفِ فِي الْبَوَاقِي.

807 - ﴿اَفَائِنْ مِتَّ﴾[1093].

[1083] الآية 73؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 848؛ الجزري، **البيان**، ص 154.

[1084] الآية 76؛ الداني، **المقنع**، ص 411؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 849؛ الجزري، **البيان**، ص 154.

[1085] الآية 77؛ الداني، **المقنع**، ص 259، 260؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 850؛ الجزري، **البيان**، ص 154.

[1086] الآية 93؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 439.

[1087] الآية 94؛ الداني، **المقنع**، ص 483؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 852؛ الجزري، **البيان**، ص 155.

[1088] الآية 119؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ الجزري، **البيان**، ص 156.

[1089] الآية 130؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 439؛ الداني، **المقنع**، ص 185؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 855؛ الجزري، **البيان**، ص 156.

[1090] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 548؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 857؛ الجزري، **البيان**، ص 156.

[1091] الآية 25.

[1092] الآية 30.

[1093] الآية 34؛ الجزري، **البيان**، ص 157.

808 - ﴿سَأُورِيكُمْ﴾[1094] بِزِيَادَةِ الْوَاوِ فِي الْعِرَاقِيِّ وَالْمَدَنِيِّ، وَ بِحَذْفِهَا فِي الْمَكِّيِّ وَالشَّامِيِّ.

809 - ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ﴾[1095] بِغَيْرِ يَاءٍ.

810 - ﴿وَذِكْرَى﴾[1096] بِالْيَاءِ.

811 - ﴿جُذٰذًا﴾ [1097] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَيْنَ الذَّالَيْنِ.

812 - ﴿بٰرَكْنَا﴾[1098].

813 - ﴿الْخَبٰٓئِثَ﴾[1099].

814 - ﴿نُجِى﴾[1100] بِنُونٍ وَاحِدَةٍ.

815 - ﴿يُسٰرِعُونَ﴾[1101].

816 - ﴿فَاعْبُدُونِ﴾[1102] بِغَيْرِ يَاءٍ.

817 - ﴿حَرٰمٌ﴾[1103] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

[1094] الآية 37؛ الجزري، **البيان**، ص 157.

[1095] الآية 37.

[1096] الآية 48؛ الجزري، **البيان**، ص 157.

[1097] الآية 58؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 862؛ الجزري، **البيان**، ص 158.

[1098] الآية 71.

[1099] الآية 74؛ الجزري، **البيان**، ص 158.

[1100] الآية 88؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 440؛ الداني، **المقنع**، ص 246، 251؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 732؛ الجزري، **البيان**، ص 159.

[1101] الآية 90؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 866؛ الجزري، **البيان**، ص 159.

[1102] الآية 92.

[1103] الآية 95؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 439؛ الداني، **المقنع**، ص 128، 245؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 866؛ الجزري، **البيان**، ص 160.

سُورَةُ الْحَجِّ

818 - ﴿سُكٰرٰى﴾[1104].

819 - ﴿لُؤْلُؤًا﴾ [1105] قيل: بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْبَصْرِيِّ أَيْنَ وَقَعَ إِلَّا هٰهُنَا وَفِي «هَلْ اَتٰى»[1106]، وَقِيلَ: بِأَلِفٍ فِي الْإِمَامِ غَيْرَ مَا فِي فَاطِرٍ[1107].

820 - ﴿وَالْبَادِ﴾[1108] بِغَيْرِ يَاءٍ.

821 - ﴿يُدٰفِعُ﴾[1109] بِغَيْرِ أَلِفٍ بِخُلْفٍ.

822 - ﴿يُقٰتَلُونَ﴾[1110] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

823 - ﴿دَفْعُ اللهِ﴾[1111].

824 - ﴿وَصَلَوٰتٌ﴾[1112] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ.

825 - وَ﴿نَكِيرِ﴾[1113] بِغَيْرِ يَاءٍ بَعْدَ الرَّاءِ.

826 - ﴿مُعٰجِزِينَ﴾[1114].

827 - ﴿لَهَادِ﴾[1115] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1104] الآية 2؛ الجزري، **البيان**، ص 161.

[1105] الآية 23؛ الداني، **المقنع**، ص 171؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 872؛ الجزري، **البيان**، ص 161.

[1106] يعني: سورة الإنسان 19.

[1107] الآية 33.

[1108] الآية 25.

[1109] الآية 38؛ الداني، **المقنع**، ص 128، 260؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 876، 877؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

[1110] الآية 39؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 877؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

[1111] الآية 40.

[1112] الآية 40؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

[1113] الآية 44.

[1114] الآية 51؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 880؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

[1115] الآية 54؛ الداني، **المقنع**، ص 158؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

سُورَةُ المُؤْمِنُونَ

828 - ﴿صَلَاتِهِم﴾[1116].

829 - ﴿عَلَى صَلَوٰتِهِمْ﴾[1117] بِالْوَاوِ بِلَا أَلِفٍ، وَفِي بَعْضِ الْعِرَاقِيِّ بِهِمَا.

830، 831 - ﴿عِظٰمًا﴾[1118]، ﴿الْعِظٰمَ﴾[1119] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِيهِمَا.

832 - ﴿الْمَلَؤُا﴾[1120] الْأَوَّلُ بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، وَالثَّانِي فِي هٰذِهِ السُّورَةِ[1121] بِأَلِفٍ فَقَطْ.

833 - ﴿بِمَا كَذَّبُونِ﴾[1122] بِغَيْرِ يَاءٍ مَعًا[1123].

834 - ﴿فَاتَّقُونِ﴾[1124] بِغَيْرِ يَاءٍ.

835 - ﴿يُسٰرِعُونَ﴾[1125].

836 - ﴿سٰمِرًا﴾[1126] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ السِّينِ.

837 - ﴿خَرْجًا﴾[1127] بِغَيْرِ أَلِفٍ لِخُلْفٍ[1128].

838 - ﴿فَخَرَاجُ﴾[1129] بِأَلِفٍ بِالْإِتِّفَاقِ.

[1116] الآية 2؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 441؛ الجزري، **البيان**، ص 162.

[1117] الآية 9؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 441؛ الداني، **المقنع**، ص 236؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 886، 887؛ الجزري، **البيان**، ص 163.

[1118] الآية 14؛ الجزري، **البيان**، ص 163.

[1119] الآية 14؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 887؛ الجزري، **البيان**، ص 163.

[1120] الآية 24؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 441؛ الداني، **المقنع**، ص 198؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 889؛ الجزري، **البيان**، ص 164.

[1121] الآية 33.

[1122] الآية 26.

[1123] أي: مع ﴿بِمَا كَذَّبُونِ﴾ في الآية 39.

[1124] الآية 52.

[1125] الآية 61.

[1126] الآية 67؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 893؛ الجزري، **البيان**، ص 165.

[1127] الآية 72.

[1128] قوله (لخلف) ساقط من أ، ب.

[1129] الآية 72.

839 - ﴿اَءِنَّا﴾[1130] بِغَيْرِ يَاءٍ.

840 - ﴿لِلّٰهِ﴾[1131] الْأَوَّلُ بِغَيْرِ أَلِفٍ بِالإِتِّفَاقِ، وَالْأَخِيرَانِ[1132] بِهَا فِي الْإِمَامِ وَالْبَصْرِيِّ، وَبِدُونِ الْأَلِفِ فِي الْبَوَاقِي.

842، 843 - ﴿يَحْضُرُونِ﴾[1133]، ﴿ارْجِعُونِ﴾[1134] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

844 - ﴿شِقْوَتُنَا﴾[1135].

845، 846 - ﴿قٰلَ كَمْ لَبِثْتُمْ﴾[1136]، ﴿قٰلَ اِنْ لَبِثْتُمْ﴾[1137] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْقَافِ فِي الْكُوفِيِّ فِيهِمَا، وَبِأَلِفٍ فِي الْبَوَاقِي.

سُورَةُ النُّورِ

847 - ﴿ثَمٰنِينَ﴾[1138].

848 - ﴿يَدْرَؤُا[1139].

849 - ﴿مَا زَكٰى﴾[1140].

850 - ﴿وَلَا ئَتَلِ﴾[1141].

[1130] الآية 82؛ الجزري، **البيان**، ص 166.

[1131] الآية 85.

[1132] الآية 87، 89.

[1133] الآية 98.

[1134] الآية 99.

[1135] الآية 106.

[1136] الآية 112؛ الجزري، **البيان**، ص 166.

[1137] الآية 114؛ الداني، **المقنع**، ص 260، 278؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 898، 899؛ الجزري، **البيان**، ص 166.

[1138] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 594؛ الجزري، **البيان**، ص 167.

[1139] الآية 8.

[1140] الآية 21.

[1141] الآية 22.

851 - ﴿اَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ﴾[1142] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْهَاءِ هُنَا وَالزُّخْرُفِ[1143] وَالرَّحْمٰنِ[1144].

852 - ﴿فَوَفّٰيهُ﴾[1145].

853 - ﴿يَغْشٰيهُ﴾[1146].

854 - ﴿صَلَاتَهُ﴾[1147].

855 - ﴿عَنْ مَنْ يَشَآءُ﴾[1148] مَقْطُوعٌ «عَنْ» هُنَا وَفِي النَّجْمِ[1149].

سُورَةُ الْفُرْقَانِ

856 - ﴿وَنُزِّلَ﴾[1150] بِنُونٍ وَاحِدَةٍ فِي غَيْرِ الْمَكِّيِّ، وَبِنُونَيْنِ فِيهِ.

857 - ﴿الرِّيٰحَ﴾[1151] بِحَذْفِ الْأَلِفِ لِخُلْفٍ.

858 - ﴿سِرَاجًا﴾[1152] بِأَلِفٍ بِخُلْفٍ.

859 - ﴿وَذُرِّيّٰتِنَا﴾[1153].

860 - ﴿يَعْبَؤُا﴾[1154].

[1142] الآية 31؛ الداني، **المقنع**، ص 142؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 904؛ الجزري، **البيان**، ص 167.

[1143] الآية 49.

[1144] الآية 31.

[1145] الآية 39.

[1146] الآية 40.

[1147] الآية 41؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 442؛ الداني، **المقنع**، ص 196؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 72؛ الجزري، **البيان**، ص 168.

[1148] الآية 43؛ الداني، **المقنع**، ص 222؛ الجزري، **البيان**، ص 168.

[1149] الآية 29.

[1150] الآية 25.

[1151] الآية 48.

[1152] الآية 61.

[1153] الآية 74.

[1154] الآية 77؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 919؛ الجزري، **البيان**، ص 170.

سُورَةُ الشُّعَرَاءِ

861 - ﴿اَنْبَؤُا﴾[1155] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ فِي الْعِرَاقِيّ، وَبِأَلِفٍ فَقَطْ فِي الْحِجَازِيّ وَالشَّامِيّ، وَبَعْضُهُمْ ضَمَّ الشَّامِيَّ إِلَى الْعِرَاقِيّ.

862، 863 - ﴿اَنْ يُكَذِّبُونِ﴾[1156]، ﴿اَنْ يَقْتُلُونِ﴾[1157] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

864 - ﴿بِكُلِّ سَحَّارٍ﴾[1158].

865 - ﴿اَئِنَّ لَنَا﴾[1159] بِالْيَاءِ.

866 - ﴿وَلَاُوصَلِّبَنَّكُمْ﴾[1160] بِزِيَادَةِ الْوَاوِ لِخُلْفٍ.

867 - ﴿خَطٰيٰنَا﴾[1161] أَيْنَ وَقَعَ بِحَذْفِ الْأَلِفِ الثَّانِي بِالْاِتِّفَاقِ، وَأَمَّا الْأَوَّلُ فَمَحْذُوفٌ فِي أَكْثَرِ الْمَصَاحِفِ.

868 - ﴿فَلَمَّا تَرَاءَ الْجَمْعٰنِ﴾[1162] بِغَيْرِ يَاءٍ.

869 إلى 873 - ﴿سَيَهْدِينِ﴾[1163]، ﴿يَهْدِينِ﴾[1164]، ﴿وَيَسْقِينِ﴾[1165]، ﴿يَشْفِينِ﴾[1166]، ﴿يُحْيِينِ﴾[1167] بِغَيْرِ يَاءٍ فِي الْخَمْسَةِ.

[1155] الآية 6؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 921؛ الجزري، **البيان**، ص 170.

[1156] الآية 12.

[1157] الآية 14.

[1158] الآية 37.

[1159] الآية 41.

[1160] الآية 49.

[1161] الآية 51.

[1162] الآية 61؛ الداني، **المقنع**، ص 149؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 926؛ الجزري، **البيان**، ص 171.

[1163] الآية 62.

[1164] الآية 78.

[1165] الآية 79.

[1166] الآية 80.

[1167] الآية 81.

874، 875 - ﴿كَذَّبُونِ﴾[1168]، و ﴿وَاَطِيعُونِ﴾[1169] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا أَيْنَ وَقَعَا.

876 - ﴿فٰرِهِينَ﴾[1170] بِحَذْفِ الْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ.

877 - ﴿اَصْحٰبُ لْئَيْكَةِ﴾[1171] بِحَذْفِ الْأَلِفَيْنِ، وَكَذَلِكَ فِي صٓ[1172].

878 - ﴿عُلَمَٰٓؤُا﴾[1173] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، قِيلَ: فِي الشَّامِيِّ ﴿علماء﴾ بِأَلِفٍ فَقَطْ.

879 - ﴿فَتَوَكَّلْ﴾[1174] بِالْفَاءِ فِي الشَّامِيِّ وَالْمَدَنِيِّ، وَبِالْوَاوِ فِي غَيْرِهِمَا.

سُورَةُ النَّمْلِ

880 - ﴿وَادِ النَّمْلِ﴾[1175] بِغَيْرِ يَاءٍ.

881 - ﴿اَوْ لَاَاذْبَحَنَّهُ﴾[1176] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ.

882 - ﴿اَوْ لَيَاْتِيَنِّى﴾[1177] بِنُونَيْنِ فِي الْمَكِّيِّ، وَبِوَاحِدَةٍ فِي الْبَوَاقِي.

883 - ﴿الْمَلَؤُا﴾[1178] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ فِي الثَّلَاثَةِ فِي هٰذِهِ السُّورَةِ[1179].

884 - ﴿فَنٰظِرَةٌ﴾[1180] بِغَيْرِ أَلِفٍ لِخُلْفٍ.

[1168] الآية 117.

[1169] الآية 126.

[1170] الآية 149؛ الجزري، **البيان**، ص 172.

[1171] الآية 176؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 442؛ الداني، **المقنع**، ص 143؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 947؛ الجزري، **البيان**، ص 173.

[1172] الآية 13؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 447.

[1173] الآية 197؛ الداني، **المقنع**، ص 200؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 938؛ الجزري، **البيان**، ص 173.

[1174] الآية 217.

[1175] الآية 18؛ الداني، **المقنع**، ص 159؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 950؛ الجزري، **البيان**، ص 173.

[1176] الآية 21؛ الداني، **المقنع**، ص 179، 247؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 944؛ الجزري، **البيان**، ص 174.

[1177] الآية 21.

[1178] الآية 29؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 442؛ الداني، **المقنع**، ص 247؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 947؛ الجزري، **البيان**، ص 174.

[1179] الآية 32، 38.

[1180] الآية 35؛ الداني، **المقنع**، ص 552؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 948؛ الجزري، **البيان**، ص 174.

885 - ﴿بِمَ يَرْجِعُ﴾[1181].

886 - ﴿اَتُمِدُّونَنِ﴾[1182] بِغَيْرِ يَاءٍ،

887 - ﴿فَمَآ اٰتىنِ﴾[1183] بِغَيْرِ يَاءٍ.

888 - ﴿طٰٓئِرُكُمْ﴾[1184].

889 - ﴿اَئِنَّكُمْ﴾[1185] بِيَاءٍ.

890 - ﴿اَءِلٰهٌ ﴾[1186] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ مِنْ غَيْرِ يَاءٍ حيْثُ وَقَعَ.

891 - ﴿الرِّيٰحَ﴾[1187].

892 - ﴿يَبْدَؤُا﴾[1188].

893 - ﴿بَلِ ادّٰرَكَ﴾[1189] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الدَّالِ.

894 - ﴿اَءِذَا كُنَّا﴾[1190] بِغَيْرِ يَاءٍ.

895 - ﴿تُرٰبا﴾[1191] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

896 - ﴿اَئِنَّا﴾[1192] بِسِتَّتَيْنِ.

897 - ﴿بِهٰدِى﴾[1193] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْهَاءِ لِخُلْفٍ، قِيلَ: فِي الْعِرَاقِيِّ بِغَيْرِ أَلِفٍ.

[1181] الآية 35.

[1182] الآية 36؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434.

[1183] الآية 36؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 443؛ الداني، **المقنع**، ص 159، 247؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 950؛ الجزري، **البيان**، ص 174.

[1184] الآية 47؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 952؛ الجزري، **البيان**، ص 175.

[1185] الآية 55؛ الجزري، **البيان**، ص 175.

[1186] الآية 60؛ الجزري، **البيان**، ص 175.

[1187] الآية 63؛ الجزري، **البيان**، ص 175.

[1188] الآية 64.

[1189] الآية 66؛ الداني، **المقنع**، ص 128؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 955؛ الجزري، **البيان**، ص 175.

[1190] الآية 67؛ الجزري، **البيان**، ص 176.

[1191] الآية 67.

[1192] الآية 67؛ الداني، **المقنع**، ص 190؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 956؛ الجزري، **البيان**، ص 176.

[1193] الآية 81؛ الداني، **المقنع**، ص 182، 262؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 957، 958؛ الجزري، **البيان**، ص 176.

سُورَةُ القَصَصِ

898 - ﴿عَلَا فِى الْاَرْضِ[1194]﴾[1195] بِالْأَلِفِ.

899 - ﴿وَهَامٰنَ﴾[1196] أَيْنَ وَقَعَ بِأَلِفٍ بَعْدَ الْهَاءِ فِي الْأَكْثَرِ، وَأَمَّا الْأَلِفُ بَعْدَ الْمِيمِ فَمَحْذُوفٌ فِي الْكُلِّ.

900 - ﴿قُرَّتُ﴾[1197] بِالتَّاءِ.

901 - ﴿فٰرِغًا﴾[1198] بِغَيْرِ أَلِفٍ قَبْلَ الرَّاءِ.

902 - ﴿ثَمٰنِىَ﴾[1199].

903 - ﴿اَيَّمَا﴾[1200].

904 - ﴿الْوَادِ﴾[1201] بِغَيْرِ يَاءٍ.

905، 906 - ﴿يَقْتُلُونِ﴾[1202]، ﴿يُكَذِّبُونِ﴾[1203] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

907 - ﴿وَقَالَ مُوسٰى﴾[1204] بِوَاوِ الْعَطْفِ فِي غَيْرِ الْمَكِّيِّ، وَبِحَذْفِهَا فِيهِ.

908 - ﴿قَارُونَ﴾[1205] بِالْأَلِفِ فِي الْأَكْثَرِ.

909 - ﴿لَتَنُۤوأُ﴾[1206].

1194 قوله ﴿فِى الْاَرْضِ﴾ ساقط من أ، ب، ج، ر.

1195 الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 215؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 165؛ الجزري، **البيان**، ص 176.

1196 الآية 6؛ الداني، **المقنع**، ص 260؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 962؛ الجزري، **البيان**، ص 177.

1197 الآية 9؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 443؛ الجزري، **البيان**، ص 177.

1198 الآية 10.

1199 الآية 27.

1200 الآية 28.

1201 الآية 30.

1202 الآية 33.

1203 الآية 34.

1204 الآية 37.

1205 الآية 76.

1206 الآية 76؛ الجزري، **البيان**، ص 180.

910 - ﴿وَيْكَانَّ﴾[1207] مَوْصُولٌ، وَكَذَا ﴿وَيْكَأَنَّهُ﴾[1208].

سُورَةُ العَنكَبُوتِ

890 - ﴿خَطٰيكُمْ﴾[1209].

891 - ﴿خَطٰيهُمْ﴾[1210].

892 - ﴿النَّشْاَةَ﴾[1211] بِأَلِفٍ حَيْثُ جَاءَ.

893 - ﴿اِنَّكُمْ﴾[1212] الْأَوَّلُ بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ بِغَيْرِ يَاءٍ، ﴿ اَئِنَّكُمْ ﴾[1213] الثَّانِي بِالْيَاءِ.

894 - ﴿وَثَمُودَا﴾[1214] بِأَلِفٍ.

895 - ﴿اٰيتٌ مِنْ رَبِّهِ﴾[1215] بِالتَّاءِ.

896 - ﴿فَاعْبُدُونِ﴾[1216] بِغَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ الرُّومِ

897 - ﴿بِلِقَائِ رَبِّهِمْ﴾[1217] نَقَلَ الْغَازِي عَنِ الْمَدَنِيِّ الْعَامّ بِزِيَادَةِ الْيَاءِ[1218]، وَكَذا ﴿وَلِقَائِ الْاٰخِرَةِ﴾ فِي هٰذِهِ السُّورَةِ، أَعْنِي الرّومَ[1219].

[1207] الآية 82.

[1208] الآية 82.

[1209] الآية 12؛ الداني، **المقنع**، ص 444؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 977؛ الجزري، **البيان**، ص 180.

[1210] الآية 12؛ الداني، **المقنع**، ص 444؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 977؛ الجزري، **البيان**، ص 181.

[1211] الآية 20؛ الداني، **المقنع**، ص 175؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 972\ 973؛ الجزري، **البيان**، ص 181.

[1212] الآية 28؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 443؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 979؛ الجزري، **البيان**، ص 181.

[1213] الآية 29؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 444؛ الجزري، **البيان**، ص 181.

[1214] الآية 38؛ الجزري، **البيان**، ص 181.

[1215] الآية 50.

[1216] الآية 56.

[1217] الآية 8؛ الداني، **المقنع**، ص 373؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 984؛ الجزري، **البيان**، ص 182.

[1218] قوله (الياء) ساقط من ب.

[1219] الآية 16.

898 - ﴿الثَّوَآى﴾ [1220] بِأَلِفٍ قَبْلَ الْيَاءِ.

899 - ﴿يَبْدَؤُا﴾[1221] حَيْثُ جَاءَ.

900 - ﴿شُفَعَؤُا﴾[1222] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

901 - ﴿فِطْرَتَ اللهِ﴾[1223] بِالتّاءِ.

902 - ﴿فَرَّقُوا﴾[1224] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْفَاءِ.

903 - ﴿مِنْ رِبًا﴾[1225] بِأَلِفٍ فَقَطْ، وَقِيلَ: هٰذَا فِي الشَّامِيّ، وَفِي غَيْرِهِ ﴿رِبًوا﴾ بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ. ﴿لِيَرْبُوَا﴾[1226] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ.

904 - ﴿يُرْسِلِ الرِّيَاحَ﴾[1227] معاً[1228].

905 - ﴿اٰثٰرِ رَحْمَتِ اللهِ﴾[1229].

906 - ﴿بِهٰدِ الْعُمْيِ﴾[1230] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْهَاءِ بِخُلْفٍ، وَبِغَيْرِ يَاءٍ بَعْدَ الدَّالِ.

سُورَةُ لُقْمٰانَ

907 - ﴿وَفِصٰلُهُ﴾ [1231] بِلَا أَلِفٍ.

[1220] الآية 10؛ الداني، **المقنع**، ص 150؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 975؛ الجزري، **البيان**، ص 182.

[1221] الآية 11.

[1222] الآية 13؛ الداني، **المقنع**، ص 201؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 976؛ الجزري، **البيان**، ص 182.

[1223] الآية 30؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 444؛ الداني، **المقنع**، ص 237؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 987؛ الجزري، **البيان**، ص 183.

[1224] الآية 32.

[1225] الآية 39؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 426؛ الداني، **المقنع**، ص 263؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 988؛ الجزري، **البيان**، ص 183.

[1226] الآية 39؛ الجزري، **البيان**، ص 183.

[1227] الآية 46.

[1228] أي: مع ﴿يُرْسِلِ الرِّيَاحَ﴾ في الآية 48.

[1229] الآية 50؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 444؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 989؛ الجزري، **البيان**، ص 183.

[1230] الآية 53؛ الداني، **المقنع**، ص 262؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 958؛ الجزري، **البيان**، ص 184.

[1231] الآية 14؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 992؛ الجزري، **البيان**، ص 184.

908- ﴿وَلَا تُصَعِّرْ﴾[1232].

سُورَةُ السَّجْدَةِ

908، 909 - ﴿اَءِذَا ضَلَلْنَا﴾[1233]، ﴿اَءِنَّا لَفِى﴾[1234] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

910 - ﴿لَاَمْلَئَنَّ﴾[1235] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ اللَّامِ فِي الْعِرَاقِيِّ، وَبِهَا فِي غَيْرِهِ.

سُورَةُ الْاَحْزَابِ

911 - ﴿الّٰئِى﴾[1236] بِصُورَةِ الْجَارَّةِ.

912 - ﴿يُظٰهِرُونَ﴾[1237].

913 - ﴿اِلٰى اَوْلِيَئِكُمْ﴾[1238] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ فِي أَكْثَرِ الْعِرَاقِيِّ، وَبِيَائَيْنِ فِي الْبَوَاقِي، وَأَلِفُ الْجَمْعِ مَحْذُوفَةٌ فِي الْكُلِّ.

914 - ﴿الظُّنُونَا﴾[1239] بِأَلِفٍ فِي الْآخِرِ، وَكَذٰلِكَ ﴿السَّبِيلَا﴾[1240]، و﴿الرَّسُولَا﴾[1241] فِي هٰذِهِ السُّورَةِ.

915 - ﴿لَاٰتَوْهَا﴾[1242] قِيلَ: فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ.

[1232] الآية 18؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 992؛ الجزري، **البيان**، ص 184.

[1233] الآية 10؛ الجزري، **البيان**، ص 185.

[1234] لآية 10؛ الجزري، **البيان**، ص 185.

[1235] الآية 13.

[1236] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 138، 185؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 998؛ الجزري، **البيان**، ص 185.

[1237] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 177؛ الجزري، **البيان**، ص 185.

[1238] الآية 6؛ الجزري، **البيان**، ص 185.

[1239] الآية 10؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 445؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 999؛ الجزري، **البيان**، ص 186.

[1240] الآية 67؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 445؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1004؛ الجزري، **البيان**، ص 189.

[1241] الآية 66؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 445؛ الجزري، **البيان**، ص 189.

[1242] الآية 14؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 445.

916 - ﴿بَادُونَ﴾[1243].

917 - ﴿يَسْئَلُونَ﴾[1244] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْأَكْثَرِ.

918 - ﴿غَيْرَ نٰظِرِينَ﴾[1245]

919 - ﴿اِنٰيهُ﴾[1246].

سُورَةُ سَبَإٍ

920 - ﴿كَالْجَوَابِ﴾[1247] بِغَيْرِ يَاءٍ.

921 - ﴿مَسٰكِنِهِمْ﴾[1248].

922، 923 - ﴿نُجٰزِى﴾ [1249]، ﴿بٰعِدْ﴾ [1250] بِلَا أَلِفٍ فِيهِمَا.

924 - ﴿مِمَّنْ﴾[1251] مَوْصُولٌ فِي كُلِّ مَوْضِعٍ، وَكَذَا ﴿مِمَّ﴾ أَيْ «مَا» الْإِسْتِفْهَامِ.

925 - ﴿الْغُرْفَتِ﴾[1252] بالإفراد.

926 - ﴿مُعٰجِزِينَ﴾[1253]،

927 - ﴿نَكِيرِ﴾[1254] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1243] الآية 20.

[1244] الآية 20؛ الداني، **المقنع**، ص 553؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1000؛ الجزري، **البيان**، ص 186.

[1245] لآية 53.

[1246] الآية 53؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1005؛ الجزري، **البيان**، ص 188.

[1247] الآية 13.

[1248] الآية 15؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1011؛ الجزري، **البيان**، ص 190.

[1249] الآية 17؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1011؛ الجزري، **البيان**، ص 190.

[1250] الآية 19؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1012؛ الجزري، **البيان**، ص 190.

[1251] الآية 21.

[1252] الآية 37؛ الجزري، **البيان**، ص 191؛ وقع في أ، ب، ج، ر: ﴿اَئِنَّ لَنَا﴾.

[1253] الآية 38.

[1254] الآية 45.

سُورَةُ فَاطِرٍ

928 - ﴿الرِّيٰحَ﴾[1255].

929 - ﴿الْعُلَمٰٓؤُا﴾ [1256].

930 - ﴿عَلٰى بَيِّنَتٍ﴾[1257] فِي بَعْضِ الْمَصَاحِفِ الْعِرَاقِيَّةِ بِأَلِفِ الْجَمْعِ.

سُورَةُ يٰسٓ

931 - ﴿طَٰٓئِرُكُم﴾[1258].

932 - ﴿اَئِنْ ذُكِّرْتُمْ﴾[1259].

933، 934، 935 - ﴿يُرِدْنِ﴾[1260]، ﴿لَا يُنْقِذُونِ﴾[1261]، ﴿فَاسْمَعُونِ﴾[1262] بِغَيْرِ يَاءٍ فِي الثَّلَاثَةِ.

936 - ﴿وَمَا عَمِلَتْ﴾[1263] بِغَيْرِ هَاءٍ فِي الْكُوفِيّ، ﴿وَمَا عَمِلَتْهُ﴾ بِهَا فِي الْبَوَاقِي.

937 - ﴿فٰكِهُونَ﴾[1264] بِحَذْفِ الْأَلِفِ لِخُلْفٍ أَيْنَ جَاءَ، وَكَذٰلِكَ ﴿فٰكِهِينَ﴾[1265].

938 - ﴿وَالْاَرْضَ بِقٰدِرٍ﴾ [1266].

939 - ﴿الخَلّٰقُ﴾[1267].

[1255] الآية 9؛ الجزري، **البيان**، ص 191.

[1256] الآية 28؛ الداني، **المقنع**، ص 200، 270؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1018؛ الجزري، **البيان**، ص 192.

[1257] الآية 40.

[1258] الآية 19.

[1259] الآية 19؛ الجزري، **البيان**، ص 193.

[1260] الآية 23؛ الداني، **المقنع**، ص 159؛ الجزري، **البيان**، ص 193.

[1261] الآية 23.

[1262] الآية 25.

[1263] الآية 35.

[1264] الآية 55؛ الجزري، **البيان**، ص 193.

[1265] الدخان 55، الطور 18.

[1266] الآية 81؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1030؛ الجزري، **البيان**، ص 194.

[1267] الآية 81.

سُورَةُ الصَّافَّاتِ

940، 941 - ﴿اَءِذَا مِتْنَا﴾[1268]، ﴿اَءِنَّا﴾[1269] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا فِي الْمَوْضِعَيْنِ.

942 - ﴿اَئِنَّا لَتَارِكُوا﴾[1270] بِالْيَاءِ، ﴿اَئِنَّكَ﴾[1271] بِالْيَاءِ.

943 - ﴿لَتُرْدِينِ﴾[1272] بِغَيْرِ يَاءٍ.

944 - ﴿لَاِالَى الْجَحِيمِ﴾[1273] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ لِخُلْفٍ.

945 - ﴿عَلَى اٰثٰرِهِمْ ﴾[1274].

946 - ﴿نَادٰينَا﴾[1275].

947 - ﴿اَئِفْكًا﴾[1276] بِالْيَاءِ.

948 - ﴿سَيَهْدِينِ﴾[1277].

949 - ﴿الْبَلٰٓؤُا﴾[1278] وَكَذٰلِكَ فِي الدُّخَانِ[1279].

950 - ﴿عَلَى اِلْ يَاسِينَ﴾[1280] مَقْطُوعٌ.

[1268] الآية 16؛ الجزري، **البيان**، ص 195.

[1269] الآية 16؛ الجزري، **البيان**، ص 195.

[1270] الآية 36؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 446؛ الداني، **المقنع**، ص 191؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 956؛ الجزري، **البيان**، ص 196.

[1271] الآية 52؛ الجزري، **البيان**، ص 196.

[1272] الآية 56.

[1273] الآية 68؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1038؛ الجزري، **البيان**، ص 196.

[1274] الآية 74؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1037؛ الجزري، **البيان**، ص 197؛ وقع في أ، ب، د: ﴿عَلَى إِبْرٰهِيمَ﴾.

[1275] الآية 75؛ الجزري، **البيان**، ص 197؛ وقع في أ، ب، د: ﴿ نَادينَاه﴾.

[1276] الآية 86؛ الداني، **المقنع**، ص 192؛ الجزري، **البيان**، ص 197.

[1277] الآية 99.

[1278] الآية 106؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 446؛ الداني، **المقنع**، ص 201؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1041؛ الجزري، **البيان**، ص 197.

[1279] الآية 33.

[1280] الآية 130؛ الداني، **المقنع**، ص 230؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1042؛ الجزري، **البيان**، ص 198.

951 - ﴿صَالِ الْجَحِيمِ﴾[1281].

سُورَةُ صٓ

952 - ﴿لَاتَ حِينَ﴾[1282] قِيلَ: فِي الْإِمَامِ ﴿لَاتَحِينَ﴾ بِوَصْلِ التَّاءِ لِلْحَاءِ.

953 - ﴿ءَأُنْزِلَ﴾[1283] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

954، 955 - ﴿عَذَابِ[1284]، ﴿عِقَابِ﴾[1285] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

956 - ﴿نَبَؤُا الْخَصْمِ﴾[1286]، وَكَذَلِكَ ﴿نَبَؤٌا عَظِيمٌ﴾[1287] فِي هٰذِهِ السُّورَةِ[1288] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

957 - ﴿صَالُوا النَّارِ﴾ [1289].

سُورَةُ الزُّمَرِ

958 - ﴿كٰذِبٌ كَفَّارٌ﴾[1290].

959 - ﴿يٰعِبَادِ﴾[1291] مَعًا[1292] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1281] الآية 163؛ الداني، **المقنع**، ص 159؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1045؛ الجزري، **البيان**، ص 198.

[1282] الآية 3؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 447؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 434؛ الجزري، **البيان**، ص 198.

[1283] الآية 8؛ الداني، **المقنع**، ص 202؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1-48؛ الجزري، **البيان**، ص 198.

[1284] الآية 8.

[1285] الآية 14.

[1286] الآية 21؛ الجزري، **البيان**، ص 199.

[1287] الآية 67؛ الجزري، **البيان**، ص 200.

[1288] الآية 67.

[1289] الآية 59؛ الداني، **المقنع**، ص 263؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 31؛ الجزري، **البيان**، ص 200.

[1290] الآية 3؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1056؛ الجزري، **البيان**، ص 201.

[1291] الآية 10.

[1292] أي: مع ﴿يٰعِبَادِ﴾ في الآية 16.

960، 961 - وَكَذلِكَ ﴿فَاتَّقُونِ﴾[1293]، ﴿فَبَشِّرْ عِبَادِ﴾[1294] بِغَيْرِ يَاءٍ.

962 - ﴿جَزَٰؤُا الْمُحْسِنِينَ﴾[1295] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، وَفِي بَعْضِهَا ﴿جَزَآءُ﴾ بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ.

963 - ﴿بِكَافٍ عبادَهُ﴾[1296] بِالْأَلِفِ لِخُلْفٍ.

964 - ﴿اشْمَئَزَّتْ﴾[1297] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْمِيمِ فِي أَكْثَرِ مَصَاحِفِ الْمَدِينَةِ وَالْعِرَاقِ، وَفِي بَعْضِهَا بِأَلِفٍ كَبَقِيَّةِ الْمَصَاحِفِ.

965 - ﴿يٰحَسْرَتٰى﴾[1298] بِالْيَاءِ فِي الزُّمَرِ.

966 - ﴿تَأْمُرُونني﴾[1299] بِنُونَيْنِ فِي الشَّامِيِّ وَبِوَاحِدَةٍ فِي الْبَوَاقِي.

967 - ﴿وَجِاْيٓءَ بِالنَّبِيِّنَ﴾[1300] بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ فِي الْمَدَنِيِّ الْعَامِّ، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيِّ أَيْضاً.

سُورَةُ غَافِرٍ[1301]

968 - ﴿كَلِمَتُ رَبِّكَ﴾[1302] بِالتَّاءِ فِي الْأَكْثَرِ.

969 - ﴿وَذُرِّيَّٰتِهِمْ﴾[1303].

970 - ﴿يَوْمَ التَّلَاقِ﴾[1304] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1293] الآية 16.

[1294] الآية 17.

[1295] الآية 34؛ الداني، **المقنع**، ص 199؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1059؛ الجزري، **البيان**، ص 201.

[1296] الآية 36.

[1297] الآية 45.

[1298] الآية 56؛ الداني، **المقنع**، ص 212؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1062؛ الجزري، **البيان**، ص 202.

[1299] الآية 64.

[1300] الآية 69؛ الجزري، **البيان**، ص 203.

[1301] وقع في أ، ب، ج، ر: (سورة الغافر)، ووقع فيها بعد اسم السورة: ﴿الغافر﴾، والذي أثبتناه من د.

[1302] الآية 6؛ الجزري، **البيان**، ص 203.

[1303] الآية 8؛ الجزري، **البيان**، ص 203.

[1304] الآية 15.

971 - ﴿يَوْمَ هُمْ﴾[1305] مَقْطُوعٌ.

972 - ﴿لَدَى﴾[1306] بِالْيَاءِ فِي الْأَكْثَرِ.

973 - ﴿اَشَدَّ مِنْكُمْ﴾[1307] بِالْخِطَابِ فِي الشّامِيّ، ﴿مِنْهُمْ﴾ بِالْغَيْبَةِ فِي الْبَوَاقِي.

974 - ﴿اَوْ اَنْ يُظْهِرَ﴾[1308] بِأَلِفٍ قَبْلَ الْوَاوِ فِي الْكُوفِيّ، وَبِحَذْفِهَا فِي الْبَوَاقِي.

975 - ﴿التَّنَادِ﴾[1309] بِغَيْرِ يَاءٍ.

976 - ﴿اتَّبِعُونِ﴾[1310] بِغَيْرِ يَاءٍ.

977 - ﴿النَّجْوةِ﴾[1311].

978 - ﴿الضُّعَفٰٓؤُا﴾[1312] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

979 - ﴿دُعَٰٓؤُا﴾[1313] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، وَقِيلَ: فِي الشَّامِيّ بِأَلِفٍ فَقَطْ.

980 - ﴿لَنَنْصُرُ﴾[1314] بِنُونَيْنِ، وَقِيلَ: فِي الْمَدَنِيّ بِنُونٍ وَاحِدَةٍ، وَرُدَّ.

981 - ﴿بِبٰلِغِيهِ﴾[1315].

982 - ﴿وَالسَّلْسِلُ﴾[1316].

[1305] الآية 16؛ الداني، **المقنع**، ص 228؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1067؛ الجزري، **البيان**، ص 203.

[1306] الآية 18؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 449؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 448؛ الجزري، **البيان**، ص 204.

[1307] الآية 21.

[1308] الآية 26.

[1309] الآية 32.

[1310] الآية 38؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 449.

[1311] الآية 41؛ الداني، **المقنع**، ص 195؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1074؛ الجزري، **البيان**، ص 204.

[1312] الآية 47؛ الجزري، **البيان**، ص 204.

[1313] الآية 50؛ الداني، **المقنع**، ص 201؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1075؛ الجزري، **البيان**، ص 204.

[1314] الآية 51.

[1315] الآية 56.

[1316] الآية 71؛ الداني، **المقنع**، ص 138؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1079؛ الجزري، **البيان**، ص 205.

سُورَةُ فُصِّلَتْ

983 - ﴿اَئِنَّكُمْ﴾[1317] بِالْيَاءِ.

984 - ﴿وَبَارَكَ﴾[1318] بِأَلِفٍ هُنَا فَقَطْ.

985- ﴿اَوْلِيَؤُكُمْ﴾[1319] بِوَاوٍ بَعْدَ الْيَاءِ فَقَطْ، وَفِي أَكْثَرِ الْعِرَاقِيَّةِ بِحَذْفِهَا، وَالْأَلِفُ مَحْذُوفَةٌ فِي الْكُلِّ.

986 - ﴿مِنْ ثَمَرٰتٍ﴾[1320].

سُورَةُ الشُّورٰى

987 - ﴿اَمْ لَهُمْ شُرَكٰٓؤُا﴾[1321].

988 - ﴿وَيَمْحُ﴾[1322] بِحَذْفِ الْوَاوِ.

989 - ﴿فَبِمَا كَسَبَتْ﴾[1323] بِالْفَاءِ فِي أَوَّلِهِ، أَمَّا فِي الْمَدَنِيِّ وَالشَّامِيِّ فَبِغَيْرِ فَاءٍ.

990 - ﴿الْجَوَارِ﴾[1324] بِغَيْرِ يَاءٍ.

991 - ﴿الرِّيحَ﴾[1325].

992 - ﴿كَبٰٓئِرَ الْاِثْمِ﴾[1326].

[1317] الآية 9؛ الجزري، **البيان**، ص 205.

[1318] الآية 10؛ الجزري، **البيان**، ص 205.

[1319] الآية 31؛ الجزري، **البيان**، ص 206.

[1320] الآية 47؛ الداني، **المقنع**، ص 238؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1088؛ الجزري، **البيان**، ص 207.

[1321] الآية 21؛ الجزري، **البيان**، ص 208.

[1322] الآية 24؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 449؛ الداني، **المقنع**، ص 164؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1092؛ الجزري، **البيان**، ص 208.

[1323] الآية 30.

[1324] الآية 32.

[1325] الآية 33.

[1326] الآية 37؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1094؛ الجزري، **البيان**، ص 209.

993 - ﴿غَضِبُوا هُمْ﴾[1327] بِأَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ.

994 - ﴿وَجَزَٰٓؤُا سَيِّئَةٍ﴾[1328].

995 - ﴿مِنْ وَرَآئِ حِجَابٍ﴾[1329].

سُورَةُ الزُّخْرُوفِ

996 - ﴿قُرْءٰنًا﴾[1330] بِغَيْرِ أَلِفٍ فِي الْكُلّ، وَقِيلَ: بِأَلِفٍ فِي الْعِرَاقِيَّةِ.

997 - ﴿يُنَشَّؤُا﴾[1331] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ، وَفِي بَعْضِهَا بِأَلِفٍ فَقَطْ.

998 - ﴿عِبٰدُ ٱلرَّحْمٰنِ﴾[1332] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الباء.

999 - ﴿بَرَٰٓءٌ﴾[1333].

1000 - ﴿سَيَهْدِينِ﴾[1334] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1001 - ﴿جَآءٰنَا﴾[1335] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ بَعْدَ الْجِيمِ.

1002 - ﴿أَيُّهَ السَّاحِرُ﴾[1336].

1003 - ﴿وَاتَّبِعُونِ﴾[1337] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1327] الآية 37؛ الجزري، **البيان**، ص 209.

[1328] الآية 40؛ الجزري، **البيان**، ص 209.

[1329] الآية 51؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 450؛ الداني، **المقنع**، ص 183، 185؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1096؛ الجزري، **البيان**، ص 209.

[1330] الآية 3؛ الجزري، **البيان**، ص 209.

[1331] الآية 17.

[1332] الآية 19؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 451؛ الداني، **المقنع**، ص 249؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1100؛ الجزري، **البيان**، ص 210.

[1333] الآية 26.

[1334] الآية 27.

[1335] الآية 38؛ الداني، **المقنع**، ص 149؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1102؛ الجزري، **البيان**، ص 211.

[1336] الآية 49؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 450؛ الجزري، **البيان**، ص 211.

[1337] الآية 61.

1004 - ﴿وَاَطِيعُونِ﴾[1338] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1005 - ﴿يٰعِبَادِى﴾[1339] بِيَاءٍ فِي الشَّامِيّ وَالْمَدَنِيّ.

1006 - ﴿مَا تَشْتَهِى﴾[1340] بِغَيْرِ هَاءٍ فِي الْآخِرِ فِي الْعِرَاقِيّ، وَبِهَا فِي الْبَوَاقِي.

1007 - ﴿وَنَجْوٰيهُمْ﴾[1341]،

1008 - ﴿يُلْقُوا﴾[1342].

سُورَةُ الدُّخَانِ

1009، 1010 - ﴿اَنْ تَرْجُمُونِ﴾[1343]، ﴿فَاعْتَزِلُونِ﴾[1344] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

1011 - ﴿بَلٰٓؤٌا﴾[1345].

1012 - ﴿شَجَرَتَ﴾[1346] بِالتَّاءِ.

سُورَةُ الجَاثِيَةِ

1013 - ﴿الرِّيٰحِ﴾[1347].

1014 - ﴿غِشٰوَةً﴾[1348].

[1338] الآية 63.

[1339] الآية 67.

[1340] الآية 71؛ الداني، **المقنع**، ص 106، 107؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1025، 1106؛ الجزري، **البيان**، ص 212.

[1341] الآية 80.

[1342] الآية 83؛ الجزري، **البيان**، ص 212.

[1343] الآية 20.

[1344] الآية 21.

[1345] الآية 33؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 451؛ الجزري، **البيان**، ص 214.

[1346] الآية 43؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 451؛ الداني، **المقنع**، ص 236؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1111؛ الجزري، **البيان**، ص 214.

[1347] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 214.

[1348] الآية 23؛ الجزري، **البيان**، ص 215.

سُورَةُ الْأَحْقَافِ

1015 - ﴿اَوْ اَثٰرةٍ﴾[1349].

1016 - ﴿اِحْسَانًا﴾[1350] فِي الْكُوفِيّ، وَ﴿حُسْنًا﴾ فِي غَيْرِهِ.

1017 - ﴿وَفِصٰلُهُ﴾[1351]

1018 - ﴿بِقٰدِرٍ﴾[1352].

سُورَةُ مُحَمَّدٍ ﷺ

1019 - ﴿فَشُدُّوا الْوَثَاقَ﴾[1353] بِوَاوٍ وَأَلِفٍ بَعْدَ الدّالِ.

1020 - ﴿وَكَاَيِّنْ﴾[1354] بِالنُّونِ وَالْيَاءِ وَالْأَلِفِ.

سُورَةُ الْفَتْحِ

1021 - ﴿عٰهَدَ عَلَيْهُ اللّٰهَ﴾[1355].

1022 - ﴿كَلٰمَ اللّٰهِ﴾[1356].

1023 - ﴿سِيمَاهُمْ﴾[1357] بِالْأَلِفِ.

[1349] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 130؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1117؛ الجزري، **البيان**، ص 216.

[1350] الآية 15.

[1351] الآية 15؛ الداني، **المقنع**، ص 129؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1119؛ الجزري، **البيان**، ص 216.

[1352] الآية 33؛ الداني، **المقنع**، ص 130؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1121؛ الجزري، **البيان**، ص 217.

[1353] الآية 4.

[1354] الآية 12.

[1355] الآية 10.

[1356] الآية 15؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 451؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1128؛ الجزري، **البيان**، ص 219.

[1357] الآية 29؛ الداني، **المقنع**، ص 211؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1130؛ الجزري، **البيان**، ص 219.

سُورَةُ الْحُجُرَاتِ

1024 - ﴿لِتَعٰرَفُوا﴾[1358].

سُورَةُ قٓ

1025 - ﴿وَعِيدِ﴾[1359] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1026 - ﴿امْتَلَأْتِ﴾[1360] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ اللَّامِ فِي أَكْثَرِ الْمَدَنِيِّ وَالْعِرَاقِيِّ، وَفِي بَعْضِهَا بِأَلِفٍ كَالْبَوَاقِي.

1027، 1028، 1029 - ﴿يُنَادِ﴾[1361]، ﴿الْمُنَادِ﴾[1362]، ﴿وَعِيدِ﴾[1363] بِغَيْرِ يَاءٍ فِي الثَّلَاثَةِ.

سُورَةُ الذَّارِيَاتِ

1030 - ﴿الصٰعِقَةُ﴾[1364] بِغَيْرِ أَلِفٍ بِخُلْفٍ.

1031 - ﴿بِأَيْيْدٍ﴾[1365] بِيَائَيْنِ.

1032 - ﴿طٰغُونَ﴾[1366]، وَقِيلَ: بِالْأَلِفِ حَيْثُ وَقَعَ.

[1358] الآية 13.

[1359] الآية 14.

[1360] الآية 30؛ الداني، **المقنع**، ص 150؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1138؛ الجزري، **البيان**، ص 221.

[1361] الآية 41؛ الداني، **المقنع**، ص 161؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1138؛ الجزري، **البيان**، ص 221.

[1362] الآية 41؛ الداني، **المقنع**، ص 161؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1138؛ الجزري، **البيان**، ص 221.

[1363] الآية 45.

[1364] الآية 44؛ الجزري، **البيان**، ص 222.

[1365] الآية 47؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 452؛ الداني، **المقنع**، ص 183، 249؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1142؛ الجزري، **البيان**، ص 222.

[1366] الآية 53.

1033، 1034، 1035 - ﴿لِيَعْبُدُونِ﴾[1367]، ﴿يُطْعِمُونِ﴾[1368]، ﴿فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ﴾[1369] بِغَيْرِ يَاءٍ فِي الثَّلَاثَةِ.

1036 - ﴿يَوْمِهِم﴾[1370] مَوْصُولٌ.

سُورَةُ الطُّورِ

1037 - ﴿ذُرِّيَّتُهُمْ﴾[1371] معًا[1372] بِغَيْرِ أَلِفٍ.

1038 - ﴿الْمُصَيْطِرُونَ﴾[1373].

سُورَةُ النَّجْمِ

1039 - ﴿الْقُوٰى﴾[1374].

1040 - ﴿دَنَا﴾[1375].

1041 - ﴿اَفَتُمٰرُونَهُ﴾[1376].

1042 - ﴿اللّٰتَ﴾[1377].

1043 - ﴿وَمَنٰوةَ﴾[1378].

[1367] الآية 56.

[1368] الآية 57.

[1369] الآية 59.

[1370] الآية 60.

[1371] الآية 21.

[1372] أي: مع ﴿ذُرِّيَّتُهُمْ﴾ في نفس الآية.

[1373] الآية 37؛ الداني، **المقنع**، ص 252؛ الجزري، **البيان**، ص 223.

[1374] الآية 5.

[1375] الآية 8؛ الجزري، **البيان**، ص 223.

[1376] الآية 12؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1153؛ الجزري، **البيان**، ص 224.

[1377] الآية 19؛ الداني، **المقنع**، ص 216، 238؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1154؛ الجزري، **البيان**، ص 224.

[1378] الآية 20؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 453؛ الداني، **المقنع**، ص 195؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1154؛ الجزري، **البيان**، ص 224.

1044 - ﴿كَبٰٓئِرَ الْاِثْمِ﴾[1379].

1045 - ﴿النَّشْاَةَ﴾[1380].

1046 - ﴿وَثَمُودَا﴾[1381].

سُورَةُ الْقَمَرِ

1047 - ﴿فَمَا تُغْنِ النُّذُرُ﴾[1382] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1048 - ﴿يَدْعُ﴾[1383] بِغَيْرِ وَاوٍ

1049 - ﴿الدَّاعِ﴾[1384] مَعًا[1385] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1050 - ﴿خٰشِعًا﴾[1386] بِغَيْرِ أَلِفٍ بِخُلْف.

1051 - ﴿وَنُذُرِ﴾[1387] بِغَيْرِ يَاءٍ حَيْثُ جَاءَ.

1052 - ﴿اَءُلْقِيَ﴾[1388] بِأَلِفٍ وَاحِدَةٍ مِنْ غَيْرِ وَاوٍ.

[1379] الآية 32.

[1380] الآية 49.

[1381] الآية 51؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 452؛ الجزري، **البيان**، ص 225.

[1382] الآية 5؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 453؛ الداني، **المقنع**، ص 160؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1158؛ الجزري، **البيان**، ص 225.

[1383] الآية 6.

[1384] الآية 6؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 453؛ الداني، **المقنع**، ص 160؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1159؛ الجزري، **البيان**، ص 225.

[1385] أي: مع ﴿الدَّاعِ﴾ في الآية 8.

[1386] الآية 7.

[1387] الآية 16.

[1388] الآية 25.

سُورَةُ الرَّحْمٰنِ

1053 - ﴿ذَا الْعَصْفِ﴾[1389] بِأَلِفٍ فِي الشَّامِيّ وَبِوَاوٍ فِي الْبَوَاقِي.

1054 - ﴿فَبِاَيِّ﴾[1390] بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ حَيْثُ وَقَعَ.

1055 - ﴿تُكَذِّبٰنِ﴾[1391] بِحَذْفِ أَلِفِ[1392] التَّثْنِيَةِ بِخُلْفٍ حَيْثُ وَقَعَ فِي هٰذِهِ السُّورَةِ.

1056 - ﴿الْجَوَارِ﴾[1393] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1057 - ﴿الْمُنْشَئٰتُ﴾[1394].

1058 - ﴿اَيُّهَ الثَّقَلٰنِ﴾[1395].

1059 - ﴿وَجَنَا الْجَنَّتَيْنِ﴾[1396].

1060 - ﴿ذُو الْجَلَالِ وَالْاِكْرَامِ﴾[1397] بِالْوَاوِ فِي الشَّامِيّ، وَبِالْيَاءِ فِي الْبَوَاقِي.

سُورَةُ الْوَاقِعَةِ

1061 - ﴿اَئِذَا﴾[1398] بِالْيَاءِ.

1062 - ﴿اَءِنَّا لَمَبْعُوثُونَ﴾[1399] بِغَيْرِ يَاءٍ.

[1389] الآية 12.

[1390] الآية 13.

[1391] الآية 13؛ الجزري، **البيان**، ص 226.

[1392] قوله (ألف) ساقط من ب.

[1393] الآية 24.

[1394] الآية 24؛ الداني، **المقنع**، ص 50؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1168؛ الجزري، **البيان**، ص 226.

[1395] الآية 31؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 453؛ الجزري، **البيان**، ص 227.

[1396] الآية 54؛ الداني، **المقنع**، ص 98؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1171؛ الجزري، **البيان**، ص 227.

[1397] الآية 78.

[1398] الآية 47؛ الداني، **المقنع**، ص 191؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1178؛ الجزري، **البيان**، ص 228.

[1399] الآية 47؛ الجزري، **البيان**، ص 228.

1063 - ﴿النَّشْاَةَ﴾[1400].

1064 - ﴿بِمَوٰقِعِ النُّجُومِ﴾[1401] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْوَاوِ بِخُلْفٍ.

1065 - ﴿حِينَئِذٍ﴾[1402] بِالْيَاءِ صُورَةَ الْهَمْزَةِ أَيْنَ وَقَعَ، وَكَذَا ﴿يَوْمَئِذٍ﴾.

1066 - ﴿جَنَّتُ﴾[1403] بِالتَّاءِ.

سُورَةُ الْحَدِيدِ

1067 - ﴿وَكُلًّا﴾[1404] بِالْأَلِفِ فِي غَيْرِ الشَّامِيّ وَبِحَذْفِهَا فِيهِ.

1068 - ﴿اَلَمْ يَأْنِ﴾[1405] بِغَيْرِ يَاءٍ[1406].

1069 - ﴿فَإِنَّ اللهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾[1407] بِإِثْبَاتِ «هُوَ» فِي الْمَكِّيّ وَالْعِرَاقِيّ، وَبِغَيْرِ «هُوَ» فِي الشَّامِيّ وَالْمَدَنِيّ .

سُورَةُ الْمُجَادَلَةِ

1070 - ﴿يُظٰهِرُونَ﴾[1408] معًا[1409].

1071 - ﴿ الَّٓئِى وَلَدْنَهُمْ﴾[1410].

[1400] الآية 62.

[1401] الآية 75؛ الداني، **المقنع**، ص 212؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1182؛ الجزري، **البيان**، ص 229.

[1402] الآية 84.

[1403] الآية 89؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 454؛ الداني، **المقنع**، ص 238؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1186؛ الجزري، **البيان**، ص 229.

[1404] الآية 10.

[1405] الآية 16.

[1406] قوله (﴿اَلَمْ يَأْنِ﴾ بغير ياء)ساقط من أ، ب.

[1407] الآية 24.

[1408] الآية 2؛ الجزري، **البيان**، ص 230.

[1409] أي: مع ﴿يُظٰهِرُونَ﴾ في الآية 3.

[1410] الآية 2؛ الجزري، **البيان**، ص 230.

1072 - ﴿النَّجْوٰى﴾[1411] حَيْثُ وَقَعَ.

1073 - ﴿وَمَعْصِيَتِ﴾[1412] بِالتَّاءِ مَعًا[1413].

سُورَةُ الْحَشْرِ

1074 - ﴿جَزٰٓؤُا الظَّالِمِينَ﴾[1414] وَقِيلَ فِي الْإِمَامِ بِأَلِفٍ فَقَطْ.

سُورَةُ الْمُمْتَحِنَةِ

1075 - ﴿إِنَّا بُرَءٰٓؤُا﴾[1415] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ.

سُورَةُ الْمُنَافِقُونَ[1416]

1076 - ﴿لَوَّوْا رُؤُسَهُمْ﴾[1417]،

1077 - ﴿وَاَكُنْ﴾[1418] بِلَا وَاوٍ بَعْدَ الْكَافِ، وَقِيلَ: فِي الْإِمَامِ بِوَاوٍ بَعْدَ الْكَافِ.

[1411] الآية 8.

[1412] الآية 8؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 454؛ الداني، **المقنع**، ص 230، 236؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 2، ص 273؛ الجزري، **البيان**، ص 230.

[1413] أي: مع ﴿وَمَعْصِيَتِ﴾ في الآية 9.

[1414] الآية 17؛ الجزري، **البيان**، ص 231.

[1415] الآية 4؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 455؛ الداني، **المقنع**، ص 201؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 4، ص 1198؛ الجزري، **البيان**، ص 232.

[1416] وقع في أ، ب (سورة الصف) بدل (سورة المنافقون).

[1417] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 233.

[1418] الآية 10.

سُورَةُ التَّغَابُنِ

1078 - ﴿نَبَؤُا الَّذِينَ﴾[1419].

سُورَةُ الطَّلَاقِ

1079 - ﴿وَالَّٰٓئِى﴾[1420] معًا[1421].

1080 - ﴿يَئِسْنَ﴾[1422].

1081 - ﴿وَاْتَمِرُوا﴾[1423].

سُورَةُ التَّحْرِيمِ

1082 - ﴿وَاِنْ تَظٰهَرَا﴾[1424]،

1083 - ﴿ابْنَتَ﴾[1425].

سُورَةُ الْمُلْكِ

1084 - ﴿تَفٰوُتٍ﴾[1426].

1085، 1086 - ﴿نَذِيرٍ﴾[1427]، ﴿نَكِيرِ﴾[1428] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

[1419] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 234.

[1420] الآية 4؛ الجزري، **البيان**، ص 234.

[1421] أي: مع ﴿وَالَّٰٓئِى﴾ في نفس الآية.

[1422] الآية 4.

[1423] الآية 6؛ الداني، **المقنع**، ص 155؛ الجزري، **البيان**، ص 235.

[1424] الآية 4؛ الداني، **المقنع**، ص 130؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1211؛ الجزري، **البيان**، ص 235.

[1425] الآية 12؛ الداني، **المقنع**، ص 238؛ الجزري، **البيان**، ص 236.

[1426] الآية 3؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1218؛ الجزري، **البيان**، ص 236.

[1427] الآية 17.

[1428] الآية 18.

سُورَةُ نٓ

1087 - ﴿بِأَييِّكُمُ﴾[1429] بِيَائَيْنِ.

سُورَةُ المَعَارِجِ[1430]

1088 - ﴿تُٔويهِ﴾[1431].

1089 - ﴿صَلَاتِهِمْ﴾[1432] مَعًا[1433].

1091 - ﴿بِرَبِّ الْمَشٰرِقِ وَالْمَغٰرِبِ﴾[1434] .

سُورَةُ نُوحٍ

1092 - ﴿وَاَطِيعُونِ[1435] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1093 - ﴿مِمَّا خَطٰيٰتِهِمْ﴾[1436] .

[1429] الآية 6؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 456؛ الداني، **المقنع**، ص 183؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1218؛ الجزري، **البيان**، ص 238.

[1430] وقع في أ، ب، د: (سورة سأل سائل) بدل (سورة المعارج).

[1431] الآية 13؛ الجزري، **البيان**، ص 240.

[1432] الآية 23؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 456؛ الجزري، **البيان**، ص 240.

[1433] أي: مع ﴿صَلَاتِهِمْ﴾ في الآية 34.

[1434] الآية 40؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1230؛ الجزري، **البيان**، ص 241؛ قوله ﴿الْمَشٰرِقِ وَالْمَغٰرِبِ﴾ وقع في أ، ب بإثبات الألف بعد الشين والغين.

[1435] الآية 3.

[1436] الآية 25؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1232، 1233؛ الجزري، **البيان**، ص 242.

سُورَةُ الْجِنِّ

1094 - ﴿قَالَ اِنَّمَا﴾[1437] بِأَلِفٍ بِخُلْفٍ؛ قِيلَ: في الْإِمَامِ وَالشَّامِيّ وَالْكُوفِيّ بِحَذْفِ الْأَلِفِ.

سُورَةُ الْقِيٰمَةِ

1095 - ﴿آَلَا اُقْسِمُ﴾[1438] قيل: بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ «لَا».

1096 - ﴿يُنَبَّؤُا﴾[1439] بِوَاوٍ قَبْلَ الْأَلِفِ بِخُلْفٍ، قِيلَ: الْأَلِفُ فِي الْكُوفِيّ، وَالْوَاوُ مَعَ الْأَلِفِ فِي الْمَدَنِيّ .

سُورَةُ الْاِنْسَانِ

1097، 1097 - ﴿سَلٰسِلَا﴾[1440]، ﴿قَوَارِيرَا﴾[1441] بِأَلِفٍ فيهِمَا.

1098 - ﴿قَوَارِيرَ﴾[1442] الثَّانِي بِغَيْرِ أَلِفٍ؛ ﴿قَوَارِيرَ﴾ في بَعْضِ الْبَصْرِيَّةِ، وَفِي بَعْضِهَا كَالْبَوَاقِي بِأَلِفٍ أَيْضاً.

1099 - ﴿لُؤْلُؤًا﴾[1443].

1100 - ﴿عٰلِيَهُمْ﴾[1444] بِحَذْفِ الْأَلِفِ في الْمَشْهُورِ.

[1437] الآية 20؛ الجزري، **البيان**، ص 243.

[1438] الآية 1.

[1439] الآية 13؛ الداني، **المقنع**، ص 197؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1245؛ الجزري، **البيان**، ص 244.

[1440] الآية 4؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 457؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1248؛ الجزري، **البيان**، ص 245.

[1441] الآية 15؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 457؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1250؛ الجزري، **البيان**، ص 245.

[1442] الآية 15؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 457؛ الداني، **المقنع**، ص 169؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1250؛ الجزري، **البيان**، ص 245.

[1443] الآية 19.

[1444] الآية 21؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1252؛ الجزري، **البيان**، ص 246.

سُورَةُ الْمُرْسَلَاتِ

1101 - ﴿جِمٰلَتٌ﴾[1445] بِحَذْفِ الْأَلِفِ بَعْدَ الْمِيمِ بِخُلْفٍ

1102 - ﴿فَكِيدُونِ﴾[1446] بِغَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ النَّبَإِ[1447]

1103 - ﴿وَلَا كِذّٰبًا﴾[1448] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الذَّالِ فِي الْمَشْهُورِ.

1104 - ﴿كُنتُ تُرٰبًا﴾[1449] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الرَّاءِ.

سُورَةُ النَّازِعَاتِ

1105، 1106 - ﴿أَءِنَّا﴾[1450]، ﴿أَءِذَا﴾[1451] بِغَيْرِ يَاءٍ فِيهِمَا.

1107 - ﴿دَحٰيهَا﴾[1452].

1108 - ﴿فِيمَ﴾[1453] مَوْصُولٌ.

[1445] الآية 33؛ الداني، **المقنع**، ص 559؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1256؛ الجزري، **البيان**، ص 247.

[1446] الآية 39.

[1447] وقع في أ (سورة عم) بدل (سورة النبإ).

[1448] الآية 35؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ الجزري، **البيان**، ص 247.

[1449] الآية 40؛الداني، **المقنع**، ص 140؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 3، ص 736؛ الجزري، **البيان**، ص 247.

[1450] الآية 10؛ الجزري، **البيان**، ص 247.

[1451] الآية 11؛ الجزري، **البيان**، ص 247.

[1452] الآية 30؛ الجزري، **البيان**، ص 249.

[1453] الآية 43.

سُورَةُ التَّكْوِير[1454]

1109 - ﴿الْجَوَارِ﴾[1455] بِغَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ الْمُطَفِّفِينَ

1110، 1111 - ﴿كَالُوهُمْ﴾، ﴿اَوْ وَزَنُوهُمْ﴾[1456] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ وَاوِ الْجَمْعِ فيهِمَا.

112 - ﴿لَصَالُوا الْجَحِيمِ﴾[1457].

113 - ﴿عِلِّيِّينَ﴾[1458].

114 - ﴿خِتٰمُهُ مِسْكٌ﴾[1459] بِحَذْفِ الْأَلِفِ.

سُورَةُ الطَّارِقِ

115 - ﴿مِمَّ خُلِقَ﴾[1460].

سُورَةُ الْغَاشِيَةِ

116 - ﴿بِمُصَيْطِرٍ﴾[1461] بالصَّادِ.

[1454] وقع في أ، ب: (سورة الشمس) بدل (سورة التكوير).

[1455] الآية 16.

[1456] الآية 3؛ الداني، **المقنع**، ص 230؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1278؛ الجزري، **البيان**، ص 251.

[1457] الآية 16؛ الجزري، **البيان**، ص 251.

[1458] الآية 18؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 458.

[1459] الآية 26؛ الداني، **المقنع**، ص 131؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1279؛ الجزري، **البيان**، ص 251.

[1460] الآية 5.

[1461] الآية 22؛ الداني، **المقنع**، ص 252؛ الجزري، **البيان**، ص 253.

سُورَةُ[1462] الفَجْرِ

116 - ﴿يَسْرِ﴾[1463]، بِلَا يَاءٍ.

1117 - ﴿بِالْوَادِ﴾[1464] بِغَيْرِ يَاءٍ.

1118، 1119 - ﴿اَكْرَمَنِ﴾[1465]، ﴿اَهَانَنِ﴾[1466] بِغَيْرِ يَاءٍ فيهِمَا.

1120 - ﴿تَحٰٓضُّونَ﴾[1467].

1121 - ﴿وَجِىءَ﴾[1468] قِيلَ: فِي الْمَدَنِيّ ﴿وَجِياءَ﴾ بِزِيَادَةِ الْأَلِفِ، قِيلَ: وَفِي الشَّامِيِّ أَيْضًا.

1122 - ﴿فِي عِبٰدِى﴾[1469] بِغَيْرِ أَلِفٍ بَعْدَ الْبَاءِ.

سُورَةُ الشَّمْسِ

1123 - ﴿تَلٰيهَا﴾[1470].

1124 - ﴿طَحٰيهَا﴾[1471].

1125 - ﴿وَسُقْيٰيهَا﴾[1472] بِيَائَيْنِ، وَقِيلَ: بِيَاءٍ وَاحِدَةٍ.

1126 - ﴿فَلَا يَخَافُ﴾[1473] بِفَاءٍ فِي الْمَدَنِي وَالشَّامِي، وَبِوَاوٍ فِي الْبَوَاقِي.

[1462] قوله (سورة) ساقط من أ، ب.

[1463] الآية 4.

[1464] الآية 9.

[1465] الآية 15.

[1466] الآية 16.

[1467] الآية 18؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1294؛ الجزري، **البيان**، ص 253.

[1468] الآية 23؛ الجزري، **البيان**، ص 253.

[1469] الآية 29؛ الداني، **المقنع**، ص 132؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1296؛ الجزري، **البيان**، ص 253.

[1470] الآية 2؛ الجزري، **البيان**، ص 254.

[1471] الآية 6؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1299؛ الجزري، **البيان**، ص 254.

[1472] الآية 13؛ الداني، **المقنع**، ص 210؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1300؛ الجزري، **البيان**، ص 254؛ وقع في د ﴿وَسُقْيٰيهَا﴾ بيائين، وفي البواقي بياء واحدة.

[1473] الآية 15.

سُورَةُ الضُّحٰى

1127 - ﴿وَالضُّحٰى﴾[1474]،

1128 - ﴿إِذَا سَجٰى﴾[1475].

سُورَةُ الْعَلَقِ

1129 - ﴿سَنَدْعُ﴾[1476] بِغَيْرِ وَاوٍ.

سُورَةُ قُرَيْشٍ

1130 - ﴿لِئِلٰفِ﴾[1477].

1131 - ﴿الْفِهِمْ﴾[1478].

سُورَةُ الْمَاعُونَ[1479]

1132 - ﴿أَرَأَيْتَ﴾[1480].

1133 - ﴿صَلَاتِهِم﴾[1481].

[1474] الآية 1.

[1475] الآية 2.

[1476] الآية 18؛ الجزري، **البيان**، ص 255.

[1477] الآية 1؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1321؛ الجزري، **البيان**، ص 256.

[1478] الآية 2؛ ابن أبي داود، **كتاب المصاحف**، ج 1، ص 458؛ الداني، **المقنع**، ص 250؛ أبو داود، **مختصر التبيين**، ج 5، ص 1323؛ الجزري، **البيان**، ص 256.

[1479] قوله (سورة) ساقط من أ، ب.

[1480] الآية 1.

[1481] الآية 5؛ الجزري، **البيان**، ص 256.

سُورَةُ[1482] الْكَافِرُونَ

1134 - ﴿دِينِ﴾[1483] بِغَيْرِ يَاءٍ.

سُورَةُ[1484] الْفَلَقِ

1135 - ﴿النَّفَّٰثَٰتِ﴾[1485].

تَمَّتْ بِحَمْدِ اللهِ وَحُسْنِ تَوْفِيقِهِ نُسْخَةُ الْبِرْكِوِيِّ محمد أَفَنْدِي رَحِمَ اللهُ رُوحَهُ وَنَوَّرَ ضَرِيحَهُ.

[1482]

[1483] الآية 6.

[1484] قوله (سورة) ساقط من أ، ب.

[1485] الآية 4؛ الجزري، البيان، ص 257.

SONUÇ

Bu çalışmamızda Osmanlı Devletinin en parlak devri sayılan XVI. yüzyılda yetişmiş, ilmi, şahsıyeti ve eserleri ile yaşadığı devirde ve sonrasında tesiri devam eden ender alimlerden birisi olan İmam Birgivî'nin, Kur'ân ilimleri içerisinde Kur'ân-ı Kerîm'in mevsukiyeti ve korunmuşluğu ile doğrudan iritbatının bulunması sebebi ile ayrı bir ehemmiyeti olan resmu'l-mushaf ilmine dair kaleme aldığı *Risale fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte* adlı risalesini tahkik ve tahlil etmeye çalıştık.

Çalışmamız esnasında öncelikle İmam Birgivî'nin hayatı hakkında özet bilgi vermeye çalıştık. Sonra Kur'ân-ı Kerîm'in mushaflaşma sürecinden bahsederek resmu'l-mushaf ilminin neye tekabül ettiğini beyan etmeye çalıştık. Daha sonra mezkur risalenin metnini sağlam ve doğru bir şekilde ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken bu risalenin beş ayrı mahtuta nüshasından faydalanırken, resmu'l-mushaf ilminde kaynak olabilecek eserlerden istifade etmeye çalıştık.

Netice olarak "İmam Birgivi'nin Risale Fi Beyani Rusumi'l-Mesahifi'l-Osmaniyyeti's-Sitte Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili" başlıklı çalışmamızdan çıkardığımız sonuçlar şunlardır:

- İmam Birgivî, tefsir, fıkıh, hadis, kelam gibi dini ilimlerde söz sahibi bir alim olduğu gibi dil ilimlerinde de eşsiz eserler bırakabilecek kadar çok yönlü bir alimdir.

- Onun kaleme aldığı eserler genellikle hitap ettiği kesime pratik fayda sunabilecek bir üslupta yazılmıştır. Bu sebepten de ötürü eserleri kabul görmüş, hatta bazıları medrese ders kitabı olarak okutulagelmiştir.

- Tez çalışmamızın konusu olan, İmam Birgivî'nin resmu'l-mushaf ile alakalı bu risalesi de üslup olarak pratik faydayı hedefler bir üsluptadır. Bundan dolayı olsa gerek ki; İmam Birgivî eserini birçok eserinde olduğu gibi, çok bilgi vermeye yönelik değil; muhatabının bu hususta öncelikli olarak bilmesi gereken malumatı edinebileceği bir üslupta yani muhtasar, müfîd olarak kaleme almıştır.

- Bu eser, İmam Birgivî'nin diğer ilimlerde olduğu gibi kıraat ilminde de söz söyleyebilecek kadar büyük ve çok yönlü bir alim olduğunu göstermektedir.

- Bu risalenin bulabildiğimiz beş nüshası bulunup, ismi ilim ehli arasında maalesef pek bilinmemektedir. Her ne kadar üzerine bir tahkik çalışması bulunsa da bu çalışma hem basılmamış hem de ilim ehlinin istifadesine sunulmamıştır. Bu durum

üzücü bir durum olmakla birlikte, bu çalışmamızın bu vaziyeti geç de olsa telâfi edecek olması ümidi bizim açımızdan buruk da olsa sevindirici bir durumdur.

Resmu'l-mushaf ilmi hem Kurân-ı Kerîm'in korunması hem de kıraat ilmi ile olan irtibatı açılasından önem taşıyan bir ilimdir. Birçok önde gelen ilim ehli bu alanda eserler vermiştir. İmam Birgivî bu isimlerden sadece birisidir. Tahkîk çalışmaları ise, kütüphanelerde mahsur kalmış kadim ilim geleneğimizin günümüze ve geleceğe aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu noktada günümüzde ve ülkemizde en önemli vazife, ilim geleneğinin en önemli temsilcisi konumunda olan üniversitelere düşse gerektir. Bu çalışmamızla İmam Birgivî'nin bu kıymetli eserini ilim dünyasının istifadesine sunmayı amaçlamış olsak da kütüphanelerimizde gerek bu alanla gerek diğer alanlarla alakalı birçok eser, ilim dünyasının istifadesine sunulmak üzere araştırmacıların ilgi ve alakasını beklemektedir. Bu boşluğun kapatılabilmesi adına akedemik çalışmalarda tahkik çalışmalarına daha da önem verilmesi gerektiği kanaâtimi ifade etmek isterim.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmed b. Hanbel: **el-Müsned**, İstanbul, 1402/1982.

Aksoy, Hasan: "Birgivî Mehmed Efendi", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul: Dergah Yay. 1977.

Ali b. Bâlî: **el-Ikdü'l-manzûm fî zikri efâdili'r-rûm**, Beyrut: Dâru'lkitâbi'l-arabî, 1975

Aynî,Mehmet Ali: **Türk Ahlakçıları**, İstanbul: Marifet Basımevi, 1939

el-Aynî, Bedreddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed: **Umdetu'l-Kârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Beyrut, ty.

Ayvansârâyî,Hafız Hüseyin: **Mecmûa-i Tevârîh**, İstanbul: İÜEF Yay. 1985.

Bilmen, Ömer Nasuhi: **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul, Bilmen Yay. 1974.

Birgivî, Mehmed b. Pir Ali: *Vasıyetnâme,* Sad. Ahmet Ersin Yücel, İstanbul: Bedir Yay. ts.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail: **el-Câmiü's-Sahih**, thk. Mustafa Dib el-Buğa, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 1993.

Buladı, Kerim: **Klasik Tefsir Mukaddimelerinde Yedi Harf Meselesi ve Yorumları**, Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yl.2, sy. 2, güz 2016.

Bursalı Mehmet Tâhir Efendi: **Osmanlı Müellifleri**, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özen), İstanbul, Meral Yayın Evi, [ty.].

Cevherî, İsmail b. Hammâd: **es-Sıhah: Tâcu'l-Luğa ve sıhâhu'l-Arabiyye**, thk: Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut, 1399/1979.

Çakır, Mesut: **İmam Birgivî'nin Kitâbu'l-Îmân Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili**, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya, 2018.

Çelebi, Kâtib:

Mîzânü'l-Hak fî İhtiyâri'l-Ehak, Haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2016.

Çelebi, Kâtib: **Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn**, Beyrut, Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts

Çetin, Abdurrahman: **Kur'ân-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kırâatlar-Oryantalistlerin Görüşleri**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2010.

Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim: **el-Mürşidü'l-veciz,** haz. Tayyar Altıkulaç, Beyrut, Dâru Sadır, 1975.

Ebu Şehbe, Muhammed Ebu Şehbe: **el-Medhal li'diraseti'l-Kur'ân**, Kahire, Mektebetüs'sünne, 2003/1423.

Ezherî, Mansur Muhammed Ahmed el-Ezherî: **Tehzîbu'l-Luğa**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârun, Kahire, Mektebetü Hancî, 1976.

Fîruzâbâdî, Mecdü'd-Dîn Muhammed b. Yakub: **el-Kamûsu'l-Muhît**, Dimeşk, Müessetü'r-Risale, 2009/1430.

Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi**, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993.

Itr, Nureddin: **Ulumu'l-Kur'âni'l-Ker'im**, Dimeşk, Matbaatus'sabah,1996/1416.

İbn Cezeri, Ebü'l-Hayr Şemseddin Muhammed b. Muhammed: e**n-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,t.y.

İbn Düreyd, Muhammed b. Hüseyn Düreyd el-Ezdî el-Basrî: **Kitabu Cemharati'l-Luğa**, thk. Remzi Münîr Ba'lebekî, Beyrut, Dâru'l-İlmi li'l-melâyîn, 1987.

İbn Ebî Davud, Ebû Bekr Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistâni: **Kitâbü'l-Mesâhif,** thk. Muhibbüddin Abdüssübhan Vâiz, Beyrut, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 2002.

İbn Hişam, Abdulmelik b. Hişam b. Eyyub el-Himyerî: **es-Sîretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Saka, Dimeşk, Daru ibn Kesir, 2003/1424.

İbn Hudeyde, Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hudeyde el-Ensarî: **el-Misbahu'l-mudî fî Küttâbi'n-nebiyyi'l-ümmi**, Beyrut, 1985/1405.

İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya: **Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa**, thk. Abdusselâm Muhammed Harun, Daru'l-Fikr, 1979.

İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim: **Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an,** thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, Dârü't-Türas, 1973.

İbrahim Peçevî: **Târîh-i Peçevî**, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1283h

İleri, Esat: **Rahmetli İmamı Birgivi**, İzmir, Hür Efe Yay. 1954

İsmail b. Abbâd: **el-Muhît fi'l-lüğa**, thk. Muhammed Hasan Âli Yâsin, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1994.

el-İsfehânî, er-Râğıb: **Müfradâtü Elfâzi'l-Kur'ân,** thk. Safvan Adnan Davudî, Dimeşk, Daru'l-Kalem.

İsmail Hakkı, İzmirli: **Tarih-i Kur'an,** İstanbul, Böre Yayınevi, 1956.

İsmail,Şaban Muhammed: **Resmu'l-Mushaf ve Zabtuhu**, Kahire, Daru's-Selam, 2012.

Kâsımî, Cemaleddin Muhammed b. Muhammed Saîd Cemaleddin: **Mehasinü't-te'vil,** tsh. Muhamed Fuad Abdülbaki, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1978.

Kehhâle, Ömer Rıza: **Mu'cemü'l-müellifîn**, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî

Kettânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Cafer b. İdris: **Nazmü'l-mütenasir mine'l-hadisi'l-mütevatir**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Kufralı, Kasım: "Birgivî", MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul: 1979.

Malik, Malik b. Enes: **el-Muvatta**, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, Kahire, Daru'l-Hadis,2001.

Martı, Huriye: **Birgivî Mehmet Efendi**, Ankara, TDV, 2011, 210 ss.

Martı, Huriye:

	Osmanlıda Bir Daru'l-hadis Şeyhi Birgivî Mehmed Efendi, İstanbul, Dârulhadis Yay. 2008.
Mehmed Süreyya:	**Sicilli Osmânî** yahud **Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, İstanbul, Sebil Yay. 1997.
Mekkî b. Ebu Tâlib, Ebu Muhammed b. Hammus b. Muhammed:	**el-İbâne an meani'l-kıraa,** thk. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Dımaşk, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1979.
Muallim Naci:	**Esâmî**, İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1308h.
Müslim, Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûri:	**el-Câmiü's-Sahih,** İstanbul, Daru't-Tabaati'l-Amira, 1329.
Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb:	**Sünenü'n-Nesâî**, haz. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1988.
Nîsâbûrî, Ebû Abdillah Hâkim:	**el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Beyrut, ty.
Nîsâbûrî, Nizâmuddîn el- Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-Kummî:	**Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân ve Rağâibu'l-Furkân**, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
Rafiî, Mustafa Sadık:	**İcazü'l-Kur'an ve'l-belâgatü'n-nebeviyye,** Beyrut, Dârü'l-Kitabi'l-Arabi, 1973.
Saçaklızâde, Muhammed b. Ebi Bekr el-Maraşî:	**Tertîbu'l-Ulûm**, thk. Muhammed b. İsmail es-Seyyid Ahmed, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1988.
Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân:	**el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,** Dimeşk, thk. Mustafa Dib el-Buğa, Dımaşk, Dâru İbn Kesîr, 2002.
Şemseddin Sami:	**Kâmûsu'l-A'lâm**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306h.
Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir:	**Tarîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk**, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Mısır, Daru'l-Meârif, 1967.

Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir: **Camiu'l-beyan fi Tevili'l-Kur'an,** Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

Taşköprüzâde, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi: **Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fî mevzûâti'l-ulûm**, Beyrût, Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, 1985.

Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi: **Sünenü't-Tirmizi**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, Mustafa el-Babi el-Halebi, 1937.

Uzunçarşılı,İsmail Hakkı Karesi**:** **Meşâhirî**, Karesi, 1342h.

Yüksek, Muhammed İsa: **Kırâat Disiplininde Metodolojik Alan Tanımlaması**, Doktora Tezi, 2014.

Yüksel, Emrullah: "Birgivî", **DİA**, VI, s. 191-194.

Yüksel, Emrullah: **Mehmed Birgivî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri**, Ankara, TDV Yay. 2011

Zarzur, Adnan: **Medhal ila tefsiri'l-Kur'ân ve ulumihi**, Dimeşk, Daru'l-Kalem, 1995/1416.

Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah: **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an,** thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, Beyrut, Darü'l-Marife, ty.

Zirikli, Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed: **el-A'lâm**, Beyrut: Dâru'l-ilmi'l-melâyîn, 2002.

Zürḳânî, Muḥammed Abdu'l-Aẓîm ez-Zurḳânî: **Menâhilu'l-İrfân fî-Ulumi'l-Ḳur'ân**, thk. Bedi' es-Seyyid el-Lahham, Dâru Kuteybe, 1422/2001.